

**ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І ПРАВА
ВІННИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ
ВІННИЧЧИНА**

Вінниця – 2014

УДК 94 (477.44) (075.8)
ББК 63.3 (4Укр–4Він)я73

Видання здійснене за сприяння Липовецької районної ради
Профспілки працівників освіти та науки та відділу освіти Липовецької РДА

I – 90 Історія рідного краю. Вінниччина: навчально-методичний посібник /
Уклад.: А.В. Войнаровський, Т.А. Мельничук, І.В. Хоцянівська, В.В. Кучер;
відп. за вип. І.М. Романюк. – Вінниця, 2014. – 234 с.

Рецензенти:

Гальчак Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики ВДПУ імені М. Коцюбинського, Голова правління вінницької обласної організації «Національна спілка краєзнавців України»;

Нагорна Вікторія Іванівна – вчитель історії і правознавства I категорії закладу «Загальноосвітня школа I – III ступенів № 35 Вінницької міської ради»;

Струкевич Олексій Карпович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філологічних та суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

Посібник сприятиме ефективності викладання історії рідного краю у школі. У навчально-методичному посібнику подано теоретичні матеріали з історії рідного краю від найдавніших часів до сучасності, а також розробки уроків.

Для студентів педагогічних ВНЗ, викладачів, вчителів, усіх, кого цікавлять проблеми вивчення історії рідного краю.

УДК 94 (477.44) (075.8)
ББК 63.3 (4Укр–4Він)я73

Рекомендовано до друку вченою радою інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 8 від 12 березня 2014 р.)

ПЕРЕДМОВА

Основним завданням сучасної шкільної освіти є формування творчої особистості, свідомого громадянина України. Цьому сприяє залучення краєзнавчої науки до навчального та виховного процесів у сучасній загальноосвітній школі. Пізнавальна цінність краєзнавчого пошуку полягає у розширенні знань з історії України та Поділля, активізації мислення, формуванні світоглядних орієнтирів.

Актуальність вивчення історії рідного краю в змісті загальної середньої освіти в школах України не викликає сумніву, адже історія рідного краю розкриває учням зв'язок рідного села, міста з великою Батьківщиною, допомагає з'ясувати нерозривну єдність історії краю з історією України.

При підготовці до краєзнавчої роботи в школі потрібно знати, що краєзнавство не лише ефективний спосіб вирішення навчально-виховних завдань, але й можливість кожному вчителю історії працювати разом з учнями над науково-дослідними проблемами.

Згідно програми історії України для загальноосвітніх навчальних закладів історія рідного краю вивчається епізодично. У 7, 8 та 9 класах виділено по одній годині на рік. У 10 класі – 2 год. У 11 класі – в кожній із шести тем з історії України останнім пунктом є історія рідного краю.

Урок – це основна форма навчання у загальноосвітній школі і тому важливо правильно підібрати та систематизувати краєзнавчий матеріал до уроків. Не менш важливо встановити правильні взаємовідносини і зв'язки між краєзнавчим і загально історичним матеріалом, який викладається згідно із програмою з історії.

Методи використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії повинні бути різноманітними, враховуючи специфіку краєзнавчого матеріалу в тому чи іншому краї.

Форми застосування краєзнавчого матеріалу на уроках історії можуть мати безліч варіантів, починаючи від використання краєзнавчих прикладів для відтворення матеріалу, і до проведення спеціальних, повністю побудованих на краєзнавчому матеріалі уроків.

Варто зауважити, що краєзнавчий матеріал підібраний учителем до уроку, має бути повноцінним і достовірним з наукової точки зору. Інформація повинна бути доступною, зрозумілою для самостійного аналізу учнями. Потрібно враховувати вік учнів, не перевантажувати їх незрозумілою, науковою інформацією.

Один із прийомів, яким обов'язково має володіти вчитель, – це краєзнавче доповнення до основного матеріалу. Тут слід врахувати вимоги у програмі систематичного вивчення історії краю не тільки на спеціально відведених для цього заняттях, але й в основному курсі. При цьому елементи краєзнавства необхідно чітко й раціонально поєднати з обсягом матеріалу так, щоб факти місцевої історії не ускладнювали виконання основних цілей заняття.

НАРИС ІСТОРІЇ ВІННИЧЧИНИ

ВСТУП

Регіональна історія є головним фактором, що формує систему партикулярних цінностей, які є базовими у становленні національної свідомості. Історія Східного Поділля, насичена різноманітними подіями, є складною за своєю мозаїчністю. Вінниччина – один із найбагатших на історичну спадщину регіонів України. За багато сторіч на її території відбулась велика кількість подій. Перебуваючи на перехресті землеробської і скотарської культур, східної і західної цивілізацій подільська земля залишила чимало пам'яток життя і діяльності різних етнічних спільнот, з поміж котрих панівне місце займають представники українського етносу. Аналізуючи особливості регіональних аспектів культурної акумуляції та виснаження, варто наголосити, що значна частина матеріальних пам'яток історії краю була втрачена внаслідок численних військових кампаній, якими густо наповнена історія краю. Тому сьогодні вкрай важливим завданням є робота по організації збереження пам'яток історії, археології, архітектури і мистецтва. Облік та збереження культурної спадщини мають важливе значення для об'єктивної реконструкції минулого краю та України, патріотично-виховної роботи.

За існуючим нині адміністративно-територіальним поділом, переважна частина Вінницької області входить до такого історико-географічного регіону як Поділля. Географічно його межі визначаються басейном Південного Бугу та лівобережжям басейну Дністра. Поділля – це край, що охоплює частину Центральної та Південно-Західної України. Він розташований між річками Дністром, верхів'ями Горині, Случі, Росі, Кодими. У центрі Поділля розташована водна артерія – Південний Буг.

Витоки назви «Поділля», яка вживалася в географічному, адміністративному і політичному розумінні, походить з давньоруської назви «Пониззя» (південно-західна частина Київської Русі). Таку назву з IX до першої половини XIV ст. носив регіон. З кінця XII ст. назва поступово змінюється на Подол, Поділля, яка з 60-х років XIV ст. остаточно утверджується в юридичних документах, а згодом і в побутовому вжитку. Обидві назви означають – Русь дольная, країна долин, Поділля, на відміну від сусідньої Русі гірської, Прикарпаття. Територія Поділля складалась по-різному, в різні часи, змінюючись залежно від політичних обставин.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ

Територія Поділля була заселена людьми починаючи з давнього кам'яного віку. Мустьєрські пам'ятки відомі в селі Суботівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Продовжуючи займатись полюванням на мамонта, дикого коня та зубра, жителі Поділля наприкінці мустьєрської епохи поступово переходять від первісного людського стада до роду, що об'єднував групу родичів по материнській лінії. Родова община стала в порівнянні з первісним людським стадом вже більш згуртованим виробничим колективом.

У період пізнього палеоліту (38 – 10 тисяч років тому) кількість населення, яка проживала на Поділлі, збільшується, орієнтовно проживало від 300 до 500 чоловік. Свідченням цього є значно більша, в порівнянні з раннім палеолітом, кількість стоянок. Стоянки пізнього палеоліту (ориньякської, солотрейської та мадленської епох) відкриті археологами поблизу сіл: Нагоряни, Озаринці, Яришів, Яруга Могилів-Подільського району Вінницької області. В епоху пізнього палеоліту мешканці Поділля далі вдосконалюють техніку виготовлення кремінних знарядь. Від довгастих призматичних за формою нуклеусів вони відщеплювали пластини, які в результаті додаткової обробки перетворювалися в скребки, різці, вістря, скобелі, ножі. На Дністрі було чимало прекрасної сировини для виготовлення знарядь.

Удосконалення кремінних знарядь і поява їх нових форм сприяли дальшому розвитку полювання, збільшенню його продуктивності. Пізньопалеолітичне населення Поділля уже мало можливості створювати певні запаси їжі. Це приводило до осідання людей в даній місцевості на досить тривалий час. В епоху пізнього палеоліту на Дністрі та Південному Бузі з'являються тривалі постійні людські поселення.

Початок мезолітичної епохи (приблизно 10 – 8 тисяч років тому) співпадає на території Поділля, як і в Європі в цілому, з закінченням льодовикового періоду. Клімат поступово наближається до сучасного. Вкриваються лісами землі, які на етапі пізнього палеоліту нагадували тундру. В лісах з'являються нові види тварин: благородний олень, лось, зубр, бурий ведмідь, кабан та інші. Зникнення крупних тварин вимагало від людини вироблення нових засобів полювання та нової зброї для полювання на будь-якого звіра, особливо дрібного. Були винайдені лук та стріла. Стародавні жителі Поділля від облавного полювання на крупних тварин переходять до полювання на дрібних не стадних тварин. Мисливці цієї епохи мали можливість часто змінювати місце поселення. Тому їхні стоянки, як правило, невеликі. Озброєні луками і стрілами, племена епохи мезоліту продовжували займатися полюванням і збиранням, набуває поширення й рибальство.

Приблизно в VI – V тисячоліттях до н. е. племена, які населяли Поділля, вступили в заключну фазу кам'яного віку – новий кам'яний вік (неоліт), що тривав до межі IV – III тисячоліть до н. е. З цією епохою на території краю

пов'язаний розвиток землеробства і скотарства. Були приручені бик, свиня, вівця і коза. Населення вирощувало культурні злаки, головним чином, – ячмінь та пшеницю. Давнє населення Поділля залишило Буго-Дністровську неолітичну культуру. Старожитності її вивчалися поблизу сіл Скибинці Тростянецького району і в Сокільці Гайсинського району Вінницької області. Археологи відкрили там залишки неолітичних поселень. Основними типами жител були наземні будови. Вони мали кам'яні вогнища, стіни, зведені з обплетеного дерев'яного каркасу, обмазані глиною, а також двоскатну покрівлю. Жителі користувалися крем'яними сокирами, які дали змогу обробляти дерево, що було необхідно в житловому та господарському будівництві. Характерним для племен Буго-Дністровської неолітичної культури було також винайдення й поширення першого глиняного посуду (кераміки). Кераміка неолітичних племен Поділля була ліпною, мала округле або плоске дно й вкривалася горизонтальними лініями, спіральним і меандровим орнаментом.

На поселеннях Буго-Дністровського неоліту знайдено найдавніші знаряддя для обробітку землі – рогові мотики. Використовувалися як мотики і спеціально виготовлені шліфовані з каменю знаряддя. Виявлено й перші кам'яні зернотерки – переконливе свідчення розвитку землеробства. Про землеробський уклад господарства свідчать також і окремі відбитки зерен злакових у глині неолітичного посуду.

На території Поділля відомі й інші пункти, пов'язані з історією неолітичних племен. Це поселення Щурівці, Самчинці, Хмільник, Саврань Вінницької області.

Матеріали досліджень буго-дністровських неолітичних старожитностей фіксують процес дальшого формування й розвитку тих осередків суспільної організації, які відомі як парні родини – сім'ї, що склалися лише з представників різних родів. Поселення буго-дністровської культури склалися, очевидно, з невеликих груп одного племені. Групи неолітичних поселень із земельними ділянками, що до них прилягають, знаходились, мабуть, під юрисдикцією племені. Вищою ланкою у суспільстві була матріархальна родоплемінна організація. Говорячи про етнічну історію буго-дністровських неолітичних племен, вчені вважають, що завершальна фаза їх проживання співпала з формуванням давньої мовної індоєвропейської єдності. Дальший розвиток індоєвропейців на землях Поділля припадає вже на добу міді та бронзи.

Доба енеоліту (IV – початок II тис. до н. е.). Приблизно в IV тисячолітті до н. е. племена лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя почали використовувати мідь. Ця доба представлена у краї широко відомою трипільською культурою. Трипільські племена IV – III тисячоліть до н. е. проживали головним чином на землях Правобережної України та Молдови. Матеріальна та духовна культура трипільських племен сформувалася в умовах досить складних взаємовідносин, що утворилися між місцевими неолітичними племенами і переселенням на ці землі задунайського, балканського населення.

Трипільські поселення досить густо вкривали землі Подністров'я та Південного Побужжя. Тільки у дністрянській частині Поділля на території відповідних районів Вінницької області зафіксовано багато пам'яток трипільської культури.

Селище дуже раннього етапу трипільської культури (початок IV тис. до н. е.) досліджено поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. На Південному Бузі ранньотрипільські пам'ятки відомі у Тростянці, Шкуринцях, Ладижині Вінницької області.

Широко досліджувалося й поселення розвинутого трипільля Кліщів (лівобережжя Південного Бугу у Тиврівському районі Вінницької області), в процесі розкопок відкрито 48 жител і 17 господарських споруд. Речовий інвентар типовий для пам'яток першої половини III тисячоліття до н. е.

До пізнього етапу трипільської культури (друга половина III тис. до н. е.) на Поділлі належить група пам'яток. Матеріали селища вказують на поступовий перехід від великих глинобитних жител до напівземлянок. В кераміці поступово зникає розписний посуд, з'являється прикрашений відбитками шнура та ямками, що є однією з характерних ознак пізньотрипільських пам'яток. На цьому поселенні, у пізньотрипільському горщику було виявлено і речовий скарб. Він складався з серії кістяних намистин, мідних пронизок і браслетів. До пізнього етапу трипільської культури на території краю належать і ряд інших поселень – Кліщів, Печора, Сандраки, Стратиївка Вінницької області.

Матеріали досліджень пам'яток трипільської культури переконують, що населення Поділля, як і Південно-Східної Європи в цілому, уже знало не тільки мотичне, а й орне землеробство. Землю трипільці могли неглибоко зорювати при допомозі дерев'яного рала і парної упряжки великої рогатої худоби. Вони культивували м'яку та тверду пшеницю, ячмінь, просо, бобові. Тваринництво представлено у трипільців всіма головними сільськогосподарськими видами. Дані розкопок фіксують також, поряд із землеробством та скотарством розвивалась реміснича діяльність населення в умовах родоплемінного ладу. У трипільському суспільстві вже розпочалося виділення таких напрямів общинного ремесла, як здобування кременю і виготовлення з нього різноманітних знарядь, керамічне ремесло. Йдеться, таким чином, про виділення відповідної общинно-ремісничої галузі виробництва у трипільців.

Серед трипільських пам'яток Поділля представлені і матеріали духовної культури населення IV – III тис. до н.е. До найбільш масових належать керамічні вироби, які у своїх орнаментальних мотивах відбили комплекс досить складних ідеологічних уявлень населення. Стародавні землероби доби міді висловлювали в орнаментах розписного посуду ряд понять: зміну дня і ночі, світла і темряви, зміну пори року. В їхньому лексиконі, очевидно, вже були: небо і земля, сонце, зоря, місяць, холод і спека, дощ і вітер, поняття часу. Помітною була послідовність подій.

В орнаментиці трипільської кераміки зображені різні символічні знаки,

пов'язані з землеробським характером господарства і певним розумінням світу. Це, головним чином, зображення сонця, місяця та рослинності. Розумова діяльність давніх землеробів-трипільців приводить їх до перших синтезованих уявлень про природні явища і світ у цілому. Разом з цим в ідеологічних уявленнях населення Поділля доби міді простежується й безсилля перед природою, що сприяло зародженню відповідних релігійних аграрних обрядів.

У зв'язку з цим цілком закономірним є те, що на більшості трипільських поселень Поділля виявлено залишки жертovníків, що розміщувалися в житлах. Це вимазані з глини підвищення округлої, прямокутної та хрестовидної форми. З жертovníками пов'язуються цілі серії глиняних жіночих статуєток, які уособлювали ідею родючості, господарського благополуччя. Цікаво, що в глині жіночих статуєток трапляються відбитки зерен злакових культур. Отже, обожнювання жінок було, очевидно, в першу чергу пов'язано з ідеєю про родючість.

Про релігійні вірування трипільських племен IV – III тис. до н.е. розповідає і обряд захоронень. Місця поховань були обваловані невеликими кільцевими насипами, які символізували, очевидно, сонце і були пов'язані з поклонінням давніх язичників на честь нього. В обряді захоронень трипільських племен, вивченому поки що недостатньо, простежуються язичницькі ідеї щодо господарського забезпечення благополуччя колективу і, зокрема, обожнення сонця. Трипільські племена Поділля внесли значний вклад у розвиток продуктивних сил населення Південно-Східної Європи. Матеріальна і духовна культура стародавніх землеробів залишала настільки рельєфний слід, що господарські, побутові та орнаментальні елементи доби міді значно вплинули на подальший розвиток культури стародавнього населення Південно-Східної Європи. Вони зафіксовані в археологічних пам'ятках ранніх слов'ян і Київської Русі, а також етнографічних матеріалах XIX – XX ст.

У другому періоді епохи раннього заліза на території України розпочалася нова епоха, позначена докорінним зламом соціально-економічних структур. На цей час припадають процеси розкладу первіснообщинного ладу й початок переходу до системи соціальної диференціації, за типом станового суспільства. Поява додаткового продукту спричинилася до створення досить міцних, ієрархічно організованих об'єднань, що, в свою чергу, сприяло виділенню військово-аристократичної верхівки суспільства. В її руках відтепер зосереджується значна влада, а, отже, й спроможність шляхом данницьких відносин відчужувати та привласнювати певну частину суспільного додаткового продукту. Важливе значення мали торговельні контакти із сусідами, які закупували традиційну продукцію степів (зерно, худоба), а натомість, тогочасним кочовим народам Півдня України – скіфам, сарматам – продавали чи обмінювали витвори своїх ремісників, зокрема, і в першу чергу – предмети розкоші для аристократії, зброю, гончарні вироби. Степовики прагнули до мирних

стосунків з античними містами-державами Північного Причорномор'я, і рідко коли політична ситуація тут загострювалася аж до воєнної конфронтації. Починаючи з VII ст. до н. е. історичний процес на території України позначений впливом давньогрецької цивілізації – як у матеріальному, так і в соціально-економічному й духовному аспектах. Це відбилося в прискоренні формування у кочовиків державотворчої традиції.

Відомо, що на початку VII ст. до н. е. частина праслов'ян потрапила під скіфський вплив. У самій Скіфії праслов'янськими були терени Дніпровського лісостепоного Правобережжя. В VII ст. до н. е. в північному Причорномор'ї утворився племінний союз, відомий під назвою Скіфії. Очолили цей союз кочовики, що прийшли з прикаспійських просторів і оселилися на сході від Дніпра в Причорноморських степах. Але більша частина скіфського племінного союзу складалася з автохтонного населення, що жило по Дніпру, Південному Бугу та Дністру і займалося переважно хліборобством. Скіфський союз мав значний вплив і на племена, що оточували його. Геродот розповідає, що вздовж середньої течії Південного Бугу жили скіфи-орачі. Далі на північ, у верхній течії Бугу, за межами Скіфії, жили неври, землі яких називали Неврідію. Своїми звичаями вони нагадували скіфів-орачів. Неври та скіфи-орачі, як і більшість населення Наддніпрянщини, Побужжя та Наддністрянщини, склалися з ранньослов'янських племен, що походили від стародавніх слов'ян, або, як їх ще називають, протослов'ян, які здавна населяли величезні простори Східної Європи. Територія, на якій розташована тепер Вінниця, була в безпосередній близькості від північно-західних кордонів Скіфії і входила, очевидно, до складу Невріді. Це був типовий хліборобський район. Передскіфський період представлений у Поділлі неукріпленими поселеннями, городищами (Немирівське на східному Поділлі за 40 км від Вінниці; за Геродотом це величезне місто з дерев'яними укріпленнями, будинками, храмами. Подібні городища були побудовані на випадок небезпеки – нападу скіфів-кочовиків – там могли ховатися десятки тисяч людей зі своїми скарбами та стадами.) та курганами і безкурганними могильниками. Кургани ранньоскіфського часу дослідженні біля с. Тютюки Вінницької області, на лівому березі Південного Бугу. Захоронення – трупопокладення супроводжувалися тут керамічним матеріалом VIII – VII ст. до н. е. Переважна більшість пам'яток передскіфського часу на Поділлі представлена старожитностями чорноліської культури VII ст. до н. е. Вони відомі поблизу сіл Грушка, Немія, Серебря, Мервенці Вінницької області.

Цінними є пам'ятки ґрунтового могильника передскіфського часу поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Тут представлені трупопокладення й трупопалення з цікавими наборами кераміки, а також ювелірних прикрас VIII ст. до н. е. На правому березі Дністра відкриті залишки селищ, жертвників і захоронень ранньоскіфського часу біля сіл Дністровка і Непортове. Ці пам'ятки вказують на дальше проникнення чорноліської культури

у середовище фракійських племен. У скіфський час VII – III ст. до н. е. на території Поділля місцеві протослов'янські землеробські племена жили в основному на відкритих, неукріплених поселеннях. Одне з найбільш яскравих поселень є біля села Яруга Могилів-Подільського району. Поряд з такими селищами у скіфський час функціонують і досить значні укріплені поселення – городища. Немирівське городище – найбільше з городищ скіфського часу Правобережної України. Площа його 150 га і датується воно VII – VI ст. до н. е. Дослідженнями встановлено, що городище має високий (до 9 м) вал протяжністю в 4 км і глибокий рів. Розкопками відкриті землянкові житла з глинобитними вогнищами, господарські ями та зольник. Жителі городища займались землеробством і скотарством, вони мали міцні економічні та культурні зв'язки з містами Північного Причорномор'я, зокрема – з Ольвією.

На Поділлі чимало курганів скіфського часу. Кургани скіфського часу відомі поблизу населених пунктів Кальник, Курилівка, Первинці, Переорки Вінницької області.

На Поділлі досліджено й залишки культових місць скіфського часу. На Вінниччині збереглося понад 20 городищ, поселень, курганних могильників. Велике значення для вивчення історії скіфів мають дані про їхні зв'язки з народами близькосхідних цивілізацій. За ассирійськими джерелами у VII ст. відбулося вторгнення скіфів до Передньої Азії. У 673 р. в битві проти ассирійців загинув цар скіфів Ішпакай. Античні джерела зберегли описи багатьох важливих подій з історії Скіфії; зокрема про війну скіфів проти персів, очолюваних Дарієм (у 512 р. до н. е.), про війни проти Македонії у IV ст. до н. е., про розгром скіфів сарматами в кінці III ст. до н. е.

У VII – VI ст. до н. е. більшість скіфських племен вже знаходилися на останній сходинці первіснообщинного ладу. Родові зв'язки все ще були сильними. Основною суспільною одиницею була родова община, яка складалася з кількох патріархальних сімей. Рід, родова община володіли землею, виділяючи кожній патріархальній сім'ї ділянку землі за жеребом. Приватної власності на землю в цей час не існувало. У скіфському суспільстві VII – VI ст. до н. е. вже можна виявити ознаки, що свідчать про розклад родового ладу. З середовища вільних общинників – осілих землеробів – виділялася родоплемінна знать (родові старійшини, племінні вожді та ін.). Як свідчать археологічні дані, ставала все більш помітною майнова диференціація. З'являються у скіфів і раби, яких вони добували під час численних воєнних походів. Щоправда, роль рабської праці у Скіфії була незначною. Досягнутій скіфами сходинці розвитку відповідала й організація управління у формі військової демократії. Найважливіші питання розглядалися питання на народних зборах воїнів. Значним впливом користувалися ради родових старійшин, і перш за все союзна рада. Але особлива роль у союзі належала військовим вождям – «царям», які очолювали скіфське військо під час походів. Влада «царів» передавалася у спадщину, але кандидатури «царя» та його

спадкоємця все ще затверджувалися народними зборами. Розвиток виробництва, зростаюча майнова й соціальна диференціація, що розпочалася, сприяли посиленню влади скіфських військових керівників, розвитку спадкової знаті та дійсної царської влади.

Значно прискорила зміни, що назрівали у скіфському суспільстві, війна скіфів з військами перського царя Дарія I у 514 – 513 рр. до н. е. Згідно з Геродотом скіфські племена, що вступали у боротьбу з персами, склалися з трьох основних частин, угруповань. Кожну з них очолював свій військовий вождь – «цар». Один з них на ім'я Іданфірс був головним і йому підкорялися інші вожді. Боротьба з Дарієм I, що закінчилася перемогою скіфів, сприяла зміцненню скіфського союзу племен, піднесла політичний авторитет Скіфії. Крім того, у цій боротьбі кочові племена, у першу чергу царські скіфи, виступили на захист всього союзу, чим забезпечили собі панівне становище у союзі племен. Це дало їм можливість експлуатувати землеробські племена, вимагати від них данину. Значно зміцнилася після перемоги над Дарієм I влада «царів» і військово-дружинної знаті.

У підсумку, на рубежі VI – IV ст. до н. е. у Скіфії, як вважає ряд скіфологів, відбуваються становлення класового суспільства та виникнення рабовласницької держави. Саме у цей час скіфський цар Атей усунув інших «царів» і узурпував усю владу. Атей прожив довге життя і в 40 р. IV ст. до н. е. зумів об'єднати під своєю владою майже всю країну – від Азовського моря до Дунаю, перетворивши Скіфію на могутнє царство. Центр держави Атея знаходився на нижньому Дніпрі, де наприкінці V ст. до н. е. виникло велике укріплене поселення – Каменське городище. Однак сутичка скіфів у 339 р. до н. е. з македонським царем Філіпом II закінчилася поразкою і смертю Атея.

Як свідчать писемні й археологічні джерела, царство, створене Атеєм, існувало з IV до III ст. до н. е. Рівень господарського життя населення Скіфії на той час був досить високим. Панівне становище в економіці займали орне землеробство і скотарство. Скіфи вирощували різні культури рослин. Скіфи-орачі сіяли хліб не тільки для власних потреб, але й на продаж до грецьких торгових факторій і чорноморських міст, а натомість одержували вино, дорогу кераміку, ювелірні вироби (основні шляхи проходили річками Дніпро та Південний Буг). Обробіток землі здійснювався за допомогою запряженого волами плуга, врожай збирався залізними серпами, зерно змолочувалось у зернотерках.

Успіхи в економічному розвитку стали основою для росту майнової нерівності й соціальної диференціації. Основи родоплемінної структури у скіфському суспільстві підривалися зростанням приватної власності, майновою нерівністю, розвитком рабства. У руках імущих опинялися кращі ділянки землі, пасовища, величезні стада худоби, табуни коней, раби. Ще Геродот повідомляв про скіфських багатіїв, які вважалися «найбагатороднішими, що користувалися найбільшим майном», і про скіфську бідноту, яка належала до «найнижчого

походження». У результаті цього з загальної маси вільних землеробів і скотарів виділилася пануюча верхівка, до якої належали царська сім'я, військова аристократія, дружинники, родоплемінна знать, яка зливалась з оточенням правителя, багаті торговці. Саме у ній зосереджувалися основні багатства, джерела яких були різноманітними. Так, важливим засобом збагачення пануючої верхівки залишалися, як і раніше, грабіжницькі військові походи. З часом усе більшого значення набувала експлуатація вільних общинників, данників і рабів. Істотний прибуток приносила їй торгівля, особливо хлібом, з грецькими містами Північного Причорномор'я. У скіфів було, за даними Геродота, багато жерців, котрі являли собою відособлену соціальну групу, окремі категорії якої займали досить високе становище. Найбільш численну верству скіфського суспільства складали вільні общинники. Вони відбували військову службу, платили данину, виконували різні повинності. У тяжкому становищі були скіфи-орачі, які опинились у данницькій залежності від степових кочівників. Нижню сходинку соціальної градації скіфського суспільства займали раби. Головне джерело рабства у скіфів – військовий полон, підкорення сусідніх народів. Але у виробництві рабство не відігравало вирішальної ролі, хоч кількість рабів у скіфів була досить значною. Як правило, вони використовувалися у домашньому господарстві, для охорони худоби. Дуже часто вони виступали як товар у торгівлі з грецькими містами.

Наочне уявлення про соціальне розшарування і класову структуру суспільства скіфів дають розкопки поховань, особливо грандіозних курганів скіфської знаті, що відомі в літературі під назвою «царські». У таких курганах археологи виявили багато золота й дорогоцінностей, дорогої кераміку, зброю. Різкий контраст з «царськими» курагами складають поховання простих скіфів під невисокими земляними насипами із скромним набором речей або взагалі без інвентаря.

Скіфське царство може бути віднесено до держав рабовласницького типу. За формою правління це була одна з різновидів рабовласницької монархії. Главою Скіфської держави був цар. Влада його передавалась у спадщину. Тоді вже склалося уявлення про божественне походження царської влади. У ряді випадків правитель сам виконував обов'язки жерця. Цар здійснював судові функції. Влада царя була дуже великою. Він нічим не був зв'язаний у проведенні внутрішньої політики. Відомо, що Атей вирішував багато різних важливих питань, карбував свою монету.

Самостійно здійснювалась скіфськими правителями і зовнішня політика. Так дипломатичні переговори Атея з македонським царем Філіпом II свідчили про те, що скіфський цар відчував себе не менш могутнім і сильним, ніж македонський правитель. Царю віддавали велику шану як за його життя, так і після смерті. Досить детальні й красномовні, з різноманітними деталями свідчення про те, як скіфи ховали своїх царів, наводить Геродот. Як показують розкопки царських курганів, скіфських царів ховали у глибоких і складних

похоронних спорудженнях. Поруч з царем були вбиті жінки або наложниці, слуги, раби. Навколо скіфського царя утворювався апарат державного управління. Як і у багатьох інших народів, він включав до свого складу, з одного боку, найближчих родичів правителя, а з іншого – його особистих слуг, переважно військових, що забезпечувало міцну підтримку владі царя. Цим теж пояснюється особлива роль військової дружини правителя та воєначальників. Найбільш впливові помічники правителя входили до складу царської ради. Проте виникнення державного апарату не знищило повністю колишню родову організацію, її пережитки ще довгий час давалися взнаки, особливо у місцевому управлінні, де зберігалися свої старійшини та вожді.

Основним джерелом права у скіфів був звичай, перетворений відповідно з інтересами правлячої верхівки на звичаєве право. Скіфи, згідно з Геродотом, уникали запозичення чужоземних звичаїв не тільки від інших народів й особливо від еллінів. Скіфська культура протягом усієї історії залишалася, безписемною, тому і фіксація норм звичаєвого права не могла бути здійснена. Поряд із звичаєм досить рано з'являється й інше джерело права – правила, встановлені царською владою. Норми скіфського права захищали приватну власність на худобу, повозки з пересувними, домашні речі, рабів. Розкопки поховань свідчать, що особисту приватну власність у скіфів становили зброя, знаряддя виробництва, прикраси. Верховна власність на землю належала царю, який встановлював порядок користування пасовищами і землями. Зобов'язальне право регулювало договірні відносини міни, дарування, купівлі – продажу. Звичайно, договори у скіфів скріплювали клятвою, як це робилося, наприклад, при укладенні договору знаменитого скіфського побратимства. Правова регламентація зачіпала й данницькі відносини. На практиці відмова від сплати данини вважалася достатнім приводом для початку воєнних дій, які супроводжувалися грабуванням майна, крадіжкою худоби, захопленням полонених з наступним перетворенням їх у рабів.

Шлюбно-сімейне право базувалося на принципах патріархату. Рахування родоводу велося по чоловічій лінії. У сім'ї панував чоловік, практикувалося багатоженство. Старша жінка займала привілейоване становище. Після смерті чоловіка вдова переходила як майно в спадщину до старшого брата померлого. Нерівність у сім'ї визначалася не тільки підкореним становищем жінки, але й тим, що старші сини у випадку одруження одержували частку майна і право на виділ ще за життя глави дому, а молодший з синів ставав спадкоємцем батьківського господарства.

Найбільш небезпечними злочинами у скіфів вважалися злочини проти царя (замах на життя шляхом чаклунства, непокора царському наказу). Злочином була також неправдива клятва богам царського вогнища. Усі названі злочини каралися смертю. Порушення звичаїв і відступ від віри в богів також тягли за собою смертну кару винного. Відомі злочини проти власності (крадіжка, грабіж), проти

особи (вбивство, перелюбство, ображення). Найбільш поширеними видами покарання були – смертна кара, відрубання правої руки, вигнання. Довгий час у скіфів зберігалася кровна помста. Можна гадати, що справи про злочини, які не зачіпали основ царської влади і взагалі інтересів держави, розглядалися у порядку здійснення змагального процесу. Проте з найбільш небезпечних злочинів здійснювався слідчий процес.

У лісостепу проживали дикі звірі, водилося дике птаство, якого тепер майже зовсім нема, – і це все забезпечувало матеріальні потреби скіфів. Мисливство давало м'ясо, шкіри і хутра, звіра і птаство; рибальство – рибу, яку в'ялили, солили, як це потім робили козаки; бджільництво – мед та віск; скотарство – м'ясо, шкіри, ріг, молоко (у тому числі кобиляче), сир. Видобувна промисловість була почасти предметом обробної промисловості, ремесла, обміну і торгівлі. Про величезне значення коня для скіфів свідчать розкопки скіфських могил: коней ховали в самій погребальній камері разом з хазяїном або в окремих ямах; кості прикрашали золотом або сріблом, як і самих їх хазяїв. Овечі кості клали в славнозвісні скіфські бронзові котли-казани. На золотих бляшках трапляються характерні для кочівника сцени мисливства: скіф верхи їде зі списом у руках полювати зайця. Полювали скіфи на кабанів і оленів, про що свідчать знахідки їхніх костей. На полювання, крім зброї, що брали з собою, вели ще й мисливських собак.

Оскільки у скіфів були розвинені ремесла, багатий матеріал дають розкопки їхніх могил; але, на жаль, не завжди можна виділити їхнє власне виробництво від грецьких завізних речей через колонії, чи з метрополії. Прості вироби належали скіфам, а багаті і мистецькі – грекам, хоч серед скіфів були вже власні майстри художніх виробів.

Щодо зброї, то вона мала велике значення для скіфів. Зброя скіфів складалася зі списа, ножа або кинджала, лука зі стрілами, щита і лат. Спис мав ратище і наконечник. Найгостріший наконечник був залізний, або бронзовий, або мідний; формою своєю він нагадував довгий і вузький лист з ребрами посередині. Лезо меча завжди було залізне; були держало і піхви; піхви робилося з золота, заліза, кості, дерева. Мечі знаходяться звичайно в багатих могилах, а в бідних їх немає; значить, їх використовували знатні воєначальники. Сокирами звичайно билися, не випускаючи їх з рук. Вельми поширеною зброєю був лук та стріли. Лук робили з дерева, стріли готували з міді, бронзи, заліза, кості. Формою своєю вони дуже різноманітні: тригранні, круглі тощо. Ратище було дерев'яне або очеретяне. Сагайдак шкіряний, або дерев'яний, або залізний. Захищали скіфа щит та лати або панцирі, які теж зустрічаються у могилах. Лати і панцири вироблялися з заліза, і рідко – з бронзи, металеві платівки нашивалися на шкіру або полотно, і мали вони форму луски.

Серед посуду, що мав жертвне значення, специфічно скіфськими були бронзові казани, на досить високих ніжках, іноді зверху ще прикрашені фігурками

барана, вівці, а іноді – просто орнаментом. Це і є, очевидно, ті самі казани, що в них скіфи, за оповіданнями Геродота, варили м'ясо тварин, що їх приносили в жертву. Таких казанів збереглося чимало в українських музеях. Часто в розкопках траплялася кераміка місцевого виробу – горщики, глечики й т. ін., що своїми формами нагадує пізнішу русько-українську; мабуть, було в цих виробках наступність форм.

Багатий матеріал дають розкопки і про одяг скіфів, як чоловічий так і жіночий, і він, здається, має національні ознаки. Верхня одіж складалася з чинарки, сорочки та штанів. Чинарка була коротка, з вузькими рукавами, косими полами, що були довші спереду, ніж ззаду; деякі по краях оточені хутром. Сорочки були шерстяні, не доходили до колін і мали теж вузькі рукава. Скіфський одяг був не широкого, а вузького покрою і міцно облягав їхнє тіло. Пояс стягував живіт. Його робили з шкіри, він мав прорізи для краси і пряжку. На поясі скіфи носили мішок з стрілами, лук і меч. Штани, однак, були і вузькі з шкіри, і широкі з матерії. Взувалися скіфи в шкіряні черевики, перев'язані двома ремінцями. Царі і вельможне панство носили на голові пов'язки або хутрянні високі шапки. Прості люди ходили або без шапок (улітку), або носили (взимку) башлики з верблюжої шерсті, що спускалися навіть на спину. Жінки носили на головах очіпки. Жіночий одяг складався з довгої мантиї, з довгими ж, але вузькими рукавами; зверху ще надівали накидку з товстої матерії, що нагадувала халат. Залежно від знатності і багатства на одяг нашивали багато золотих цвяшків (іноді декілька сотень). Очевидно, що немало багатств скупчувалося у царів скіфів, завдяки їхній грабіжницькій політиці і тим данинам, що вони обкладали ними західних скіфів, яких через те вони називали своїми рабами. В могилах скіфських царів і панства знайдено велику силу золотих прикрас, іноді чудового художнього виробу – намиста, привісок, бубонців, браслетів, золотих гривень, пернів; сережки та шийні гривні носили навіть чоловіки але по одній сережці, як це потім було у Київського князя Святослава.

Майже п'ять століть осілого життя нараховують археологи в хліборобській частині Скіфії. Але культура «скіфів-орачів» десь у III – II ст. до н. е. обривається на декілька століть – вторгається нова кочова орда. Нових володарів причорноморських степів – сарматів ще з більшими підставами, ніж скіфів, відносять до іранців. Сарматська епоха накладає на топонімічну систему завойованого краю свій відбиток: замість Скіфії з'являється Сарматія.

У перші століття нової ери на територію придніпровської частини Поділля і Прикарпаття з Причорномор'я просочується окрема група сарматського населення, яка виступає у письмових історичних джерелах під назвою язигів. Окремі сарматські могильники відкриті в селах Пороги, Северівка Вінницької області. Вони фіксують проникнення на Поділля та у Прикарпаття іраномовного населення, яке з плином часу, було асимільовано у слов'янському середовищі так само, як і серед фракійців південного ареалу Прутсько-Дністровського межиріччя.

В епоху перших століть нової ери значну роль в історії населення Поділля відіграли також економічні й культурні впливи з боку Причорномор'я та римських провінцій.

Унікальним є поховання сарматської жриці I ст. н. е. в Соколовій Могилі на Південному Бузі: її було покладено на дерев'яному помості на спині, з розкинутими руками, головою на захід. Півквдратна в плані поховальна яма, перекрита дерев'яними колодами, була випущена в курган епохи бронзи. Одяг померлої та її покривало, виготовлені з прозорого серпанку й червоного шовку, прикрашали кольорове намисто, золоті бляшки, гаптування золотом, шкіряні чобітки були обшиті золотими бляшками. Дно могили й дерев'яний поміст посипані крейдою. Археологи знайшли на кістяку й біля нього прикрашені коштовним та напівкоштовним камінням головний убір із підвісками, три низки намиста, сережки, браслети, персні, коштовні предмети туалету, культові посудини, амулети, статуетки, оригінальне бронзове люстерко із срібним позолоченим держаклом, багато інших речей. Предмети поховального інвентаря походили з Близького й Далекого Сходу, з античних міст. До цього ж поховання, як вважають, належало й поховання коня в насипу. Пишність заупокійного обряду, наявність предметів, відомих як символи не лише знатності, а й світської влади (булава, рештки штандарта), поховання коня – все це дає підстави стверджувати, що тут похована не жриця, а представниця «царського дому».

Сарматські поховання відзначаються особливими предметами матеріальної культури: ножами з вузьким держаклом, біконічними та яйцеподібними пряслами, а також притаманною лише їм зброєю. У II – I ст. н. е. сармати користувалися короткими мечами з кінцевим навершям і прямим перехрестям, а потім у них з'явилися довгі мечі; з I ст. до н. е. поширилися й залізні трилопатеві наконечники стріл.

Основні форми посуду репрезентовані горщиками з кулястим тулубом, циліндричною шийкою, відігнутими вінцями, орнаментованими горизонтальними лініями, зигзагами. Пізніше з'явилися горщики з широким дном і високими вінцями. Вживалися також глеки яйцеподібної й грушеподібної форм, із циліндричними шийками, а також бронзові казани з циліндрично-конічними ніжками. Менше знайдено місцевих мисок і зовсім мало – античного посуду. На відміну від скіфів, сармати дуже полюбили фібули – заковки для одягу. Основу господарства переважної частини сарматських племен становило, очевидно, кочове тваринництво. Стадо складалося передусім із коней, овець, великої рогатої худоби. Частина сарматського населення займалася землеробством. Сарматська культура зникла на тлі загальної кризи суспільства раннього залізного віку, коли загинув античний світ. На цьому епоха раннього заліза закінчилася.

Унікальні скарби сарматської доби були відкриті археологами поблизу сіл Пороги, Северинівка, Писарівка Ямпільського району. Це прикраси із золота, зброя, предмети розкоші.

Скіфи і сармати зробили величезний внесок у розвиток світової культури. Завдяки їхній близькості до античної цивілізації в писемних джерелах залишилося дуже багато відомостей про духовне життя цих народів. У скіфів і сарматів остаточно склалася релігійна система, що проходила раніше ступені свого розвитку. На ній відбилися їхні життєві умови, поділ на східних і західних. І скіфи, й сармати мали розвинуту міфологію. У зв'язку з величезною роллю війни в житті скіфів і сарматів та наявністю у їхньому суспільстві потужного прошарку воїнів значне місце належало богу війни, символом якого виступав меч. Скіфи споруджували жертovníки з хмизу із прикріпленим нагорі старовинним залізним мечем, а сармати встромляли меч у землю й поклонялися йому. Постійні військові сутички, пошуки шляхів виживання у боротьбі проти ворогів послужили основною причиною виникнення мистецтва, що одержало назву скіфського й сарматського звіриного стилю. Він полягав у зображенні хижаків, сцен їхньої боротьби, шматування ними здобичі, руху в цілому, в тому числі й кругового. Значна частина таких зображень на предметах із коштовних матеріалів (насамперед із золота), знайдена у найбільших скіфських курганах, має пояснення у скіфських міфах. Існує думка, що певна кількість коштовних предметів у звіриному стилі виготовлена скіфськими та сарматськими майстрами. Проте під впливом греків на скіфську культуру із VI ст. до н. е. значення звіриного стилю зменшується (в сарматів мало місце його своєрідне відродження), поширюються зображення сцен із грецьких міфів.

У скіфів та сарматів збереглася основна частина рис поховального обряду, які утвердилися ще в епоху бронзи: два призначення поховального обряду (одне – для знаті, друге – для простолюду), астральна й космічна символіка, котра забезпечувала потрапляння душ на небо, антропоморфні скульптури тощо. Останнім часом зроблено висновок щодо ритуального характеру пограбувань курганів і сарматів ще на стадії їх добудови, оскільки предмети, забрані з могили, вважалися священними. Очевидно, найважливіше значення духовної культури скіфів і сарматів полягало в тому, що вона стала своєрідним містком між Азією та Європою, між давниною й сучасністю, зберігаючи частину рис ранньозалізного віку.

Таким чином, VII ст. до н. е. – IV ст. н. е. населення тогочасного Поділля прожило останню епоху древності – ранній залізний вік. Це була й остання епоха економічного та соціально-політичного домінування степового тваринницького населення за поєднання ресурсів Степу та Лісостепу.

Лісостепова смуга Правобережної України перших століть нової ери була заселена ранньослов'янськими племенами, про які є вже перші письмові історичні свідчення. Типовими пам'ятками ранніх слов'ян були старожитності зарубинецької культури, поширені головним чином у Подніпров'ї. Зарубинецькі пам'ятки були відкриті на Південному Бузі і у Подністров'ї, де вони мають сильні впливи з боку пшеворських і гето-фракійських старожитностей. На Південному

Бузі археолог П. Хавлюк відкрив залишки зарубинецьких поселень поблизу сіл Мар'янівка та Носовець Гайсинського району Вінницької області, які датуються I ст. н. е. Зарубинецькі селище і могильник були відкриті цим же дослідником поблизу с. Рахни Гайсинського району.

У Середньому Подністров'ї відкрито поселення Бернашівка Могилів-Подільського району. Зарубинецькі ранньослов'янські племена Лісостепу II ст. до н. е. – II ст. н. е. займалися орним землеробством і приселищним скотарством. Житла зарубинецьких племен-це наземні або злегка заглиблені в ґрунт невеликі прямокутні будови. У їх приміщеннях виявляються залишки печей або вогнищ з каменю та глини. Поблизу жител, а іноді у заглибленнях під їх долівкою, розміщуються господарські споруди і ями. Вони служили для зберігання зерна та інших продуктів. Про розвинуту, як на ті часи, систему землеробства свідчать відбитки зерен проса, ячменю, м'якої пшениці, жита, полби, гороху, конопель та інших культур на окремих зразках зарубинецької кераміки. Про орну техніку землеробства безпосередньо свідчить знахідка залізного наральника на селищі в Круглику. Про осілий землеробський характер засвідчують також знахідки кісток великої рогатої худоби та свиней на поселеннях зарубинецької культури. У суспільстві землеробських ранньослов'янських зарубинецьких племен вже виділяються ремесла, зокрема залізобне, бронзолivarне та ювелірне. Населення Поділля рубежу і перших століть н.е. мало інтенсивні торгівельні та культурні зв'язки з містами Північного Причорномор'я та центральноєвропейськими культурними осередками.

У перші століття нової ери на територію придністровської частини Поділля і Прикарпаття з Причорномор'я просочується окрема група сарматського населення, яка виступає у письмових історичних джерелах під назвою язигів. Окремі сарматські могильники відкриті в селах Пороги, Северинівка Вінницької області. Вони фіксують проникнення на Поділля іраномовного населення, яке з плином часу було асимільоване у слов'янському середовищі так само, як і серед фракійців південного ареалу Прутсько-Дністровського межиріччя. В епоху перших століть нової ери значну роль в історії населення Поділля відіграли також економічні і культурні впливи з боку Причорномор'я і римських провінцій.

Господарське життя та побут епохи відображено на прикладі черняхівського поселення в с. Косаново Гайсинського району Вінницької області. Тут розкопано рештки двох наземних жител. В одному з них була піч-кам'янка. Зібрано типовий речовий матеріал II – V ст. н. е. Також були проведені розкопки черняхівського могильника. Досліджено 121 захоронення. Поховання здійснено за двома обрядами – трупоспалення й трупопокладення. Тут також виявлено групу багатих за речовим інвентарем поховань. Зокрема, в одному з жіночих захоронень знайдено срібну шийну гривну та кільця, шість керамічних посудин, дві бронзові пряжки, кістяний гребінь, дві бронзові фібули, різні намиста. Поряд з такими захороненнями на Косанівському, як і на інших черняхівських могильниках

Поділля, було виявлено чимало бідних, безінвентарних захоронень. Крім названих, на території Поділля вивчалися й інші черняхівські могильники с. Клекотина Шаргородського району. В період з II ст. до н.е. – до II ст. н.е. на території Поділля, доба слов'янської Зарубинецької культури, мешкало близько 115 тисяч осіб (в середньому на 1 кв. км мешкало від 2 до 3 осіб).

На території Поділля зафіксовано близько 300 пунктів, у яких знайдено римські срібні монети. У переважній більшості вони зв'язані з черняхівськими поселеннями та могильниками. Зафіксовано й цілі скарби римських монет. Вони виявлені в селах Грабовець (80 монет), Забужжя (100 монет), Переорки (400 монет), Погоріла (450 монет), Комсомольське (800 монет), Богданівка (770 монет), Горішківка (74 монети) – Вінницької області. Виявлені на Поділлі римські монети свідчать не тільки про головні напрямки зовнішньої торгівлі слов'янських племен з Причорномор'ям і Задунав'ям, а про можливі війни з Римською імперією, та про внутрішній обіг цієї монети у слов'янському суспільстві першої половини I тисячоліття н. е. А наявні монетні скарби яскраво засвідчили нагромадження багатств в руках племінної знаті. Отже, йдеться про інтенсивний процес майнового розшарування, що мало місце серед черняхівських племен. Про соціально-економічне та політичне життя тогочасного населення свідчать і письмові документи. Йдеться, зокрема, про повідомлення Йордана, що в 70-х роках IV ст. н. е. остготський король Вінітар вів війну із слов'янами, на чолі яких стояв Бож і 70 приближених до нього осіб-вельмож. Вказане письмове історичне свідчення давньогерманського автора VI ст. н. е. фіксує напівдержавний характер черняхівського суспільства. На базі черняхівських племен і утворився Антський (східнослов'янський) союз державного типу, який у першій половині I тисячоліття н. е. займав лісостепові землі межиріччя Дністра – Дніпра. Територія Поділля, безсумнівно, входила до складу Антського військово-політичного утворення. Таким чином, давнє східнослов'янське населення Поділля, як і інших суміжних районів Правобережної України, створило у першій половині і середині I тисячоліття н. е. необхідні передумови для формування державності. Але внаслідок гунської та аварської навал цей процес в середині I тисячоліття н. е. уповільнився. Дальші напрями формування держави у східних слов'ян пов'язані з наступним періодом – з третьою чвертю I тисячоліття н. е. Після Великого переселення народів та пов'язаних з цим військових дій і як наслідок економічного занепаду та міграції кількість населення краю зменшується та повертається до показників початку тисячоліття. З іншого боку потреба захищатись від зовнішньої небезпеки спонукає до утворення військового племінного союзу антів. Населення території одного гнізда, площа якого в середньому становила близько 70 кв. км, могло становити від 150 до 200 осіб. Враховуючи ці показники, на Поділлі могло мешкати від 96 тисяч – до 129 тисяч населення.

У середині I тисячоліття н. е. слов'яни стають широко відомими в Європі.

Особливо активізується їх роль в VI ст., коли вони взяли участь у Балканських війнах. У суспільстві черняхівських племен – прямих історичних попередників ранньосередньовічних слов'ян V – VIII ст. – разом з елементами домашнього рабства існували вже і зародки ранньофеодальних відносин, особливо у зв'язку з появою приватної власності на землю. Цілком закономірно, що і у наступну епоху третьої чверті I тисячоліття н. е. в слов'янському суспільстві продовжували співіснувати елементи рабства, раннього феодалізму й пережитки родоплемінної структури. В II – V ст. на теренах краю мешкали племена поліетнічної черняхівської культури. На основі підрахунків І. Винокура кількість населення регіону становила близько 140 тисяч чоловік. Середня густина населення становила від 2,5 – до 3,75 осіб на 1 кв. км. Таким чином, можна вести мову про початок формування елементів державності в V – VIII ст. Зовнішньополітичні потрясіння середини I тисячоліття н. е., безсумнівно, вплинули на матеріальну та духовну культуру слов'янських племен взагалі й Поділля – зокрема. Основною причиною цих відчутних змін, як зазначалося вище, були гунська та аварська навали. Відбувається деяка архаїзація всієї культури, всього загального укладу життя слов'янських племен. Особливо це відчутно простежується при вивченні масової кераміки. На зміну високо розвинутим формам гончарського виробництва черняхівців приходять масовий ручний спосіб ліплення посуду. Очевидно, в процесі дій гунських орд були знищені важливі гончарські ремісничі центри у зоні порубіжжя степу та лісостепу. Перервалися традиційні зв'язки з Північним Причорномор'ям. Все це наклало відчутний негативний відбиток на матеріальну культуру слов'ян V – VII ст., особливо – на масову кераміку. Негативну роль в історії слов'янських племен середини I тисячоліття н. е. відіграли й авари. Але навіть у цих складних умовах основні галузі господарства – землеробство, металургія та металообробка – продовжували розвиватися.

За даними археологічних досліджень, у Південному Побужжі та Середньому Подністров'ї виявлено залишки понад 100 поселень V – VII ст. Для слов'янських селищ характерне розміщення на перших надзаплавних терасах, поблизу чорноземних ґрунтів та добрих пасовищ. Більшість ранньосередньовічних слов'янських селищ концентрувалася «гніздами» по 5 – 7 поселень, на відстані 3 – 5 км одне від одного. Площі, зайняті під оселі, склали на Поділлі в середньому 1,5 га. Найкраще вони досліджені поблизу сіл Семенки, Самчинці, Скибинці Вінницької області. У Семенках – 12 жител, господарських приміщень, 8 господарських ям та залізоплавильний горн; в Самчинцях – 14 жител, 2 господарських приміщення та 2 залізоплавильні печі; в Скибинцях – 2 житла, 2 господарських приміщення та кілька господарських ям. Вивчення слов'янських селищ Поділля V – VIII ст. свідчить про дальший розвиток орного землеробства і приселищного скотарства. Це означає, що господарські і побутові традиції черняхівських лісостепових племен знайшли своє продовження в історичних умовах третьої чверті I тисячоліття н. е. Цікавими щодо цього є так

звані перехідні старожитності від черняхівської культури до ранньосередньовічних слов'янських пам'яток V – VIII ст. Це, наприклад, комплекси III – V ст., які добре датовані фібулами й своєрідним співвідношенням черняхівського та ранньосередньовічного керамічного посуду. Місцеве східнослов'янське населення обробляло землю при допомозі дерев'яного рала з залізним наральником. Серед сільськогосподарських культур значне місце займали пшениця та просо. Зернові культури збирали залізними серпами, обмолот хліба здійснювали з допомогою палки й ціпка. Перемелювання зерна на борошно здійснювали за допомогою круглих кам'яних ротаційних жорен.

ПОНИЗЗЯ В КНЯЖІ ЧАСИ

Утворенням у IX ст. Давньоруської держави було завершено важливий історичний період у житті східнослов'янських племен. Про політичну та воєнну боротьбу київських князів IX ст. за розширення території і зміцнення влади Києва розповідається в літописі. Під 885 р. літописець зазначив, що київський князь Олег «...с уличі й тиверци имяше рать». Однак в літописі не вказано про успішність цієї військової кампанії, що дозволяє допустити поразку походу для Олега. Встановлення контролю над територією Пониззя було здійснено за князювання Ігоря, очевидно у 941 р. після трирічної облоги воєводою Свенельдом центру уличів Пересічня. Однак в зв'язку з відносною складністю сталих комунікацій між Києвом та територією Поділля, навряд чи Київ мав сталий та потужний контроль над цією територією. Для зміцнення політичної влади київських феодалів Володимир Святославич замінив племінні династії представниками київського великокнязівського роду. У складі Київської Русі землі Поділля перебували майже 200 років. Це сприяло прискореному економічному і культурному розвитку слов'янського населення краю. Анонімний баварський автор – географ другої половини XI ст. зазначав, що «численний народ уличів має 318 міст, а народ тиверців – 148 міст». У VIII – X ст. кількість населення краю зростає. Це було пов'язано з удосконаленням землеробства, а саме переходом до двопільної/трипільної системи. Вдосконалилися й інші форми господарювання та ремесла. Чисельність громади гнізда за переконаннями окремих дослідників могла зрости до 350 – 400 осіб. Відповідно чисельність населення Пониззя в часи Давньої Русі могла становити 225 – 250 тисяч осіб. Щільність населення, вважають дослідники, зросла до 4 – 6 осіб на кв. км.

В середині XII ст. територія Поділля входить до складу Галицької Русі, а з 1199 р. – до Галицько-Волинського князівства. У Придністров'ї є ряд засвідчених у літописах давньоруських міст XI – XIII ст. Крім центрального міста Галицько-Волинської Русі – Галича, розташованого на території сучасної Івано-Франківської області, важливе місце посідали й інші міста Подністров'я. Це Тереховля, перша літописна згадка про яку пов'язана з князівським з'їздом 1097 р. у Любечі. В роки правління Василька Ростиславича (1092 – 1124 рр.) роль Тереховлі для Подністров'я надзвичайно зростає. Крім подністровського

регіону, важливе місце в давньоруський період займали землі, які лежали між верхів'ями Південного Бугу, по Случі і аж до Тетерева. Вказана територія, що займала північно-західну частину Поділля й південно-східну частину Волині, відома в історичній літературі під назвою Болохівська земля. Так в Іпатіївському літописі 1150 р. вперше згадано про місто Болохів, яке було розташоване десь на південно-західній околиці Київської землі. У 1231 та 1235 рр. в літописі знову згадуються землі Болохівського князівства. Болохівські князі не хотіли бути під владою Галицько-Волинського князя Данила Романовича, а спиралися на силу князя Михайла Чернігівського та київського князя Ізяслава. За непокору й блокування з силами, що протидіяли Галицько-Волинській землі, Данило Романович провів каральну експедицію у Болохівську землю. Очевидно, розорення Болохівської землі Данилом не було все ж повністю спустошливим, оскільки трохи пізніше, у 1257 р., військам Данила та Василька знову довелося приборкувати Болохівську землю.

Містечко Прилука розташовано в 30 км. від Вінниці на березі річки Десна. Перша згадка про місто датується 1146 р., коли галицький князь Володимир Володаревич воюючи з київським князем Всеволодом взяв штурмом містечко. Прилука була складовим містом болохівської землі. Її особливістю було етнічне змішання місцевого слов'янського населення з осілими на цій території степовиками (чорні клобуки, берендеї, торки, кумани). Через цю територію проходили вальні тракти з Києва до Балкан, Угорщини, Чехії, Польщі. Назва «Болохівська земля» була в користуванні ще у XVI ст. В листах Сигізмунда II Августа (1520 – 1572) до татарських ханів використовується даний термін.

Територія краю, яка з 1226 року відома під назвою «Пониззя», входила до складу Галицько-Волинського князівства. Літописні джерела характеризують Південно-Західну Русь як регіон з розвинутою, як на ті часи, економікою. У давньоруських билинах цей край не випадково виступає як багата земля. На тучних чорноземах процвітало орне землеробство. При археологічних дослідженнях виявлено різноманітні сільськогосподарські знаряддя. Техніка землеробства поступово прогресувала. У XII – XIII ст. тут широко використовувався плуг із залізним лемешем та різакон-череслом, в який впрягали волів. Це давало можливість зорювати важкі чорноземні ґрунти Поділля, як і інші південно-західні руські землі, багаті і на худобу. Князі та бояри володіли численними стадами. Наявність різних видів тварин підтверджено й під час археологічних досліджень. Крім того, жителі займались мисливським промислом, рибальством і бортництвом. Високого рівня досягло й ремісничє виробництво. Археологічні дослідження зафіксували різноманітні знаряддя, які характеризують розвиток ремесел та їх диференціацію: залізні лемеші та різакон-чересла, лопати, замки, цвяхи, рибальські гачки. Під час розкопок на території Поділля знайдено серпи, коси, зубила, тесла, свердла із заліза, чимало кам'яних круглих ротаційних жорен, а також гончарних виробів. Серед знахідок представлено й предмети

озброєння: кольчуги, шоломи, мечі, сокири, наконечники списів і стріл. Особливою майстерністю відзначались ювелірні вироби: срібні з позолотою браслети-наруч, медальйони, скроневі прикраси, сережки.

Монголо-татарське нашествя призвело до розорення Південно-Західної Русі, до різкого погіршення становища селянства, до дезорганізації адміністративного й господарського апарату державної великокнязівської влади. З іншого боку частина знаті пішла на співпрацю з монгольськими завойовниками і, визнавши їх владу над собою, взяла управління в свої руки. Втім Данило Галицький приборкує силою місцевих бояр і винищує край. У 1254 р. монголо-татарське військо на чолі з Куремсою вирушило на Галицько-Волинську Русь. Князю Данилу вдалося відбити наступ завойовників. Але Куремса оволодів Пониззям і посадив у Бакоті свого баскака боярина Милея.

У 1258 р. ординці знову організували військовий каральний похід з метою ліквідації незалежності Галицько-Волинського князівства. Сюди був направлений з ордою досвідчений монгольський воєначальник Бурундай. З того часу Південно-Західна Русь була змушена визнати себе данницею Золотої Орди, територію ж Поділля було включено до складу самої татарської держави. Завойовники наказали зруйнувати всі оборонні споруди, які давали можливість боротися проти татар. Однак, залежність Галицько-Волинської землі від Орди була меншою у порівнянні з іншими областями Русі. Після монголо-татарської навали та внутрішніх конфліктів (каральні експедиції Данила і Лева Галицьких) кількість населення зменшується. На початок XIV ст. населення краю могло складати від 150 до 180 тисяч осіб.

Монголо-татарське нашествя на кілька століть відкинуло Русь назад. Єдина давньоруська держава (хоч і роздроблена на окремі князівства) перестала існувати. При цьому слід відзначити, що докорінних змін у соціально-економічних відносинах у системі феодалізму не відбулося. Ординці всіляко підтримували феодалний лад, вели боротьбу проти антифеодальних настроїв. Зокрема, вони підтримували православну церкву. Про це свідчать згадки про православний монастир в Бакоті. Князівська влада стала опорою для панування Орди над Руськими землями. Уміло використовуючи чвари між окремими князями і князівствами, монголо-татари успішно завадили об'єднанню Русі.

Але все ж жорстоке розорення було не в силах зупинити життя і прогрес. Монголо-татарське нашествя безпосередньо торкнулося не всієї території Русі. Ті міста й села, які лежали на шляху монгольських полчищ, були зруйновані, а ті, що лишилися в стороні, – були фактично незайманими. До останніх значною мірою належить і Пониззя, північні райони якого були розорені, а на півдні у містах лише були знищені оборонні споруди.

Будівництво замків з періоду монгольської окупації на Поділлі заборонено. З середини XIV ст. татари вступають у союзницькі стосунки з Польщею.

У часи монголо-татарської навали руські громади Побужжя виступають

вільно та автономно, немає згадок про баскаків, залоги. Обов'язок сплати хлібної данини очевидно був не вкрай обтяжливим, враховуючи дотримання в Золотій Орді «Ясси». Звільнення від контролю Києва та Галича відновлює дрібні громади, об'єднані почуттям солідарності, з домінуванням самоврядності, рівень політичної влади досить слабкий. У татарський період поширюється назва «Поділля». В литовських і руських літописах є згадки про Подільську землю, в Золотій Орді – Подільський улус, поділений на три тьми: Кам'янецьку, Брацлавську і Сокальську. Правителі тьми були наділені повноваженнями військової, судової, фіскальної влади. Керував тьмою дідич через призначених чи обраних отаманів, які правили громадами, з яких баскаки збирали данину. У 1359 р. відбувається розпад Золотої Орди на кілька окремих ханств. Послаблення ординської держави співпадає з піднесенням Великого князівства Литовського і його експансією на українські землі. У 1362 р. відбулась битва при Синіх Водах: об'єднані литовсько-руські війська під керівництвом князя Ольгерда розгромили збройні сили дідичів подільської землі Хаджибея, Котлубука і Дмитра. Поділля передано синам Коріата (брат Ольгерда) – Олександру, Костянтину, Юрію і Федору: «все краини с Подолем поручил им и дал в пановане».

КОЗАЦЬКО – ЛИТОВСЬКО – ПОЛЬСЬКА ДОБА

З 1363 р. Поділля перебуває у складі Литви (Юрій, Олександр, Костянтин, Федір Коріатовичі). У 1377 – 1394 рр. після вимушеного визнання Коріатовичами зверхності польського короля, визнають підданство Угорщини і де-факто Поділля набуває незалежності. У 1394 р. Федір Коріатович, не витримавши протистояння з польськими військами, втікає до Закарпаття. У 1395 р. Західне Поділля стає ленним володінням польського шляхтича Спитка, а Східна частина перебуває у безпосередньому розпорядженні польського короля. З 1400 р. ленником Поділля стає Свидригайло. У 1402 – 1411 рр. Поділлям управляють старости, з 1411 р. у зв'язку з допомогою Вітовта Ягайлу у боротьбі з Тевтонським орденом, Поділля повертають Литві. З 1411 – 1430 рр. краєм керують старости, призначені Вітовтом (Грабовський, Петро Монтигердович, Гедигольд, Довгїрд). Литовська шляхта обирає правителем у 1430 р. Свидригайла. Це спонукає до початку польсько-литовської війни за Поділля. 1432 р. поділ краю на схід і захід. 1434 р. Федір Несвізький, правитель Східного Поділля, призначений Свидригайлом, записав Короні свої держання Кремінець і Поділля з умовою, що його залишать державцем цих земель. Великий князь Сигізмунд визнав у тому ж році Західне Поділля за Польщею. У 1447 році поляки заволоділи Хмільником і Меджибожем. Інкorporація Поділля до складу Великого князівства Литовського в середині XIV ст. та стимуляція колонізації краю сприяла зростанню чисельності на середину XV ст. до 280 тисяч осіб.

З середини XV ст. Західне Поділля закріплюється за польським королівством, а Брацлавщина за великим князівством Литовським. Адміністративно-територіальний устрій литовсько-руської держави за

статутом 1566 р. поділяв державу на 13 воєводств і 30 повітів, в тому числі – Брацлавське – і відповідні староства – Брацлавське, Вінницьке, Звенигородське. Очолювали староства повітовий хорунжий і маршалок, які підкорялися воєводі, головний військовий керівник Великого князівства Литовського великий гетьман. В кожному повіті було три судових установи: суд земський вирішував майнові суперечки; суд підкоморський розглядав територіальні претензії; суд гродський на чолі з повітовим старостою розглядав карні справи. Для даного періоду характерною рисою є активна розбудова фортифікаційних споруд, але фактично жодна з них не збереглася до нашого часу.

Середина XVI ст. є періодом послаблення Литовської держави внаслідок Лівонської війни з Московським царством (1558 – 1583 рр.). Литовське князівство опинилося на межі катастрофи і змушене було піти на поступки Польщі та погодитися на підписання Люблінської унії. Король і Великий князь обиралися Сеймом, Литва втратила право на самостійні дипломатичні стосунки, але зберегла ознаки державності (армія, адміністративна та фінансова система, законодавство, уряд). Усі українські землі, що входили до складу Литви, переходили під контроль польських магнатів та де-юре включались у склад Королівства Польського. На засіданнях Сейму литовські депутати намагались протестувати здійсненим геополітичним змінам. Але було лише внесено додатковий Акт «Повернення» від 11 серпня 1569 р. про перехід Волині, Київщини та Брацлавщини до складу польської корони. Найбільші володіння тут захопили Конєцпольські (на Побужжі 740 сіл і 170 містечок), Потоцькі, Замойські, Любомирські, Синявські, Збараські, Четвертинські.

Спроби литовців повернути втрачені землі було здійснено після смерті Сигізмунда-Августа (червень 1572 р.), але вони не увінчалися успіхом. Ініціативною групою тут виступала українська шляхта, висунувши вимоги – збереження всіх існуючих привілеїв, свободи віросповідання, збереження в діловодстві руської мови.

В другій половині XVI ст. інтенсивно розвивалося сільське господарство. Річ Посполита претендує на роль головного поставника в Європу збіжжя. В першу чергу це було пов'язано з такими подіями, як відкриття Америки та революція цін. Активно утворюються фільварки (у перекладі з нім. – хутір, ферма). Під фільварки відводиться краща земля, а їх розвиток забезпечується за рахунок панщини, де використовується примусова праця селян. Розгортання фільваркової системи зменшило селянські наділи, призвело до збільшення панщини, примусів і втрати селянами права переходу. Магнати і шляхта використовують різні способи економічного і переважно позаекономічного примусу, щоб забезпечити своє господарство робочою силою. Вагомий вплив на ці процеси справила аграрна реформа 1557 р., відома під назвою «Статуту на волоки», яка встановлювала співвідношення між фільварковими і селянськими володіннями. Збагачення краю, його інтенсивне заселення спонукало до

інтенсивного будівництва фортечних укріплень. В цей же час в умовах інтенсивної експансії католицької церкви відбувається розбудова сакральних споруд. У Вінниці, наприклад, споруджується комплекс фортечних укріплень та монастир єзуїтів, відомий нині як комплекс «Мури».

Зростання панщини набуває бурхливих темпів відразу ж після Люблінської унії, спочатку вона становила три дні на тиждень. З кінця XVI ст. простежується тенденція до неухильного поширення фільваркового господарства на Південь та Південний Схід Поділля. У 1629 р. у Подільському воєводстві було вже 540 фільварків. На середину XVII ст. фільварки поширюється в центральні райони Брацлавщини, де селян змушували виконувати панщину та інші повинності. Розвиток фільваркового господарства вів з одного боку до зосередження землі в руках магнатів і шляхти, а з іншого – до обезземелення селянства. Виникають величезні латифундії Заславських, Потоцьких, Конецпольських та інших магнатів. Їм належало у Брацлавському – 80 % селянських господарств. Число малоземельних і безземельних досягло у Подільському воєводстві 40 %, Брацлавському 50 %. Накопичення величезних багатств магнатами дозволяло здійснювати розбудову палацових і фортечних комплексів, виділяти кошти на побудову монастирів.

Селяни перетворюються у безправних кріпаків, стають предметами купівлі-продажу, «дарування». У середині XVII ст. панщина утверджується на південному і східному Поділлі. Спостерігається прагнення польських і українських феодалів ліквідувати «свободи» поселенців-колонізаторів, яких була чимала кількість на півдні та сході Брацлавщини. Крім панщини селяни повинні були виплачувати державний податок – «подимне», давати десятину від бджіл і худоби, виконувати різноманітні повинності на будівництві та інших роботах.

Система державного устрою Речі Посполитої надавала магнатам необмежені права, які використовували їх також і в плані експлуатації селянства. Один із сучасників зазначав, що великій шляхті лише не вистачає права карбувати монету, щоб стати справжніми монархами. Право власності шляхти на землю фактично освячувалося і вважалося недоторканим. Міщани ж могли володіти землею лише колективно, на підставі королівського привілею з виплатою чиншу королю. Але досить часто старости розширювали за рахунок міських володінь свої фільварки. Вінницький староста Юрій Струсь розширив старостинські володіння та збільшив панщинні повинності для міщан.

Характеризуючи становище міст, слід відзначити, що друга половина XVI – перша половина XVII ст. були часом їх швидкого економічного зростання. Насамперед кидається у вічі їх кількісне зростання. Так, якщо у подільському воєводстві в 1583 р. налічувалося 64 міста, то через півсторіччя – 111 і в них вже мешкало 34 % населення воєводства. На Брацлавщині в 1629 р. було 122 міста, де проживало 63,5 % населення. В першій половині XVII ст. у Брацлавському воєводстві виникло близько 100 міст і містечок. Зазначимо, що феодали були

зацікавлені у заснуванні міст, тому що вони значно збільшували їх доходи.

В містах і містечках Східного Поділля в першій половині XVII ст. населення належало до різних конфесій та було строкатим за етнічним складом. За кількістю можна виділити такі найбільші населені пункти, в Брацлаві проживало 10 тисяч, близько 9 тисяч в Барі, у Чернівцях – 5 тисяч, у Вінниці майже 5 тисяч. Окремі містечка мали свою специфіку за етнічними ознаками, вірменські колонії були в Могилеві, Барі. Також в багатьох містах і деяких селах знаходились колонії татар, здебільшого це була наймана кіннота магнатів. В Могилеві проживали греки, головним видом діяльності яких, як і вірмен, була транзитна торгівля з Османською імперією. З другої половини XVI ст., особливо після Люблінської унії розпочинається інтенсивна міграція єврейського населення, які згодом будуть займатись суборендою, торгівлею, ремеслом і стануть значною складовою населення містечок Поділля.

Міста на Поділлі відігравали важливу роль не лише як центри ремесла і торгівлі, але як і оборонні центри в боротьбі з набігами татарських чамбулів. Тому навколо них, як правило, зводилися фортифікаційні споруди, будувалися фортеці. Одним з обов'язків міщан був їх ремонт та захист від ворогів. На випадок небезпеки сюди прибували з майном селяни з навколишніх міст. Саме завдяки порівняно густій мережі міст фортець, вдалося послабити татарські напади у 20 – 40-і роки XVII ст., що позитивно впливало на колонізацію півдня Поділля. Зауважимо, що татарські напади, особливо протягом, першої третини XVII ст. завдали краю чималої шкоди. За підрахунками дослідників, на землях, що піддавались нападам, селянська хата не стояла більше десяти років. Відомо, що лише протягом 1605 – 1633 рр. лише на західноукраїнських землях татари забрали в ясир більше 100 тис. людей і вбили більше 24 тис. Особливо спустошливими для Поділля були напади 1615 – 1618 рр.

Переважаюча більшість володінь на Поділлі і Брацлавщині належали магнатам. В Брацлавському воєводстві лише шість міст були королівськими, а в Подільському – сім. Становище приватновласницьких міст було гіршим, феодалі не поспішали надавати їм магдебурзьке право, а якщо й надавали, то в урізаному вигляді. В кінці XVI – на початку XVII ст. магдебурзьке право отримали на Поділлі більше 20 міст, серед них – Вінниця.

Неповнота магдебурзького права проявлялась у тому, що часто вїйт не обирався, а призначався, але мав право набирати радників. Воєводи, старости, власники міст втручалися у міські справи, зводили нанівець самоуправління, збирали з міщан побори та змушували виконувати їх різноманітні повинності. Для прикладу у Шаргороді, який отримав магдебурзьке право у 1589 р., могли ним користуватися при умові, коли діловодство буде вестися польською мовою. Жителі Брацлава змушені були нарівні з селянами нести грошові і натуральні повинності, утримувати замкову і польову сторожу, ремонтувати мости і шляхи, а ремісники змушені віддавати частину своїх виробів.

Поступово вдосконалювалися ремесла, виділялися нові спеціальності, особливо у сфері обробки дерева, металу, хутра. Збільшується кількість ремісників, які займалися виготовленням продуктів харчування: пекарів, булочників, м'ясників, ковбасників. Ймовірно, що кількість тих, хто виробляв харчову продукцію, обслуговувала не лише міщан, але й велику кількість подорожуючих та мешканців навколишніх сіл.

У боротьбі з феодалами, захищаючи інтереси свого виробництва і доходи від конкурентів, які прибували з села, для задоволення потреби в приміщеннях, де б продавалися товари, ремісники об'єднувалися у виробничі корпорації – цехи. Близько 300 кравців і ткачів мали свій цех у Дашеві. У Вінниці цехові організації мали ковалі, ювеліри, лучники, гончарі, кравці, шевці, пивовари. Фактично у всіх містах Поділля були цехові організації. В харчовій промисловості розвиваються гуральництво, броварство та медоварство.

Зростання міст та концентрація в них виробництва сприяли розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі. В містах і містечках відбувались ярмарки і торги. Торги частіше за все відбувались один-два рази на тиждень у визначені дні. По кілька разів на рік відбувались ярмарки. Так, двічі на рік вони проходили в Уланові і Зінькові, тричі – в Шаргороді, Барі; чотири рази в Копайгороді. Тривалість ярмарків була різною за часом, деякі проходили в кілька днів, інші кілька тижнів. Після закінчення одного ярмарку купці відразу могли потрапити на інший.

Поділля відіграло важливу роль у торгівлі худобою і зерном. Активно експортували цінні сорти деревини, смолу, дьоготь, поташ, віск. Деякі міста були ключовими центрами міжнародної торгівлі. Так, у Могилеві іноземні купці торгували турецькими товарами: шовком, вином, бакалією, тютюном. Місцеві купці їм продавали шкіряні вироби, посуд, бочки, зброю. Через місто йшли торгівельні шляхи в Крим і на Балкани. Були налагоджені стабільні торгівельні стосунки з Молдовою. Обсяг поставок окремих товарів був досить значним.

Соціальна ієрархія міського населення мала такий певний вигляд і поділялась на три групи: патриціат; поспільство, ядро якого складали ремісники і торгівці; міські низи. Міську верхівку становили заможні міщани – землевласники, великі купці і лихварі (часто іноземного походження у великих торгівельних містах). Найнижчою соціальною верствою були позацехові ремісники (партачі), підмайстри, учні, наймити, селяни-втікачі, городники, підсусідки, комірники, халупники.

Багаторічна боротьба вінницьких міщан з феодалами увінчалась успіхом: у 1640 р. Вінниця отримала магдебурзьке право. Відтоді Вінницею правив міський магістрат, який складався з шести бургомістрів на чолі з війтом. Ця установа виконувала адміністративні і судові функції. Першим вінницьким війтом був Парфен Омельянович, потім його обирали бургомістром, а в 1645 р. він був обраний війтом вдруге. З моменту отримання магдебурзького права Вінниця має

свій герб і печатку. Як би не було, але значення міста зросло й через наявність тут резиденції єзуїтів та заснованої ними у 1612 р. школи, згодом колегії. В колегії викладали граматику, поетику і риторіку. Єзуїтська колегія знаходилась на території нового міста. Але в той же час в місті діяв і православний чоловічий Вознесенський монастир, заснований 1616 р. Турботами Петра Могили тут не пізніше 1632 р. було засновано православну колегію, про що писав Сильвестр Косів: «існування шкіл у Вінниці і Києві дипломом Владислава IV підтверджено». Діяльність колегії викликала протест в уніатів, програма навчання була розширена, порівняно з тією, що узгоджувалась з урядом. При колегії і монастирі активно діяло братство. Міщани-землевласники обдаровували православну колегію хуторами з ставками та млинами. Наприклад, міщанин Лукашевич передає монастиреві хутір та став з млином, оцінивши майно в заставному листі в 500 злотих. Але, незважаючи на активну підтримку громади до православної колегії, вона швидко припинила свою діяльність. Пояснювали це тим, що між її учнями і студентами єзуїтського конвенту відбувалися бійки, які дали привід «до бунтів і свавілля у Вінниці». Це пригнічувало католиків, на думку королівської влади, і відповідні подання брацлавської та подільської шляхти. Тому П. Могила переводить колегію до Гошанського монастиря на Волині.

Але більш істотну фінансову підтримку костьолу надавали магнати і шляхта. У 1647 р. Мартін Каліновський подарував 30 тисяч злотих Вінницькій єзуїтській колегії, а чернігівський каштелян Оджевольський зробив їй дарування в 20 тисяч злотих. У 1630 р. князь Д. Заславський наказав перейти в унію всім православним священикам в його маєтках. В 1647 р. Сейм видав закон, за яким священик не міг зайняти приходу без попередньої згоди шляхтича чи старости, якому належало село. Опір католицько-польській експансії чинили православні братства.

На Поділлі будується багато костьолів – домініканські, францисканські, бернардинські. Вагому роль зіграв в нашому регіоні орден єзуїтів. Необхідно зазначити, що все це відбувається в умовах контрреформації. В 1612 р. засновується їх резиденція, а згодом і колегія у Вінниці, а в 1636 р. засновується їх школа в Шаргороді. В Кам'янці найбільш впливовим був домініканський орден, якому належали чималі земельні володіння. З найвідоміших пам'яток тієї доби, які вціліли до нашого часу, залишились більш цілими, або фрагментарно це: у Вінниці Келії «Мурів», XVII ст.; Монастир єзуїтів, єзуїтський костьол, 1610 – 1617, XVII ст.; оборонні стіни з вежею, XVII – XVIII ст., де проходили бої козаки І.Богуна з польськими загонами; комплекс фортеці, XV – XVII ст. та римо-католицький костьол 1603 р. у Хмільнику. Значна частина пам'яток цієї епохи буде знищена впродовж наступних років.

РОКИ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА РУЇНИ

Однією з найважчих сторінок в історії українського народу є події другої

половини XVII сторіччя, коли розпочалась боротьба за збереження прав та привілеїв козацтва і міщанства, розгорнувся масовий селянський антифеодальний рух, було закладено витoki української державності. Східне Поділля опинилося в епіцентрі тих подій. В травні 1648 р. на територію Поділля вступив М. Кривонос і спочатку захопив Погребище, потім вирушив до Немирова, згодом військами козаків і посталих селян та міщан буде захоплено майже всі містечка Східного Поділля. Події Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького стають важким випробуванням для краю, де відбулися ціла низка важливих битв, від яких постраждало населення, зокрема, від каральних експедицій та спустошливих набігів татар, перманентної зміни влади. Безумовно, що в ході цієї війни було понищено архітектурні споруди та пам'ятки мистецтва. Увіковічують пам'ять про ті події такі пам'ятки: місце переправи військ Б. Хмельницького через річку Південний Буг 1652 р. та пам'ятне місце Батозької битви 1652 р. в Тростянецькому районі; могила Данила Нечая 1651 р. в селі Черемошне Тиврівського району; братська могила жертв різни у Немирові 1648 р., козацькі сторожові могили XVII ст. в селах Мухівці, Ситківці, Сокілець Немирівського району та пам'ятний знак на честь Кальницького полку в Іллінцях; «Козацькі хрести» у селі Василівка Іллінецького району.

Друга половина XVII ст. для історії Поділля постала як час боротьби за волю, як чорна доба масового винищення населення регіону та його руйнації внаслідок військових дій. За спогадами очевидців край було перетворено на пустелю.

Самійло Величко описує: «Перед моїми очима постали численні безлюдні міста й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори і горби. Всі вони правили за пристанище й поселення диких звірів. Я побачив, що фортеці, які траплялися нам на шляху у військовому поході, одні стоять малолюдні, інші зовсім спорожніли – зруйновані, зарослі, запліснявілі, обсажені бур'яном і повні лише червів і зміїв, й усякого гаддя, що там гніздиться. Роздивившись, побачив я порослі мохом, очеретом і зіллям просторі українсько-малоросійські поля й розлогі долини, ліса й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи за його втратою, називали й проголошували поляки раєм світу – він був перед війною Хмельницького немовби друга обітована земля, що кипіла молоком і медом. Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток сухих і голих – їх прикривало саме небо».

Численні військові дії, татарські набіги, голод, епідемії зумовили різке скорочення населення на Поділлі. За Карловицьким мирним договором 1699 р. Поділля і Брацлавщина зі складу Османської імперії повертались до Польського королівства. Станом на 1702 р. у 1524 сільських населених пунктах Брацлавщини мешкало 4578 осіб, населення містечок за приблизними оцінками становило близько 103 тисяч. Особливістю адміністративно-територіального устрою була

фактична відсутність поділу на повіти. Судово-адміністративні установи функціонували лише у центрі воєводства – Вінниці, їх дія поширювалась на всю територію, а тому поділ на повіти нівелювався. Межі воєводства визначалися належністю населених пунктів до парафіяльних костьолів Брацлавського і Ганнівського деканатів.

Після повернення подільських земель королівська влада поставила такі завдання ліквідувати козацтва як фактор загрози стабільності. Ухвалою Сейму в 1699 р. було прийнято рішення про ліквідацію козацьких полків. Універсал коронного гетьмана Яблоновського наказував козакам розійтися по домівках. Місцеве населення сприйняло такі заходи влади вкрай невдоволено, розпочалися стихійні козацько-селянські заворушення. Подільська шляхта звернулася за військовою допомогою до коронного гетьмана від нападів загонів левенців. Піднято масові повстання в Могилеві та Іллінцях. Полковники Абазин і Самусь здійснили похід і захопили Немирів, Бар, Вінницю. У 1702 р. вся територія Східного Поділля перебувала під контролем козацьких полковників. У відповідь на це Сейм організує похід шляхетських військ у 1703 р. під проводом гетьмана Сенявського. Самусь змушений був втекти до Палія, Абазин схоплений під Ладжином і страчений. Розправи над селянами змусили їх втікати на територію Молдови. Навесні 1703 року повстання на Поділлі було придушено. Протест населення набирає форм втечі з цієї території до Молдови і Лівобережжя. Масові втечі селян і міщан змушують гетьмана Яблоновського видати універсал про збереження населенню давніх прав, але довіри до нього немає. Шляхта була зацікавлена у відновленні господарського життя краю, тому тимчасово надаються пільгові роки, зменшується тиск на селян, створюються сприятливі умови для колонізації, яка набуває бурхливих темпів. У першій чверті XVIII ст. найбільший потік переселенців був із Волині, Галичини, північної Київщини. Місцева шляхта закривала очі на те, що часто переселялися втікачі, особи, які підозрювались у крадіжках худоби. За підрахунками старожилами на цій території були лише близько 30 % мешканців. Особливістю колонізації була наявність міграції польських селян, єврейського населення з Росії, компактне поселення в кількох місцях російських старообрядців.

ПОЛЬСЬКА ДОБА

Поступово відновлюється фільваркове господарство, що стимулює зріст відробіткової ренти. Наприклад, якщо селяни Вінницького повіту у 20-х роках відробляли 2 дні на тиждень, то в 30-х вже 5 днів і 7 злотих чиншу. Зростає кількість фільварків. Різко зменшується селянське землеволодіння до 1/4 – 1/6 волоки. Більшість селянських господарств належать до однокласових і безтяглових. Стрімко зростають магнатські володіння. Міщан примушують виконувати панщину і повинності селян, розвиток буржуазних відносин гальмується. Лише в окремих містах зберігаються цехові організації, зростає частка ремісників поза цехом.

Відповідно до перепису 1775 р. у приватній власності було 82 % поселень, державній 12,7 %, церква мала 5,3 % поселень. Відбувається зріст магнатського володіння. Наприклад, у 1788 р. Потоцький викупив Дашівське володіння (23 села) та Гайсинське староство за 1 млн. 700 тис. злотих. Господарство Чарторійського складало 49 фільварків, 16 тис. десятин пашні, щорічно збір урожаю становив 400 тис. пудів зерна, 40 % споживалось в маєтку, а решта йшла на продаж. Посилювалась експлуатація, панщина зростає до 180 – 250 днів. Найбільшим був тиск суборендарів та економів, наприклад, за 5 тижнів підводного зараховували лише 4 дні панщини. Найбільшу групу господарств становили ті, в яких не було худоби, наділи становили 6 десятин, чимало халупників і комірників, урожайність становила сам – 3 – 4, з десятини збирали 30 – 40 пудів (5 – 6 центнерів) збіжжя, деградація сільського господарства. Такий стан зумовив масові втечі селян в 70 – 80-х рр. XVIII ст. в Новосербію та на Лівобережжя. Простежується занепад міст та торгівлі: чисельність мешканців Кам'янця становила 3 тисячі. В Брацлавському воєводстві 98 % міст були власністю феодалів. Зубожіння селян краю паралельно супроводжувалося люксуризацією життя знаті, поставали палаци, будувалися храмові комплекси. Життя краю того часу вирізняється активними проявами боротьби селянства проти національного та економічного гноблення відомого під назвою «гайдамащина». Мешканці краю належать до різних конфесій у XVIII ст. – греко-католицької, православної, католицької, іудейської. На території краю були представники таких етнічних спільнот – переважна більшість українці, які в абсолютній масі належали до селян, євреї, які на той час становили значний сегмент містечкового населення, поляки, які належали до шляхетського стану, і певна частина була селянами. Найбільш відомими пам'ятками того часу є у Вінниці монастир домініканців, костюл Успіння Пресвятої Богородиці, 1758 р., а тепер Спасо-Преображенський храм української православної церкви з житловими приміщеннями; монастир капуцинів-францисканців, 1741 р., Костюл Матері Божої Ангельської, 1761 р.; садиба Грохольських у П'ятничанах; палац Потоцьких у Тульчині; «Гайдамацька хата» в селі Селинцях Немирівського району; Окописько (єврейське кладовище, кін. XVIII ст.) в селі Жабокрич Крижопільського району та інші.

Після другого поділу Речі Посполитої та приєднання Поділля у 1793 р. до Російської імперії утворено Ізяславську та Брацлавську губернії. У 1794 – 1795 рр. до складу Брацлавської губернії було передано частину колишнього Подільського воєводства, з якої у 1796 р. утворено Хмільницький, Могилівський, Махнівський і частково розширено територію Літинського повіту. На початковому етапі перебування земель в складі Російської імперії зберігались стара система адміністративного управління. Катерина II звільнила населення від частини податків на два роки. Після III поділу Речі Посполитої Катерина II видала наказ про створення замість двох губерній (Брацлавської та Ізяславської) трьох

намісництв: Брацлавського, Подільського, Волинського. 22 травня 1795 р. утверджено адміністративний штат Брацлавського намісництва з 13 повітів: Брацлавського, Вінницького, Літинського, Хмільницького, Сквирського, Гайсинського, Тульчинського, Ямпільського, Могилівського, Махнівського, Липовецького, П'ятигірського і Бершадського. Губернським містом було визначено Брацлав, але з огляду на відсутність належно підготовлених приміщень, тимчасово центром намісництва ставала Вінниця. Значну частину території від Брацлавщини було передано Вознесенському та Київському намісництвам. Урочисте відкриття намісництв відбулося навесні 1796 р. Проіснували вони трохи більше року. Павло I в кінці 1796 року ініціював проведення чергової територіально-адміністративної реформи, було ліквідовано частину повітів, на правобережній Україні утворено Київську, Подільську, Волинську губернії.

СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У XIX ст. Подільська губернія займала площу 42 тис. км. Кв. і мала у складі такі повіти – Кам'янець-Подільський, Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Летичівський, Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Проскурівський, Урицький і Ямпільський. Губернський центр знаходився в Кам'янці, адміністративні функції належали губернатору. Йому також підпорядковувалися: губернська судова палата, повітові справники, станові пристави. В губернії налічувалося 17 міст і 7327 населених пунктів (120 містечок). На початку XIX ст. тут мешкало близько 1258 000 осіб, а в 1859 р. – майже 1750 000. На Поділлі був найбільший відсоток кріпосних, напередодні реформи 1861 р. 59,5 % мешканців губернії були кріпосними, лише 3,7 % селян сплачували оброк, всі інші виконували панщину, не було жодного випадку відпуску на волю селян. На початку XIX ст. більшість панських маєтків намагаються перевести господарювання на товарно-грошові відносини. В середині XIX ст. площа посівів збіжжя зростає вдвічі, продаж хліба на початку XIX ст. сягав 36 % від вирощеного, а в 1854 р. – 60 %. Набуло розвитку тваринництво, в поміщицьких маєтках налічувалося 300 тис. тонкорунних овець, у 1845 р. на базі вівчарства діяло 65 суконних фабрик, у кожному повіті було не менше 10 кінних заводів. Важливого значення набуває цукрове господарство: у 1840 р. – 8 заводів; 1847 р. – 25; 1852 р. – 32. Цукровим буряком засаджують 16 % території, через кілька років – 22 %. У 1845 р. в губернії 488 промислових підприємств, в 1860 р. – 246. В основному на підприємствах Поділля виробляли сап'ян, свічки, папір, капелюхи, сукно, шкіру, мило та інше. Однак в загальному балансі в середині XIX ст. промислова продукція становила 5%. Протягом 1825 – 1865 рр. втричі зростає міське населення – купці, міщани, ремісники, дрібні торговці. Кількість крамниць зростає з 300 до майже 2 тис., лавок з 700 до 2,5 тис. Але важливе місце належало ярмаркам і базарам. У 1817 р. в Подільській губернії збиралося 250 ярмарків (10,6 % від усіх в Україні). 6 ярмарків збиралося у Вінниці. Експортували турецькі

хустки і тютюн, англійське та іспанське сукно, німецьке і голландське полотно, волоське вино, кава, олія, бакалія, чорноморська риба.

Гальмівним моментом було існування кріпосної системи. Кількість тяглових господарств зменшилася протягом 1847 – 1860 рр. на 40 %, піших зросла на 24 %, городників – на 39 %. Лише в 1842 р. продано майже 9 тис. кріпаків. 90 % поміщиків Поділля – поляки.

У 1818 – 1821 рр. розгортає свою діяльність підпільна дворянська організація «Союз благоденства», центром управи якої був Тульчин (штаб 2-ї російської армії). 1821 р. Тульчинська управа оголошує себе Південним товариством. Саме тут П. Пестель підготував програмовий документ «Руську правду», яким передбачалось здійснення корінних змін в державному устрої.

Активно розгорнули свою діяльність польські політичні сили. У 1831 р. на Поділлі було розпочато повстання польських патріотів. Втім повсталі зазнають поразки, але це не зупинило їх подальшої боротьби. В 30-і роки ХІХ ст. діє товариство «Віра, надія і любов». Такий стан речей спонукав російську владу до антипольських заходів в освіті, адміністративній сфері. Численні скарги селян на поміщиків обумовили генерал-губернатора Бібікова провести заходи, що сприяли би протистоянню між польськими поміщиками та українськими селянами. У 1847 – 1848 рр. була проведена «Інвентарна реформа», за положеннями якої зменшувалась тривалість відробіткової ренти, селянським господарствам у користування виділялось по шість десятин землі – закріплення за селянами земельних наділів, скасування натуральної данини, зменшення панщини до 2 – 3 днів на тиждень. Реально реформу намагались не виконати, кілька дворян за недотримання було притягнуто до судової відповідальності.

Кризові явища в соціально-економічному житті поставили Російську імперію перед необхідністю проведення реформ. Першочергове значення призначалось реалізації аграрної реформи та скасуванню кріпосного права. У 1858 р. відкрито підготовчі комітети до проведення реформи.

Даний період в історії нашого регіону, а саме перша половина ХІХ сторіччя презентований такими пам'ятками: поміщицькі садиби на території області, релігійні споруди (православні і католицькі храми, синагоги), приміщення польської гімназії 1814 – 1832 рр. у місті Вінниця (нині корпус Вінницького художнього музею).

Проведені реформи 60 – 70-х років ХІХ сторіччя в Російській імперії створили передумови для прискореного соціально-економічного розвитку краю. Було скасовано кріпосне право, наділено за викуп селян земельними ділянками, припинено рекрутські набори та запроваджено загальну військову повинність для чоловіків. Особливістю Подільської губернії було значно пізніше запровадження структур місцевого самоврядування – земств. Це було пов'язано з домінуванням серед заможних та привілейованих верств населення поляків, керівництво Російської імперії вбачало, що земства в регіонах з домінуванням польської

шляхти можуть перетворитись на осередки боротьби польських патріотичних сил з царським урядом. Тому земства будуть утворені лише на початку ХХ ст.

Перепис населення проведений в 1897 р. в Подільській губернії вказує на понад 3 мільйони населення. По щільності населення Поділля посідає друге місце в імперії, поступаючись лише Московській губернії. Населених пунктів вказано – 118 містечок, 1383 села, 68 слобод, 15 колоній, 102 хутора, 17 міст. Населення міста Вінниці на момент перепису – 30 тисяч. Етнічний склад – 80 % українці, росіяни 5,2 %, поляки 2,3 %, євреї – 12,2 %. Дані перепису вказують і на освітній рівень мешканців Подільської губернії – грамотних функціонально (тобто тих хто вмів читати і писати) 15, 5 %; в містах 33,8 %; 0,06 % мали вищу освіту, 0,56 % – середню. Втім завершення ХІХ – початок ХХ сторіччя є досить динамічним періодом в житті регіону. Звільнення від кріпосної залежності та отримання землі за виплату селянами зумовили процеси прискореної соціальної диференціації, спонукали значну частину селян до заробітчанства. Опираючись на дані згадуваного перепису 1897 р., ми визначаємо характер зайнятості мешканців краю: 75,4 % працює в сільському господарстві, 7,4 % – в промисловості, зауважимо, що частина промислових робітників заробітчани. Розподіл мешканців губернії за типом поселень був таким: 91,2 % сільське населення, 8,8 % проживало в містах (дані на 1915 р.). З аналізу промислового сектору визначаємо, що 98 % становили харчова і переробна галузі. Вінницька земська управа у 1910 р. розглядає проблеми дотацій на розвиток тваринництва та побудову племінних станцій, вважаючи їх недостатньо розвинутими і перспективними. Важливою віхою стала побудова залізниць, які істотно вплинули на промисловий розвиток та урбанізаційні процеси. Перша залізнична гілка Балта – Одеса вступила в дію у 1865 р. У 1871 році було налагоджено залізничне сполучення між Києвом і Одесою, мережа залізниць розбудовувалась досить динамічно. Густота мережі залізниць на Поділлі найбільша після польських земель в складі Російської імперії. Швидко розросталися стратегічні залізничні вузли – Жмеринка, Козятин. Нова транспортна система позитивно позначилась на собівартості товару і сприяла вкладенню інвестицій та розбудови промисловості, в основному пов'язаної з аграрним комплексом. Так, на зламі ХІХ – ХХ сторіч було збудовано у Вінниці насінневий завод «Товариства Раббетте і Гізеке», у 1910 було закладено суперфосфатний завод, який у 1912 він дав першу продукцію, з цього ж року працює взуттєва фабрика «Ястреб». Також у місті Вінниця почала працювати теплова електрична станція, було пущено в експлуатацію трамвайну лінію. В цей період будуються чавуноливарні заводи по містах губернії, розбудовується інфраструктура залізничної колії, будуються підприємства харчової і переробної промисловості. Порівняльний аналіз кількості населення міст і чисельності робітників станом на 1910 рік вказує на незначний відсоток робітничого класу: Кам'янець – 40,1 тис. і з них лише 347 робітники; Вінниця – 52,2 тис. і 1,5 тис.; Проскурів – 28 тис. і 1,1 тис.; Гайсин – 12,1 тис. і 676. Лише 18 % всіх робітників

працює постійно решта зайняті 2-3 місяці в рік. Профспілки оформилися лише після Лютневої революції. Всього робітничий клас Поділля нараховував в 1910 р. близько 40 тис. (інші губернії: Чернігівська – 29,7 тис., Полтавська – 23,3 тис., Волинська – 19,3 тис.), з них майже 15 тис. на залізничному транспорті на великих вузлових станціях, в першу чергу – Жмеринка і Козятин. Постійні кваліфіковані робітники були достатньо заможною верствою. Серед мешканців міст і містечок достатньо великим був відсоток кустарів – майже 78 тис. (50 % – ткачі, 14 % – чоботарі, 13 % – обробка дерева). Ще один соціальний прошарок – ремісники 104 тисячі (гончарство, ковалі, столярна справа). Інші категорії – будівельники 18 тис., сільськогосподарські робітники 132 тис., прислуга і сфера послуг майже 40 тис. всього робітників різних категорій і тимчасових заробітчан близько 426 тис. Після реформи 1861 року змінився розподіл земельних володінь, напередодні першої світової війни він був таким у губернії: поміщицька – 33,19 %, державна власність – 6,6 %, заможні селянські господарства – 15%, середняцькі та дрібні господарства 45 %. Кількість поміщицьких маєтків, що займали площу більше 500 десятин, була найбільшою серед губерній України – 820. Найбагатшими латифундистами були родини Сабанських – 63,3 тис. десятин, Потоцьких – 43,8 тис. десятин. Середньо статистично посівна площа селянського господарства становила 2,1 десятини, заможного – 146 десятин. На Поділлі практично не було общинного землеволодіння, в основному подвірники, 64 % селян не мали ніякої худоби, 60 % належного реманенту.

Формується новий прошарок на селі, який поступово претендує на роль головного виробника товарної аграрної продукції, – це заможне селянство. Так звані у радянській історіографії «куркулі» складали до 10 % від усього селянства регіону. Частина з них оформляла кредити у Селянському поземельному банку для розвитку господарства. Десятина землі на початку ХХ ст. коштувала чимало, близько 300 карбованців, на момент проведення реформи 1861 року вона вартувала 55 карбованців. Процес утворення заможних селянських господарств отримав назву «рух землі», основою для формування нових господарств було не лише розорення селян, але й криза та низька інтенсивність поміщицьких латифундій. Прискорило цей процес проведення аграрної реформи головою уряду Російської імперії П.Столипіним у 1906 – 1910 рр. Але процедура купівлі землі була досить складною, спочатку звертались до повітових властей, потім до канцелярії Подільського губернатора, у разі позитивного рішення заяву відправляли на затвердження до канцелярії генерал-губернатора Південно-Західного краю в Київ. Тільки після отримання дозволу можна було укласти угоду купівлі-продажу або оренди землі. Існували пільги при здійсненні даних угод для «ширих православних» і відповідно простежувався негатив до поляків, іновірців та неблагонадійних; євреям заборонялося купувати землю у приватну власність і вони претендували лише на оренду. Для купівлі землі існували черги, виключення становили чиновники. Поміщиками у 1905 – 1911 рр. у Подільській

губернії продано 90 238 десятин землі. Зріст населення зумовив зниження земельного наділу: 1877 р. – 6,7 десятин, 1905 р. – 3,8. Незважаючи на подорожчання землі, її купівля стає доступнішою. Характерним аспектом тогочасного життя був пошук селянами кращої долі, як варіант це була міграція на Далекий Схід і до Сибіру. За 1896 – 1910 роки з терен краю виїхало 76 452 осіб. Але важкі кліматичні умови, специфіка господарювання змусили у 1907 – 1914 рр. повернутися 33 тисячі селян-переселенців.

В цілому становище більшості подолян на початку ХХ сторіччя було досить важким, це було пов'язано із збіднінням значної маси селянства, кризою, яка розпочалася в імперії. Це спонукало до активізації політичних партій і гуртків, пропаганди нових ідей та закликів до боротьби за кращу долю. У 1905 – 1907 роках край був охоплений революційними подіями. На Поділлі першими застрайкували робітники залізниці і металообробних підприємств. Активну участь у страйку взяли 15 тисяч робітників навесні 1905 р. Селяни розпочали боротьбу за свої права, почали поділ панського майна, вирубку лісів, випас худоби на панських луках і полях. Всього на Поділлі відбулось 475 виступів селян. Активно діяли восени 1905 року працівники вузлових залізничних станцій – «загасили маневрові паровози, вивели з ладу телефон і телеграф... Рух товарних поїздів і роботу станцій припинено». Втім були і прибічники монархічної влади, осередки «Союзу архангела Михайла» (чорносотенці) діяли у 75 населених пунктах Поділля. Мали місце в окремих випадках єврейські погроми. Втім впровадження у життя Столипінського плану придушення революції, діяльність військово-польових судів збили революційний запал. Ситуація на теренах краю була стабілізована.

З розвитком земств здійснюються заходи, спрямовані на покращення стану охорони здоров'я, будуються земські лікарні та аптеки, пропагується здоровий образ життя та дотримання гігієни. Втім становище було не вельми втішним, на початок ХХ сторіччя майже на 4 мільйони мешканців губернії припадало 228 лікарів, 342 медичних сестри на обліку було 2259 лікарняних ліжок. З іншого боку, в порівнянні з кріпосницькою добою це був крок вперед.

В цей час під протекторатом православної церкви розбудовується мережа початкової освіти, на початок ХХ сторіччя функціонували майже тисяча парафіяльних шкіл. Педагогічну освіту мешканці краю могли здобути в учительському інституті, який діяв з 1912 року і є найстарішим вищим навчальним закладом міста, що знаходився на Замості, та в учительській семінарії, що з 1909 року була переведена до Вінниці. В 1912 Вінницькі педагогічні курси для жінок дали перший випуск вчителів початкових народних училищ. Діяло два міських училища, у 1911 з бюджету міста на народну освіту було асигновано майже 18 тисяч карбованців, з них на церковно-приходські школи 1800. В цей же рік було закладено приміщення нової церковно-вчительської школи.

Істотний вплив на розвиток освіти у місті здійснювало земство, яке розпочало свою діяльність з 1911 року. Більше третини земського бюджету витрачалось на освіту. Земство утворило комісію з народної освіти, до якої увійшли прогресивні і високоосвічені діячі: В. Борковський, Й. Лозинський, Д. Маркович. Комісія розпочала роботу по переходу до обов'язкового початкового навчання дітей. Влаштувалися літні педагогічні курси, надавалися земські стипендії студентам педагогічних навчальних закладів. Істотно увага приділялась відродженню української національної школи.

Розвитку мистецтва та освіти на місцях усіляко сприяли в кінці ХІХ на початку ХХ сторіччя земства, але не меншим у цій сфері був вплив приватних осіб. Так, в кінці ХІХ ст., Цаля Лейбович Вайнштейн, вінницький купець, виділяє чималу суму на побудову реального училища, згодом він заповідає все своє рухоме та нерухоме майно на розвиток навчального закладу.

Чималий внесок у розбудову міста Вінниці зробив художник, педагог, колекціонер, патріот В'ячеслав Федорович Коренев. З 1896 року Коренев працює вчителем малювання в реальному училищі, організовує художню студію, через кілька років студію нагороджують золотою медаллю на ІІ всеросійській виставці у Санкт-Петербурзі. Весною 1910 р., при підтримці графа Тадеуша Грохольського та ще деяких заможних вінничан Коренев організовує училищний клуб з водних видів спорту, який переростає в справжнє спортивне містечко: причал для човнів, два басейни (один для малюків), трамплін, крикет, кегельбан, гімнастичний майданчик. Як наслідок, у 1912 році училище отримує золоту медаль з фізичного виховання у Петербурзі на Всеросійській виставці гігієни. Розташовувався спортивний клуб на островах Богу від Кумбар до П'ятничан.

З Подільським краєм в період від реформ до початку Першої світової війни пов'язане життя та діяльність багатьох знаменитих людей: у маєтку Вишня під Вінницею жив і працював лікар із світовим визнання Микола Пирогов. Тут працювали і творили Михайло Коцюбинський, Анатолій Свидницький, Микола Леонтович та ін.

З найвідоміших пам'яток тих часів на сьогодні на теренах Вінниччини можемо назвати окремі. Пам'ятні знаки на честь скасування кріпосного права 1861 р. в селах Андріївна і Лозова, пам'ятний хрест на честь 900 річчя хрещення Русі в селі з Шаргородського району. Комплекс будівель чавуноливарного заводу поч. ХХ століття у місті Хмільник, земська аптека у місті Тульчині поч. ХХ сторіччя, палац Ярошинського у Тиврові, де творили М. Леонтович та К. Стеценко. Будинок земської лікарні в селі Новофастів Погребищенського район 1912 року. Збереглося приміщення синагоги у селі Плисків. Знаменною пам'яткою є маєток родини фон Мекк у Браїлові, де писав музичні твори великий композитор П. Чайковський. Збереглися приміщення гімназії у Немирові; Будинок окружного суду по вулиці Грушевського, будинки жіночої гімназії, міської думи, публічної бібліотеки, реального училища на вулиці Соборній,

будинок, де мешкав Михайло Коцюбинський на проспекті, який нині носить його ім'я у місті Вінниця. Загалом варто наголосити, що значна частина пам'яток була знищена у вихорі війн та революційних потрясінь ХХ сторіччя.

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЮ

З початком Першої світової війни край стає прифронтовою зоною, значна частина працездатного чоловічого населення була мобілізована на службу у військові формування армії і флоту. Війна різко загострила соціальні проблеми, які існували в суспільстві, але на її першому етапі, коли домінуючими були урапатріотичні настрої, конфлікти не проявились. На 1917 р. 50 % подільських селян перебували в діючій армії, гостра нестача тяглової сили через мобілізацію худоби для потреб війни (близько 40 % волів і коней). Зменшення робочих ресурсів зумовило скорочення посівних площ, в цілому по губернії на 17 %. Різко знижується урожайність, занепадає тваринництво. Бурхливо прискорюється соціальна диференціація. Зростають ціни на продовольство та товари широкого вжитку. Так, наприклад, порівняймо ціни 1914 р. і 1915 р.: зерно на 50 %, масло на 33 %, худоба 24 %. У 1916 р. порівняно з 1914 ціни на продовольство зросли на 242 %, товари широкого вжитку на 213 %. Губернські земські збори звернулися до уряду з проханням виділити кредити (в сумі 3 млн. карбованців) для надання допомоги населенню прифронтового регіону. В зв'язку з близькістю до фронту губернського адміністративного центру Кам'янець-Подільського державні і фінансові установи були перенесені до Вінниці. Війна істотно погіршує ситуацію на теренах краю, втім, характеризуючи громадські настрої, варто підкреслити, що ситуація загалом була спокійною. Лютнева революція 1917 року для багатьох подолян була несподіваною подією, втім частина мешканців краю сприймає це з певним оптимізмом.

Важкі випробування припадають на долю подолян в роки революції та громадянської війни 1917 – 1921 років. Досить частими ставали зміни політичної влади, які часто супроводжувалися соціальними потрясіннями. Мешканцям краю довелося пережити багаторазову зміну влади, виснажливі реквізиції, пограбування. Територія краю неодноразово була ареною кровопролитних боїв між військами УНР, ЗУНР, Добровольчої армії, Червоної армії, анархістських і партизанських загонів самооборони, військових підрозділів Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі і Румунії. Край потерпав від червоного і білого терору, продовольчих розкладок, здійснюваних більшовиками, масових єврейських погромів. Наслідки революції і громадянської війни були такими: в економічному відношенні край був спустошений, господарство перебувало у край важкому становищі; в соціальному аспекті відбулись істотні зміни, більша частина привілейованих при Російській імперії верств населення або ж загинула, або ж виїхала за кордон; у політичному: територія сучасної Вінниччини опинилась під контролем більшовиків, адже достатньо сильним на початку 20-х років був рух опору більшовикам.

Меморіальними знаками відзначено перебування на теренах краю в роки Першої світової та громадянської війн перебування військових керівників і політичних лідерів, поховання воїнів, вшанування видатних осіб.

Встановлення радянської влади на теренах краю і її діяльність у 20 – 30-х роках визначаються такими характерними рисами: встановлення жорсткої адміністративно-командної системи; новим адмініструванням території – розформуванням у 1923 році повітів і створенням округів, у 1925 губернського устрою та утворення у 1932 році Вінницької області; розгортанням масових репресій; зубожінням населення та голодоморами 1921 – 1923 рр. та 1932 – 1933 рр.; активною пропагандою атеїзму. В роки голодомору 1932 – 1933 рр., за оцінками В. Васильєва, померло близько 500 тисяч мешканців області. В цей період Вінниччина стає прикордонним регіоном СРСР, тут будуються довготривалі оборонні точки та інші оборонні споруди, «лінії Сталіна» (Могилів-Подільський та Летичівський укріплені райони), розбудовуються промислові підприємства.

Цей період в історії зафіксовано у пам'ятних знаках жертвам голодоморів, політичних репресій. Збереглися частково залишки оборонних споруд 30-х років, архітектурні пам'ятки.

Однією з найбільш трагічних сторінок в історії нашого краю є події Великої Вітчизняної війни. З початком війни 22 червня 1941 року ситуація у краї істотно загострюється, місцеве партійне керівництво виявилось морально неготовим до кампанії. Розпочались заходи по мобілізації, організація боротьби з диверсійними загонами. Втім обласна партійна номенклатура із запізненням розпочала проведення евакуації, пояснення тому є цілком логічним: в лавах керівництва панував страх щодо можливих репресій. Адже сталінське гасло закликала до війни на ворожій території, а з іншого боку – наступ вермахту та його союзників здійснювався стрімкими темпами.

На початку липня 1941 р. наступ на Вінниччину здійснювали частини 1-ї танкової та 6-ї німецьких армій, оборонні бої вели 6-а і 12-а армії РСЧА. На кінець липня територія Вінницької області була окупована. 19 липня було укладено договір між Німеччиною та Румунією про передачу Румунії у тимчасове володіння Трансністрії, адміністративно – територіальної округи з частини південно-західних українських земель, в тому числі були включені землі вінницької області на південь по лінії Могилів-Подільський – Жмеринка – Бершадь, зокрема, включались такі райони: Могилів-Подільський, Краснянський, Шаргородський, Яришівський, частини Жмеринського і Барського, Бернадський, Брацлавський, Чечельницький, Ободівський, Тростянецький, Тульчинський, Шпиківський, частково Крижопільський, Чернівецький, Ямпільський.. 20 серпня нацистським командуванням буде утворено рейхскомісаріат «Україна» з центром у місті Рівно, складовою частиною якого буде генеральний округ «Волинь – Поділля», до складу якого входили частина земель Барського, Мурованно-Куриловецького, Копайгородського та Яришівського районів. До генерального

округу «Житомир» рейхскомісаріату були включені такі території Вінниччини – Гайсинський, Турбівський, Джулинський, Теплицький, Іллінецький, Липовецький, Плисківський, Калиновський, Комсомольський, Уланівський, Козятинський, Самгородокський, Погребищенський, Літинський, Хмільницький, Дашівський, Оратівський, Немирівський, Ситковецький, Вороновицький райони та частина Жмеринського. На окупованій території було запроваджено нову систему управління, головною метою якого представники нацистських і румунських властей вважали забезпечення ефективного господарювання. Були засновані районні та гебіт комісаріати, призначені сільськогосподарські коменданти. Діяли управи, сформовані з місцевого населення, які переважно займались організацією економічного виробництва. У румунській зоні були призначені претори, а по селах – старости. Запроваджувалась комендантська година в залежності від пори року, особливий режим безпеки було впроваджено в районі дислокації ставок Гітлера та Герінга. Ставка Гітлера «Вервольф» була розташована за 8 кілометрів від Вінниці між селами Стрижавка та Коло-Михайлівка, Герінга «Штайнбрух» – поблизу села Черепашинці Калиновського району.

З початку окупації розгорнулись репресії проти комуністів та євреїв: впродовж другої половини 1941 – 1942 років було винищено або вислано у табори смерті значну частину єврейської громади. На території області знаходились 127 гетто, 9 таборів примусової праці для євреїв. На території області було 19 концентраційних таборів для військовополонених.

В зв'язку з дефіцитом у Німеччині трудової сили здійснювався вивіз населення на роботу. За роки окупації було депортовано до III Рейху 78 650 мешканців області з окупованих нацистами територій, і 1388 осіб території Вінниччини включеної до Трансністрії. Було запроваджено загальну трудову повинність, у німецькій зоні вона охоплювала вікові межі від 18 до 45 років, в румунській, відповідно, від 16 до 40 років. Порушення трудової дисципліни жорстоко карались, тривалість робочого дня становила до 12 годин на добу, запроваджувалися окремі податки на худобу (включаючи котів і собак) та, навіть, на окремі види майна, наприклад, – рушник, ковдра, простирадло. В 1942 – 1943 роках фіксуються факти голоду, набувають поширення епідемічні захворювання. Була запроваджена система заручництва, з метою не допустити розгортання партизанського руху. За вбитого німецького офіцера передбачалось знищити 50 мирних мешканців, за солдата – 25, за старосту чи поліцая – 20. Партизанський рух на теренах краю активізується лише восени 1943 року, напередодні наступу радянських військ. Також діяли представники націоналістичних українських сил.

В часи окупації в області діяло 10 розвідувальних шкіл абверу, формувалися частини Російської визвольної армії, донські козаці підрозділи які співпрацювали з нацистським режимом.

Після визволення збройними силами СРСР Києва та Житомира війська 38-ї

армії з важкими боями продовжували наступ у Вінницькому напрямі. У грудні 1943 року Ставка верховного головнокомандуючого розробила план Житомирсько-Бердичівської операції, завдання якого було розгромити німецьке угруповання і увійти на рубіж Любар-Вінниця-Липовець. Здійснення операції покладалось на війська 1-го Українського фронту під командуванням генерала М. Ватутіна.

24 грудня після інтенсивної артилерійської і авіаційної підготовки війська 38-ї загальновійськової (генерал К. Москаленко) та 1-ї танкової армій (генерал М. Катуків) розпочали наступ у напрямку Вінниці та Липовця. На другий день наступу передові частини вступили на територію Вінницької області. 28 грудня звільнили Козятин, 9 січня 1944 р. – Липовець. 9 січня 68-а і 241-а стрілецькі дивізії зайняли Вороновицю та Комарів. 10 січня танкісти 8-го механізованого корпусу форсували Південний Буг і прорвалися в Жмеринку, а 11-й танковий корпус зайняв ст. Яришівку та перерізав залізницю на ділянці Вінниця – Жмеринка.

В той же час воїни 18-ї армії вели важкі бої в районі Комсомольського, Уланова. Вимотані та обезкровлені боями, з переважаючими силами ворога, відірвані від баз частини 18-ї, 38-ї та 40-ї армій в кінці січня відійшли на підготовлені позиції і зайняли оборону.

Після ліквідації Корсунь-Шевченківського плацдарму війська трьох Українських фронтів продовжили навальний наступ з метою визволення Правобережної України. 8-го березня війська 1-го Українського фронту під командуванням Г. Жукова розпочали Проскурівсько – Чернівецьку операцію. 38-а армія генерала К. Москаленка наступала у вінницькому напрямку. На правому фланзі 305-а стрілецька дивізія полковника О. Васильєва після звільнення м. Калинівка, в районі села Лаврівка форсувала Південний Буг і 16 березня зайняла Мізаківські хутори. 241-а стрілецька дивізія генерала Арабея 15 березня з боєм захопила с. Тяжилів, знищивши два батальйони піхоти, захопила 20 гармат, 69 кулеметів, склад з продовольством і підійшла до суперфосфатного заводу. 15-го березня 70-а гвардійська дивізія звільнила Малі Хутори та залізничний вокзал.

Німецьке командування очікувало головного удару Червоної Армії у напрямку Вінниці і заздалегідь стягувало в цей район найбільш боєздатні частини. В районі Вінниці зайняла оборону 340 німецька піхотна дивізія та 18-а артилерійська дивізія, що прибула з Франції, та інші частини, які розташувалися в навколишніх селах.

Успішний наступ 18-ї армії у напрямку Проскурова та встановлення нею контролю над шосейною дорогою Вінниця – Проскурів позбавив німецьке командування можливості використати її як стратегічну магістраль і примусило його передислокувати сили в район Бару, Ялтушкова.

В зв'язку з цим, командування 38-ї армії вирішило перекинути головні сили в район Бару, щоб відрізати шлях відступу німецьким частинам в напрямку

Кам'янець-Подільського.

16 березня наказом командуючого армією, командир 101 стрілецьким корпусом генерал Голубковський вивів з-під Вінниці 70-у гвардійську, 241-у, 221-у, 211-у стрілецькі дивізії у напрямку Жмеринки, Бару. Враховуючи те, що Вінниця все ще залишалася вузлом опору, визволення Вінниці було доручено 183-й Харківській дивізії полковника Л. Василевського. Скориставшись з того, що 241-у і 70-у дивізії поспішно зняли з позиції, а 183-а не встигла перегрупувати сили, німецьким військам вдалося захопити суперфосфатний завод та залізничний вокзал.

До пізнього вечора йшла підготовка радянських військ до форсування річки. У ніч на 20 березня було зведено переправу. Під шквальним вогнем німців річку форсували в районах острова Кемпа, на П'ятничанах, біля с. Шкуринці. З повітря удари по позиціях ворога завдавали льотчики 5-го штурмового корпусу. 20 березня 1944 року о 15-й годині Вінниця була повністю звільнена. 26 березня 1944 року вся територія області була звільнена.

На Вінниччині за роки окупації нацисти розстріляли 204 781 осіб цивільного населення, 45972 військовополонених. Великими були обсяги матеріальних збитків: було зруйновано 376 підприємств, спалено 433 школи, 29 лікарень. Загальні збитки, за тодішніми розрахунками, становили 24 мільярдів карбованців.

Після звільнення краю від нацистської окупації розпочалася відбудова господарського життя. Однією з найбільш нагальних проблем була відбудова житлового фонду, підприємств області. Вагома увага приділялася відродженню транспортної мережі, цукровій промисловості. У 1949 р. розпочали роботу на повну потужність суперфосфатний завод, м'ясокомбінат, кондитерська та меблева фабрики Вінниці, Гніванський цукровий завод. Було розгорнуто будівництво вінницького інструментального заводу. З перших днів визволення розпочали роботу навчальні заклади.

Важкий тягар ліг на плечі подільських селян, і в першу чергу на жінок, адже більшість чоловічого населення перебувала в лавах армії. Надмірні плани хлібозаготівлі, високі податки стали причиною голоду 1946 – 1947 рр. Втім, за офіційною статистикою, колгоспи області у 1949 р. перевищили довоєнний рівень виробництва сільськогосподарської продукції. Активно здійснювалася розбудова малих електростанцій, у перші повоєнні роки їх було споруджено 213. Вони були малопотужними, але забезпечували освітлення сіл. На 1950 р. по Вінницькій області функціонувала 451 сільська електростанція. В цьому ж році було проведено укрупнення колгоспів, з 1932 р. кількість господарств становила 1059.

В 1950 – 1960 роках Вінниччина посідає провідні позиції в УРСР у цукровій, харчовій промисловості. Розбудовується відповідна інфраструктура, створюються нові підприємства – Вінницький підшипниковий завод, Могилів-Подільська фабрика побутової хімії, Калиновський деревообробний комбінат,

Гніванський шиноремонтний комбінат, Тростянецький м'ясокомбінат, спиртові заводи. В сільському господарстві розвиваються садівництво, виноградарство, бджільництво, рибництво.

Значних успіхів було досягнуто в охороні здоров'я, в області у 1960 – 1980 роках функціонувало 253 лікарні, 234 поліклініки. Було збудовано мережу курортів у Хмільнику та Немирові. Готували кадри Вінницький педагогічний інститут імені Миколи Островського, медичний інститут імені Миколи Пирогова, було засновано політехнічний інститут, діяла філія Київського торгово-економічного інституту. Працювала низка закладів середньої спеціальної та професійної освіти. В цей час будуються нові масиви міст, у Вінниці в 1960 р. було налагоджено тролейбусне сполучення. Активно розвивалася художня самодіяльність, діяли музичні та художні школи. Було споруджено нове приміщення Вінницького обласного краєзнавчого музею.

У 1980-х роках простежуються кризові явища в господарському житті, пов'язані з плановим веденням господарства, дефіцитом товарів широкого вжитку, високою матеріальною та енергетичною витратністю виробництва. Прагнення генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова модернізувати СРСР активізували суспільно-політичні процеси. Радянський Союз невпинно йшов до свого розпаду. На Вінниччині розгорнули свою діяльність місцеві громадські, правозахисні, екологічні та культурні організації і клуби: «Рух», «Меморіал», «Просвіта». З 1989 року у Вінниці діяли осередки Народного Фронту України за перебудову, Вінницький крайовий рух України, з 1990 р. – осередки політичних партій: Української Республіканської партії, Української народно-демократичної партії, Демократичної партії, Української селянської демократичної партії, Соціал-демократичної партії України. У жовтні 1990 року на центральному майдані Вінниці було піднято жовто-блакитний прапор. 24 серпня 1991 року було проголошено незалежність України. Активно це рішення відстоювали вінничани, що було підтверджено результатами референдуму 1 грудня 1991 року. З моменту проголошення незалежності область пройшла непростий шлях: було закрито чимало підприємств, у скрутному становищі опинилися бюджетні установи освіти, охорони здоров'я, культури. Болісними виявилися реформи для багатьох мешканців краю. В останні роки відстежується позитивна динаміка в окремих галузях економіки, стабільною є суспільно-політична ситуація. Активно ведеться робота щодо розвитку органів місцевого самоврядування.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПОДІЙ НА ПОДІЛЛІ

ДАТА	ПОДІЯ
38 –10 тис. р. т.	відомості про перші поселення на території Поділля. Мустьєрські пам'ятки відомі в с. Суботівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Стоянки пізнього палеоліту (ориньякської, солютрейської та мадленської епох) відкриті археологами поблизу сіл: Нагоряни, Озаринці, Яришів, Яруга Могилів-Подільського району Вінницької області.
10 – 8 тис. р. т.	початок мезолітичної епохи співпадає на території Східного Поділля, як і в Європі в цілому, з закінченням льодовикового періоду.
6 – 5 тис. до н. е.	новий кам'яний вік (неоліт), Буго-Дністровська неолітична культура. Старожитності поблизу сіл: Скибинці, Щурівці, Самчинці, Хмільник, Саврань і Сокільці Тростянецького і Гайсинського районів.
4 – 2 тис. до н. е.	доба енеоліту, на Вінниччині кілька сот відкритих пам'яток Трипільської культури (найвідоміші – Кліщів, Ворошилівка, Буша).
7 – 3 ст. до н.е.	скіфський період. Найвідоміші пам'ятки – Немирівське городище, кургани скіфського часу відомі поблизу населених пунктів Кальник, Курилівка, Первинці, Переорки.
2 ст до н.е. – 2 ст. н. е.	сарматська доба. Окремі сарматські могильники відкриті в селах: Пороги, Северівка Унікальні скарби сарматської доби були відкриті археологами поблизу сіл: Пороги, Северинівка, Писарівка Ямпільського району.
2 – 5 ст.	на теренах краю мешкали племена поліетнічної черняхівської культури, на основі підрахунків І.Винокура кількість населення регіону становила близько 140 тисяч чоловік. Середня густина населення становила від 2,5 – до 3,75 чоловіка на 1 кв.км.
1059 (1362?)	перша письмова згадка про м. Брацлав, нині смт. Немирівського р-ну.
1146	перша письмова згадка про м. Прилуки, нині с. Стара Прилука Липовецького р-ну.
1174	перша письмова згадка про с. Погоріла, нині Дружба Мурованоктуриловецького р-ну.

1259	прихід на Поділля монголо-татарських завойовників.
1362	об'єднане литовсько-руське військо на чолі з великим литовським князем Ольгердом (Альгірдасом) розгромило татаро-монгольських загарбників на Синій Воді, вірогідно ототожнюваній з р. Сниводою на Вінниччині. Підкорення Подільської землі Великому князівству Литовському; перша письмова згадка про міста Ладижин, Хмільник.
1363	літописна згадка про збудування замків у Вінниці (орієнтовна дата заснування міста), Брацлаві, Хмільнику.
5 травня 1383	надання подільському феодалу В. Карачевськом місцевості Княжа Лука, де виникає м. Шаргород.
1388	перша письмова згадка про с. Бронниця Могилів-Подільського р-ну.
1390 (1506?)	засновано м. Немирів.
1392	перша письмова згадка про с. Чернівці, нині смт. Чернівці Вінницької обл.
1393	похід великого литовського князя Вітовта (Вітаутаса) на Поділля проти Федора Коріатовича, внаслідок чого Брацлавщина залишилась за Литвою, а Західне Поділля перейшло під владу польського короля Ягайла.
1399	розпочалися спустошливі напади кримських татар на Поділля.
1403	перша письмова згадка про с. Михайлівці Мурованокориловецького р-ну.
1425	перша письмова згадка про м. Рів (нині м. Бар).
1431	перша письмова згадка про смт Літин, с. Носківці Жмеринського р-ну, с. Сальниця Хмільницького р-ну.
1432	перша письмова згадка про сс. Копистирин і Мурафа Шаргородського р-ну; Західне Поділля входить до складу Польщі.
1434	в межах Польщі утворено Подільське воєводство з кордонами по річках Рів і Мурафа (частково на території сучасної Вінниччини); перша письмова згадка про с. Дзвониha Тиврівського р-ну.
1439	перша письмова згадка про с. Вербовець Мурованокориловецького р-ну.
1448	надано магдебурзьке право м. Хмільнику.
1450	перша письмова згадка про с. П'ятничани (нині у межах Вінниці) та с. Васьківці, нині Івашківці Шаргородського р-ну.

1453	перша письмова згадка про м. Чурилівці (нині смт Муровані Курилівці).
1459	перша письмова згадка про м. Бершадь.
1486	перша письмова згадка про с. Озаринці Могилів-Подільського р-ну.
1490 (1530?)	перша письмова згадка про с. Зозів Липовецького р-ну.
1491 – 1529	старостування князя Острозького Костянтина Івановича на Брацлавщині, до складу якої входила Вінниця.
1492	перша письмова згадка про с. Мізjakів Калинівського р-ну.
1493	перша письмова згадка про села Станковичі (нині Гармаки Барського р-ну), Митківці (нині Митки Барського р-ну).
7 травня (1507?), 1494	перша письмова згадка про с. Шпиків Тульчинського р-ну.
1505	перша письмова згадка про с. Шендерів Тиврівського р-ну.
1508	перша згадка в актових джерелах про ремісника у Вінниці («пан Пашина, кравець»).
1510	перша письмова згадка про села Теплик (нині смт), Плисків Погребищенського р-ну.
1530	перша письмова згадка про с. Літинка Літинського р-ну.
1538	закладено дерев'яний замок у м. Барі (не зберігся).
1541	виступ населення Вінниці та Брацлава проти урядових старост.
1545	люстрація Вінницького та Брацлавського замків. Перша письмова згадка про смт Липовець, смт Турбів Липовецького р-ну, смт Оратів, смт Вороновицю Вінницького р-ну, с. Копіївка Іллінецького р-ну.
1547	перша письмова згадка про с. Джурин Шаргородського р-ну.
1552	перша письмова згадка про с. Уланів Хмільницького р-ну.
1559	аграрна реформа («Статут на волоки»), запроваджена також на Брацлавщині.
1560	засновано с. Лука-Мелешківська Вінницького р-ну.
1561	напад Білгородської орди на Брацлав і Вінницю.
1563	перша письмова згадка про с. Підлісний Ялтушків Барського р-ну.
1564	перша письмова згадка про с. Зіновинці, тепер Шевченка Літинського р-ну; запроваджено магдебурзьке право у м. Брацлаві, нині смт Немирівського р-ну.

1 липня 1569	підписано Люблінську унію між Польщею та Литвою, внаслідок якої Брацлавщина (Східне Поділля) увійшла до складу Речі Посполитої.
1569	утворено Брацлавське воєводство на території Вінниччини (існувало до 1793 р.); перша письмова згадка про с. Ободівка Тростянецького р-ну.
1570	перша письмова згадка про с. Уладівка Літинського р-ну.
1578	перша письмова згадка про с. Верхівка Барського р-ну.
1590	перша письмова згадка про села Байківка Калинівського р-ну, Ворошилівка Тиврівського р-ну.
1591	почалося козацько-селянське повстання під проводом К. Косинського (тривало до 1593 р.).
5 жовтня 1594	у м. Брацлаві (тепер смт Немирівського р-ну) почалося антифеодальне повстання під проводом С. Наливайка.
1594	перша письмова згадка про с. Вишківці Немирівського р-ну.
1595	перша письмова згадка про м. Могилів-Подільський, смт Глухівці Козятинського р-ну, с. Кунка Гайсинського р-ну.
1598	Вінницю перетворено на столицю Брацлавського воєводства; перша письмова згадка про м. Адамгород (нині Тростянець).
1600	перша письмова згадка про м. Гайсин, села Ходаки Барського р-ну, Сальник Калиновського р-ну.
1602	перша письмова згадка про села Голяки, Курава, Котюжинці, Лісова Лисіївка, Люлинці, Польова Лисіївка Калинівського р-ну.
8 травня 1606	перша письмова згадка про села Спичинці і Старостинці Погребищенського р-ну.
1606	перша письмова згадка про села Спичинці і Старостинці Погребищенського р-ну.
1607	перша письмова згадка про м. Тульчин; заснований домініканський монастир у м. Барі.
1612	перша письмова згадка про с. Балабанівка Оратівського р-ну, Хомутинці Калинівського р-ну; створення езуїтської резиденції та школи у Вінниці.
1613	рішення польського сейму «Про втікачів Брацлавського воєводства».
1616	перша письмова згадка про смт Томашпіль та с. Скаржинці Хмільницького р-ну.
1617	козацько-селянські повстанці захопили Вінницю.

1618	засновано Шаргородське церковне братство.
1621	бої запорізьких козаків під проводом гетьмана Я. Бородавки з турецько-татарською армією Селіма III поблизу м. Могилева-Подільського.
1622	відкрито францисканський кляштор у м. Барі.
23 березня 1624	перша письмова згадка про с. Копайгород (тоді Новоград) Барського р-ну.
1625	перша письмова згадка про с. Війтівка Бершадського р-ну.
19 листопада 1626	засновано церковне братство і школу при ньому у м. Немирові.
1629	проведено перший перепис населення Брацлавщини; перша письмова згадка про села Сумівка Бершадського р-ну, Білки, Неменка і Красеньке Іллінецького р-ну, Капустяни Тростянецького р-ну, м. Гнівани.
1634	діячами Київського колегіуму заснована братська школа у Вінниці.
1636	створення єзуїтської школи у м. Шаргороді.
1640	Вінниці надано магдебурзьке право. Вінниця отримала право мати свою печатку, герб. На гербі міста зображено дві шаблі та дві вудки.
1643	відкрито митницю у м. Могилеві-Подільському.
травень 1648	події Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького поширилися на Брацлавщину та Поділля.
травень 1648	полк М. Кривоноса зайняв м. Погребище, м. Немирів.
червень 1648	козацькі загони під проводом М. Кривоноса здобули м. Брацлав, фортецю Нестервар (Тульчин), м. Шаргород.
кінець червня 1648	каральний похід військ на чолі з Я. Вишневецьким проти козаків-повстанців Брацлавщини.
1 липня 1648	козацькі загони під проводом М. Кривоноса здобули Вінницю.
7 липня 1648	бій загонів М. Кривоноса з військами Я. Вишневецького та Я. Тишкевича під м. Махнівкою (нині с. Комсомольське Козятинського р-ну). Повстанці визволили Вінницю від польських військ.
25 – 31 липня 1648	козацькі війська оволоділи м. Баром.
липень – серпень 1648	козацькими військами звільнено територію Брацлавщини від польсько-шляхетського панування.
серпень 1648	перебування гетьмана Б. Хмельницького на теренах теперішнього Літинського та Хмельницького р-нів.

1648	утворено Кальницький (1649 перейменовано на Вінницький) і Брацлавський полки.
1649	утворено Липовецьку, Прилуцьку, Погребищенську козацькі сотні.
січень – травень 1649	активні бойові дії козаків проти польської шляхти на теренах Поділля
червень 1649	козацьке військо на чолі з Б. Хмельницьким рухається до Зборова теренами Вінниччини.
листопад 1649	перебування Б. Хмельницького у Вінниці.
грудень 1649	розпочалося повстання селян і козаків проти польсько-шляхетського гноблення під проводом Д. Нечая.
серпень – вересень 1650	Б. Хмельницький перебував на Ямпільщині, відвідав Брацлав.
1650	антипольське повстання на території Кальницького полку; видано «Опис України» Г. Левассера де Боплана з цінними відомостями про Поділля та Брацлавщину XVII ст.
лютий – березень 1651	напад польсько-шляхетських військ на Брацлавщину.
28 лютого (11 березня) 1651	козаки під проводом І. Богуна та міські жителі захистили Вінницю від нападу польсько-шляхетського війська.
1651	перша письмова згадка про с. Устя Бершадського р-ну.
22 – 23 травня (1 – 2 червня) 1652	українсько-татарське військо під проводом Б. Хмельницького розгромило польсько-шляхетську армію на чолі з М. Калиновським біля урочища Батіг під с. Четвертинівка, нині Тростянецького р-ну.
вересень – грудень 1653	гетьман Б. Хмельницький на Брацлавщині та Поділлі.
1654	подорож Павла Халєбського (Алепського) по Україні, в т. ч. Поділлям та Брацлавщиною.
листопад 1654	оборона козацьким гарнізоном та місцевим населенням м. Буші (тепер село Ямпільського р-ну) від польсько-шляхетських військ.
січень – березень 1655	спустошення Брацлавщини польсько-татарською армією.
липень 1655	похід Б. Хмельницького на Брацлавщину на чолі об'єднаного козацько-царського війська.
1657	подорож Евлія Челебі по Україні, в т.ч. по Брацлавщині.
1660	священик з м. Шаргорода Г. Димитрієвич здійснив першу спробу бібліографування на Поділлі – перелік літератури при рукописній книзі «Біблія мала».

1662	створено парк у м. Тиврові.
1663 – 1672	боротьба козацької старшини за владу на Поділлі та Брацлавщині.
1672 – 1699	турецьке панування на Поділлі.
1675	перша письмова згадка про с. Конів Могилів-Подільського р-ну.
1702 – 1704	відбулося народне повстання під проводом С. Палія, С. Самуся, А. Абазина і З. Іскри.
1703	перша письмова згадка про с. Лип'ятин Хмільницького р-ну.
1708	страта В. Кочубея та І. Іскри за донос Петру I на гетьмана І. Мазепу в с. Борщагівка, нині Погребищенського р-ну.
1708	страта В. Кочубея та І. Іскри за донос Петру I на гетьмана І. Мазепу в с. Борщагівка, нині Погребищенського р-ну.
1711	Прутський похід російської армії на чолі з Петром I, в т.ч. теренами Поділля.
1712	перша письмова згадка про с. Бродецьке Козятинського р-ну.
1722	перша письмова згадка про с. Сокілець Козятинського р-ну.
1723	перша письмова згадка про с. Гришівці Тиврівського р-ну.
1728	перша письмова згадка про с. Немерче Мурованоктуриловецького р-ну.
1730	перша письмова згадка про с. Дяківка Бершадського р-ну.
15 червня 1734	штурм Вінниці гайдамаками на чолі з козаком Гривою.
1734	розпочалося гайдамацьке повстання на Брацлавщині під керівництвом Верлана; перші письмові згадки про с. Козятин Козятинського р-ну, та с. Піщана, тепер смт Піщанка.
1737	розпочато постійний поштовий зв'язок у Вінниці.
1738	перша письмова згадка про с. Марківка Тиврівського р-ну
1741	страта гайдамаками С. Чалого біля с. Степашки, нині Гайсинського р-ну; перша письмова згадка про с. Журбинці Козятинського р-ну.
1742	перша письмова згадка про с. Стрільники Шаргородського р-ну.
1745	засновано монастир капуцинів у Вінниці.
11 квітня 1746	споруджено церкву святого Миколая у Вінниці.
1747	перша письмова згадка про с. Любомирка Чечельницького р-ну.

1755	перша письмова згадка про с. Вівсяники Козятинського р-ну.
1756	перша письмова згадка про с. Чоботарка, нині Заболотне Крижопільського р-ну.
1759	перша письмова згадка про с. Ширмівка Погребищенського р-ну.
1760	перша письмова згадка про села Велика Вулига Тиврівського р-ну, Тяжилів (нині в межах Вінниці).
1762	перша письмова згадка про с. Безіменне Козятинського р-ну.
1765	перша письмова згадка про с. Оленівка Вінницького р-ну.
1765	засновано с. Майдан-Чапельський Вінницького р-ну.
10 березня 1768	створено Барську конфедерацію, об'єднання польської шляхти Правобережної України (проголошена у м. Барі, за іншими відомостями – у с. Михайлівці, нині Мурованоктуриловецького р-ну).
травень 1768	розпочалася Коліївщина, народне антифеодальне повстання, події якого захопили Брацлавщину і Поділля.
1768	перша письмова згадка про с. Рогізка Чечельницького р-ну.
1770	перша письмова згадка про с. Воробіївка Немирівського р-ну.
1773	заходами Едукаційної комісії Речі Посполитої утворено Українську навчальну округу з центром у Вінниці; перша письмова згадка про с. Яришівка Тиврівського р-ну.
1774	перша письмова згадка про с. Юрівка Козятинського р-ну.
1777	перша письмова згадка про села Залужжя Теплицького р-ну, Нападівка Калинівського р-ну.
1785	перша письмова згадка про с. Гальжбіївка Ямпільського р-ну.
1788	перша письмова згадка про с. Війтівці, нині Жданівка Хмільницького р-ну.
1790	перша письмова згадка про с. Чернятин Калинівського р-ну.
1791 – 1792	надання Вінниці та Брацлаву права самоуправління.
I пол. травня 1792	на територію Поділля введено російські війська.
27 березня 1793	внаслідок другого поділу Польщі Подільське і Брацлавське воєводства увійшли до складу Російської імперії.
квітень 1793	утворено Брацлавську губернію з центром у Вінниці.
1794	перша письмова згадка про с. Краснянка Тиврівського р-ну.

1 (11) травня 1795	указ про створення Подільського (з центром у м. Кам'янці-Подільському) та Брацлавського (з центром у Вінниці) намісництв.
1795	перша письмова згадка про с. Жигалівка Калинівського р-ну; утворено Подільську православну єпархію.
20 лютого (3 березня) 1796	запроваджено Брацлавське намісництво.
12 грудня (за ст. стилем) 1796	Російський цар Павло I своїм указом створив з «колишньої Подільської України, Волині і Поділля» дві губернії – Волинську і Подільську, а також виділив відповідну частину території для створення Київської губернії.
1798	у Вінниці запроваджено «Городове положення» (новий міський устрій).
1801	прикордонні губернії поділено на два військових губернаторства: Київська з Мінською та Подільська з Волинською.
1805	на Поділлі розташовано Першу, або Подільську, російську армію на чолі з М. І. Кутузовим.
квітень 1808	перебування на Поділлі російських військ на чолі з М.І. Кутузовим, які брали участь у війні з Туреччиною.
1812	розгорнувся антикріпосницький селянський рух на Поділлі під проводом У.Я. Кармалюка (тривав до 1830-х рр.).
1814	відкрито губернську (польську) гімназію в Вінниці (закрито 1831 р.).
13 березня 1821	створено Тульчинську управу Південного товариства декабристів (існувала до 1826 р.).
1821 – 1825	на Поділлі діє польське «Патріотичне товариство».
1824	Південне товариство декабристів прийняло програму П.І. Пестеля «Руська правда», створену в м. Тульчині.
13 (25) грудня 1825	у м. Тульчині почались арешти членів Південного товариства декабристів.
14 (26) грудня 1825	відбулось повстання декабристів у Петербурзі. Серед учасників руху – вихідці з Поділля, члени Тульчинської управи Південного товариства.
1827	засновано Бершадський цукровий завод.
1830	перша письмова згадка про с. Леонардівка, нині Голубівка Калинівського р-ну.
17 (29) листопада 1830	початок польського національно-визвольного повстання проти царизму, події якого поширились і на Вінниччину.

19 лютого 1831	з'їзд польських конспіративних організацій Правобережжя у м. Барі.
квітень – травень 1831	збройні виступи польських повстанців на Вінниччині.
1832	відкрито Вінницьку (російську) гімназію (у 1847 р. переведено до м. Білої Церкви).
1833	у приміщенні костелу Вінницького домініканського монастиря, ліквідованого царським урядом, започатковано православний Свято-Преображенський собор.
1834 – 1840	діяльність приватного музичного інституту композитора П. Козловського у Вінниці.
15 січня 1838	засновано «Подольские губернские ведомости», першу газету Поділля (виходила до 1919 р.), яка висвітлювала події на Вінниччині.
1838	засновано Немирівську гімназію.
1840 (1845?)	засновано Корделівський цукровий завод (Калинівського р-н).
1842	засновано Мурованокуріловецький цукровий завод.
1844	збудовано Шпиківський (1845?) (Тульчинський р-н) та засновано Красносільський (Бершадський р-н) цукрові заводи.
1845	засновано Браїлівський (Жмеринський р-н) і Красносілківський (Крижопільський р-н) цукрові заводи.
вересень 1846	подорож Т.Г. Шевченка на Поділля з метою вивчення старожитностей краю.
1847 – 1848	запровадження на Поділлі інвентарної реформи; почав працювати Турбівський цукровий завод (Липовецький р-н).
1853	збудовано Капустянський цукровий завод (Тростянецький р-н).
1857	збудовано Жданівський (Хмільницький р-н) і Соснівецький (Шаргородський р-н) цукрові заводи.
1859	засновано Товариство подільських лікарів (існувало до 1865 р.).
1860	засновано Вищеольчедаївський (Мурованокуріловецький р-н), Уладівський (Літинський р-н), Ялтушківський (1871?) (Барський р-н), Скоморошківський (Оратівський р-н) цукрові заводи.

березень 1861	проголошення на Поділлі царського маніфесту про скасування кріпосного права та місцевих положень про поземельний устрій поміщицької землі; маніфестації польського населення та учнівської молоді Поділля.
1861	вийшов перший номер українського журналу «Основа» (Санкт-Петербург), на сторінках якого друкувалися письменники-земляки С. Руданський, А. Свидницький, В. Антонович та ін.; засновано Тростянецький цукровий завод.
1862	засновано Бабинський цукровий завод (Іллінецький р-н); започатковано видання «Подольских епархиальных ведомостей» (виходили до 1906 р.).
10 (23) січня 1863	розпочалось польське національно-визвольне повстання проти царизму, в т. ч. на теренах Вінниччини.
1863	у Подільській губернії нараховувалося 376 волостей. Поділ на волості проіснував до 1923 року, коли було сформовано райони.
8 липня 1865	розпочато діяльність Подільського епархіального історико-статистичного комітету (з 1903 р. – Подільського церковного історико-археологічного товариства) – визначної краєзнавчої інституції Поділля.
1865	засновано м. Жмеринку; засновано Барський спиртзавод, Шпиківське лісництво (Тульчинський р-н).
1866	засновано Степанівський цукровий завод (Вінницький р-н).
1868 – 1872	діяльність народницької революційної організації «Кам'янець-Подільська комуна», яка мала свої філії в Літинському та Брацлавському повітах.
1869	відкрито залізничний рух по ст. Жмеринка.
1870	розпочали роботу Соболівський цукровий (Теплицький р-н), Гайсинський цегельний заводи, Гніванський кар'єр (Тиврівський р-н), фабрика художніх виробів «Жіноча праця» (нині філія ВО «Вінничанка») у с. Клембівка, нині Ямпільського р-ну; закінчено будівництво Києво-Балтської залізниці (проходила через Козятин, Вінницю, Жмеринку).
1871	розпочато експлуатацію Києво-Балтської залізниці; почало працювати Козятинське локомотивне депо.
червень 1872	розпочав роботу Ковалівський цукровий завод (Немирівський р-н).

1872	збудовано Дашівський (Іллінецький р-н), Томашпільський (1873?), Махаринецький (Козятинський р-н) цукрові заводи.
1872 – 1875	розгортання революційної пропаганди («ходіння в народ») серед селян Поділля.
25 лютого 1873	створено Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (існував до 1875 р.), який сприяв науковому вивченню природи, історії, етнографії, економіки, фольклору Вінниччини.
1873	засновано першу на Поділлі фабрику з виготовлення і ремонту сільськогосподарської техніки в с. Черемиси Вінницького повіту, Вороновицький цукровий завод (Вінницький р-н).
1874	селищу Козятину надано статус міста; засновано Гонорівський (Ямпільський р-н), Гніванський (Тиврівський р-н), Соколівський (Крижопільський р-н) цукрові заводи.
1875	збудовано Іллінецький і Чечельницький цукрові заводи; утворено міські думи та їх виконавчі органи – міські управи у містах Вінниччини.
1876	вийшов перший том «Трудов Подольского епархиального историко-статистического коми тета» (з 1903 р. – «Труды Подольского церковного историко-археологического общества», виходили до 1916 р.) – видання, в якому містилися відомості про Вінниччину; засновано Чечельницький та Устянський (нині Бершадського р-ну) цукрові заводи.
1877	споруджено Гніванський (Тиврівський р-н) і Деробчинський (Шаргородський р-н) цукрові заводи.
1878	засновано Хмільницьку ткацьку фабрику.
19 липня 1880	засновано Вінницький завод «Молот», нині завод тракторних агрегатів.
1881	створено Вінницький міський банк.
1882	започатковано журнал «Киевская старина» з численними публікаціями про Вінниччину (виходив до 1906 р.).
1883 – 1884	діяльність гімназійного народницького гуртка «Немирівська ліга».
квітень 1883	випуск гектографованого журналу «Ученическая мысль» революційним гуртком Немирівської гімназії (Л. Мельников, Ф. Ковальський).

1884 (1885?)	збудовано Ободівський цукровий завод (Тростянецький р-н).
1886	засновано Вінницьку сільськогосподарську дослідну станцію.
1888	засновано Уладово-Люлинецьку дослідно-селекційну станцію (Калинівський р-н).
1890	Могилів-Подільське реальне училище переведено до Вінниці (працювало до 1920 р.).
1895	засновано спиртзавод у с. Бджільна Теплицького р-ну.
8 – 9 лютого 1897	відбувся перепис населення Російської імперії, в т.ч. Вінниччини.
6 червня 1897	засновано Вінницьку округову психіатричну лікарню, нині обласну психоневрологічну лікарню ім. акад. О.І. Ющенка.
1897	засновано Могилів-Подільський машинобудівний завод; відкрито громадську публічну бібліотеку у Липовці (нині Липовецька районна бібліотека); населення Вінниці складає понад 30 тис. чоловік.
серпень 1898	відкрито Жмеринську залізничну лікарню.
1898	засновано Бродецький (Козятинський р-н) і Кирнасівський (Тульчинський р-н) цукрові заводи; розпочато розробку та використання джерел мінеральної води «Регіна» поблизу смт Мурованих Курилівців.
20 липня 1899	започатковано «Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», перший часопис у Вінниці.
1899	засновано Гайсинський і Новогребельський (Калинівський р-н) цукрові заводи.
1900	відкрито міністерську жіночу гімназію у Вінниці (нині Вінницька ЗОШ № 2), школу у м. Погребищі (нині ЗОШ № 1).
лютий 1906	створено нелегальну профспілку друкарів у Вінниці.
7 (8?) березня 1906	почала виходити «Світова зірниця» (м. Могилів-Подільський, засновник Й.А. Волошиновський), перша газета на Вінниччині українською мовою (видавалася на території області до 1911 р.).
4 травня 1906	засновано «Просвіту» на Поділлі.
19 серпня 1906	почала виходити «Винницкая газета», перша міська газета у Вінниці.

7 (15) лютого 1907	відкрито Вінницьку міську публічну бібліотеку імені М.В. Гоголя (нині обласна універсальна наукова бібліотека імені К.А. Тімірязєва).
1907 (1910?)	відкрито чоловічу гімназію у м. Жмеринці (нині СШ № 1).
1907	засновано Чоботарську ремісничу школу, нині Заболотненське вище ПТУ (Крижопільський р-н).
Листопад 1910	закладено Пироговську лікарню у Вінниці (відкрито 8 червня 1917 р., нині обласна клінічна лікарня імені М.І. Пирогова).
1910	у Вінниці збудовано міський театр, електростанцію.
1911	започатковано земства у Подільській губернії; у Вінниці на Поштовій вулиці закінчується будівництво міської думи.
1911	створено народний театр у м. Іллінцях.
14 липня 1912	заснований Вінницький учительський інститут (нині державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського).
1912	відкрито готель «Савой» у Вінниці. Він був обладнаний центральним водяним опаленням та електричним ліфтом, що на той час було рідкістю.
1913	відкрито трамвайний рух у Вінниці.
28 лютого 1917	на Поділлі стало відомо про повалення самодержавства в Росії, перемогу Лютневої революції.
5 березня 1917	у Вінниці утворено «Спілку подільських українців».
6 – 7 березня 1917	створено Вінницьку раду робітничих депутатів.
1 червня 1917	відбувся I з'їзд рад Подільської губернії у Вінниці.
3 вересня 1917	вийшов перший номер вінницької газети «Борьба» (нині «Вінниччина»).
8 – 12 вересня 1917	у Вінниці відбувся III губернський з'їзд рад Поділля.
26 січня 1918	вийшов перший номер газети «Набат», органу Вінницької ради робітничих і солдатських депутатів.
1918	територія Подільської губернії стала радянською.
середина березня 1918	Поділля окуповане австро-угорськими та німецькими армійськими частинами, за якими рухалися війська Центральної Ради та її адміністрація.
кін. березня – поч. квітня 1918	на Поділлі з'являються перші партизанські загони, які борються з окупантами.
13 травня 1918	П. Скоропадський, внаслідок державного перевороту 29 квітня проголошений гетьманом України, призначив С. Кісільова подільським губернським старостою.

14 травня 1918	у Вінниці відкрито історико-побутовий музей (нині обласний краєзнавчий).
14 серпня 1918	відбулося повстання проти австро-німецьких окупантів у м. Могилеві-Подільському.
19 – 20 серпня 1918	відбулося повстання проти австро-німецьких окупантів у с. Ялтушків, нині Барського р-ну.
поч. листопада 1918	збройні сутички з окупаційними військами й напади на гетьманську варту по всій території Поділля.
10 серпня 1919	війська УНР вступають до Вінниці.
серпень 1919	на Поділлі з'явилися польські військові частини.
20 вересня 1919	у Жмеринці підписано угоду між армією УНР і повстанськими загонами Н. Махна.
кін. вересня 1919	на Поділлі запеклі бої частин армії УНР проти денікінців.
3 січня 1920	радянські війська оволоділи Вінницею.
28 січня 1920	у Вінниці створено Новий український театр імені І. Франка (нині Національний академічний український театр імені І. Франка у Києві), який працював на Вінниччині упродовж 1920 – 1923 рр.
28 квітня 1920	радянські війська залишили Вінницю.
середина травня 1920	Вінниця стає резиденцією головного отамана С. Петлюри, фактичною столицею УНР. Польські війська, захопивши (за підтримки частин УНР) майже всю територію губернії, крім Ольгопільського, більшої частини Гайсинського та Ямпільського повітів, припинили наступ.
12 – 18 жовтня 1920	поляки захопили Кам'янецький, Проскурівський, Новоушицький, Летичівський, частину Могилівського, Вінницького та Літинського повітів.
25 жовтня 1920	польське командування надало С. Петлюрі, його уряду й війську можливість відновити бойові дії проти радянської України та РСФРР. Армія УНР взяла під свій контроль всю західну частину Подільської губернії.
8 листопада 1920	в Ялтушкові (нині Барський р-н) відбулась Державна нарада С. Петлюри з представниками уряду та вищого командування Армії УНР. Ухвалено відозву до українського народу із закликом «до останнього бою».
1920	засновано архівну секцію при губнаросвіті Поділля (тепер Державний архів Вінницької обл.); засновано Вінницьку меліоративно-будівельну профшколу (нині будівельний технікум).

травень 1921	створено першу на Вінниччині сільськогосподарську артіль у с. Міз'яківські Хутори, нині Вінницького р-ну.
липень 1921	створена Подільська губернська комісія з ліквідації неписьменності.
1921	засновано Вінницький фармацевтичний інститут (існував до 1932 р.); засновано Бершадський краєзнавчий музей політичним, громадським і культурним діячем України, знавцем і збирачем українських старожитностей І. Зборовським.
квітень 1922	започатковано радіомовлення у Вінниці.
1922	відкрито перший в області сільський кінотеатр (сміт Тиврів).
7 березня 1923	утворено райони на території Поділля.
1924	збудовано Сабарівську ГЕС поблизу Вінниці.
8 листопада 1927	засновано Вінницький літературно-меморіальний музей М.М. Коцюбинського.
1928	відкрито театр опери та балету у Вінниці (існував до 1944 р.).
1929	засновано Могилів-Подільський краєзнавчий музей.
1930	відкрито Музей академіка Д.К. Заболотного у с. Чоботарка (нині с. Заболотне Крижопільського р-ну).
1931	відкрито Вінницьке педучилище; відкрито перший в області звуковий кінотеатр.
27 лютого 1932	утворена Вінницька область. До її складу увійшло 69 районів сучасних Хмельницької, Вінницької та частини Житомирської областей. До складу області увійшло 73 адміністративно-територіальні одиниці: 2 міста (Вінниця, Бердичів) та 71 район.
1932 – 1933	масовий голод на Вінниччині (померло близько 2 млн. осіб).
4 квітня 1934	ліквідовано Староміську сільраду, а Старе місто приєднане до міської смуги м. Вінниця.
жовтень 1934	засновано Вінницький медінститут, нині медуніверситет імені М.І. Пирогова.
1937	з утворенням Кам'янець-Подільської та Житомирської областей до них відійшла значна частина районів Вінницької області (округи були ліквідовані). У складі Вінницької обл. залишилися 2 міськради обласного підпорядкування (Вінницька і Могилів-Подільська) та 42 райони.
1937 – 1938	період найбільшого розмаху політичних репресій на Вінниччині.

10 жовтня 1938	відкрито Вінницький обласний театр ляльок.
14 липня 1941	перший масовий розстріл гітлерівцями радянських громадян на території області (с. Терешпіль Хмільницького р-ну).
19 липня 1941	фашистські війська увійшли до Вінниці.
1 серпня 1941	окупована територія області поділена на румунську («Трансністрія») та німецьку («Райхскомісаріат Україна») зони за лінією Могилів-Подільський – Бершадь.
19 вересня 1941	гітлерівці вчинили масовий розстріл близько 10 тис. євреїв у Вінниці.
поч. червня 1942	під Вінницею розмістилася штаб-квартира Гітлера.
20 березня 1944	військами 1-го Українського фронту Вінницю звільнено від німецько-фашистських загарбників.
осінь – зима 1946	розпочався масовий голод в Україні, в т.ч. на Вінниччині.
9 вересня 1947	відкрито музей М.І. Пирогова у садибі Вишня на околиці Вінниці (нині Національний музей-садиба М.І. Пирогова).
1947	відкрито музей О.В. Суворова у с. Тиманівка Тульчинського р-ну.
2 квітня 1958	підписано договір про дружні зв'язки між Вінницькою обл. та Келецьким воєводством (Польща).
1958	створено Вінницький телецентр.
24 лютого 1964 (1967?)	розпочато тролейбусний рух у Вінниці.
26 квітня 1969	створено Жмеринський міський історичний музей.
7 травня 1971	засновано Музей авіації імені О. Можайського (нині музей Військово-Повітряних Сил України) у смт Вороновиці Вінницького р-ну.
1979	відкрито Музей П.І. Чайковського і Н.Ф. фон Мекк у смт Браїлів Жмеринського р-ну.
27 вересня 1980	відкрито Літинський краєзнавчий музей імені У. Кармелюка (смт Літин)
1988	відкрито Музей гончарного мистецтва (Музей-садиба братів Герасименків) у с. Новоселівка Гайсинського р-ну.
24 травня 1989	відкрито Літературно-меморіальний музей М.П. Стельмаха в с. Дяківці Літинського р-ну.
1993	на професійних засадах почав працювати міський камерний хор під керівництвом народного артиста України професора В.І. Газінського.
1995	створено краєзнавчий музей Гайсинщини

1996	у Вінниці створено міський Центр художньо-хореографічної освіти дітей та юнацтва «Барвінок»; відкрито міський Палац мистецтв на базі колишнього будинку культури «Зоря».
1998	створено Музей історії міста Козятин.
26 липня 2001	постановою Кабінету Міністрів України м. Вінниця віднесено до історичних міст України (у складі затвердженого Списку історичних населених місць – міст і селищ міського типу).
25 червня 2003	засновано Музей етнографії і народного мистецтва імені М. Руденко у м. Могилів-Подільський Вінницької обл.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ПОДІЛЛЯ

Альтман Натан (1889 – 1970) – російський художник-кубіст. Народився 10 (22) грудня в м. Вінниця в єврейській родині. Художню освіту здобув в Одеському художньому училищі (1902–1907 рр.). Удосконалював художню майстерність у Парижі в приватній художній студії (1910–1911 рр.). 1912 р. перебрався у Петербург. Брав участь у створенні кінофільму «Єврейське щастя» за сценарієм Шолом-Алейхема. За пропозицією Альтмана, натурні зйомки проходили у Вінниці в неперебудованому тоді районі бідноти — Єрусалимці.

Антонович Володимир (1834 – 1908), дворянин з Махнівки на півночі Вінниччини. Видатний історик, археолог, археограф, етнограф, фольклорист, публіцист, який заклав наукові підвалини вивчення минулого України. Написав чимало праць з народознавства.

Артинов Григорій (1860 – 1919) – цивільний інженер. Вінницький міський архітектор (1900 – 1919), з діяльністю якого пов'язують формування європейського архітектурного обличчя міста.

Бальзак Оноре де (1799 – 1850) – французький письменник-класик. Двічі приїздив в Україну. У 1850 р. побував у м. Немирові.

Богун Іван (р.н ? – 1664 р.) – український військовий і державний діяч, козацький полководець, полковник подільський, згодом — кальницький (вінницький) і паволоцький; один із соратників Богдана Хмельницького в період Хмельниччини. В 1651 р. вів бої на Брацлавщині проти загонів М. Калиновського та С. Лянцкоронського. У боях під Вінницею в березні 1651 р. вперше найбільш масштабно проявив свої здібності воєводи.

Брілінг Густав (1867 – 1940) – юрист, один з засновників Вінницького обласного краєзнавчого музею, почесний громадянин Подільської губернії. В музеї працював з 1919 до 1934 року. Репресований за антирадянську діяльність – зміст спогадів та антирадянські розмови. Реабілітований 1988 року.

Буняковський Віктор (1804 – 1889) – відомий російський математик, віце-президент Петербурзької Академії наук. Народився у місті Бар Вінницької обл.

Вілінський Казимір – вінницький приватний лікар. Спеціалізувався в області терапії та педіатрії. Закінчив Немирівську гімназію (1885), Київський університет.

Вовчок Марко (Марія Олександрівна Вілінська) (1833 – 1907) – українська та російська письменниця-класик, фольклористка. У 1855 – 1858 рр. жила у м. Немирові, де й розпочала свою творчу працю в українській літературі.

Воропай Олекса (1913 – 1968) – етнограф, фольклорист, біолог. Працював агрономом, учителював у смт Вороновиці Вінницького району. Під час Другої світової війни організував у Вороновиці гурт молоді, що ставила собі за мету боротьбу за незалежну Україну. У «Звичаях нашого народу» (етнографічний нарис) значне місце займає опис обрядів та звичаїв, зібраних на Вінниччині.

Городецький Владислав (1863 – 1930) – український та польський архітектор. Народився 4 червня в с. Шолудьки, тепер Немирівського р-ну. Помер в еміграції.

Горний Артем (1912 – 1986) – почав юридичну кар'єру в прокуратурі Вінниці. Після мобілізації в армію служив у військовій прокуратурі. У 1945 – 1946 рр. На Нюрнберзькому процесі був помічником головного обвинувача від СРСР Р.А. Руденка. Упродовж 29 років (1957 – 1986) очолював Військову прокуратуру СРСР. Майже щороку відвідував мати та сестру, котрі проживали по вул. Соборній, 58. у м. Вінниця.

Грохольський Тадеуш (1839 – 1913) – польський живописець та графік. Народився 3 травня в с. П'ятничани, тепер в межах Вінниці, помер в с. Стрижавка, тепер смт).

Гуменюк Феодосій – майстер живопису («Мій край», «Зелені свята», «Сорочинський ярмарок», «Іван Мазепа», «Петро Дорошенко», «Покинута село» та ін.). Народився в с. Рибчинці Хмільницького району на Вінниччині у 1941 році.

Гуцало Євген (1937 – 1995) – український поет, прозаїк, публіцист, лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка. Народився 14 січня в с. Старий Животів, тепер Новоживотів Оратівського р-ну Вінницької обл. у сім'ї учителів. Дитячі роки минули у селах Новій Греблі та Гулівцях Калинівського р-ну.

Даль Володимир (1801 – 1872) – російський лексикограф, письменник, етнограф. Після закінчення медичного факультету Дерптського університету лікарську діяльність розпочав у діючій армії на Поділлі. Багато їздив, вивчав звичаї, мову, історію, збирав фольклор, згодом працював в Оренбурзі, Петербурзі, Нижньому Новгороді, Москві. Автор багатьох нарисів, оповідань, повістей, зокрема на українську тематику. Так, в основу повісті «Подільянка» лягла одна з місцевих легенд про татарські напади.

Журба Галина (Галина Маврикіївна Домбровська) (1888 – 1979) – українська письменниця-прозаїк, мемуаристка. Народилася 29 грудня на хуторі

Олександрія поблизу с. Соболівка, тепер Теплицького р-ну.

Заболотний Данило (1866 – 1929) – видатний мікробіолог і епідеміолог, професор, доктор медицини, академік АН УРСР, президент АН УРСР (1928 – 29), академік АН СРСР (1929). Крім того, протягом усього життя писав різні за тематично-жанровими ознаками вірші. Народився в с. Чоботарка, тепер с. Заболотне Крижопільського р-ну Вінницької обл. в сім'ї колишнього кріпака. В 1894 р. закінчив відділення фізико-математичного факультету Одеського університету. В 1889 – 91 рр. працював на Одеській бактеріологічній станції, 1894 – 95 рр. – лікар в Подільській губернії. В 1920 р. в Одеському медичному університеті створив першу кафедру епідеміології, в 1924 – 28 рр. – професор військово-медичної академії в Ленінграді. Автор праць, присвячених вивченню чуми, холери. Похований в с. Заболотному коло своєї хати.

Заремба Владислав (1833 – 1902) – композитор, піаніст, педагог. Народився 15 червня в с. Дунаївці, Хмельницької обл. Музики навчався в А. Коципінського у м. Кам'янець-Подільському. З 1862 р. викладав гру на фортепіано і хоровий спів у жіночому пансіонаті м. Києва. Видав збірник «Пісенник для наших дітей», «Маленький Падеревський». Автор фортепіанних п'єс «Прощання з Україною», «Рева та стогне Дніпр широкий», «В кінці греблі шумлять верби», романсів та пісень на вірші українських та польських поетів (в тому числі понад 30 на вірші Т. Шевченка).

Зуїха Явдоха (1855 – 1935) – народна співачка, носій фольклору. З її вуст Г. Танцюра записав 1008 народних пісень, а також близько 400 прислів'їв та приказок, 156 казок, велику кількість загадок і етнографічних матеріалів. Народилася в с. Кушинці, тепер Гайсинського р-ну Вінницької обл. в кріпацькій сім'ї.

Кармалюк Устим (1787 – 1835) – керівник селянського антикріпосницького руху на Поділлі. Народився в с. Головчинці, тепер с. Кармалюкове.

Килимник Степан (1890 – 1963) – український педагог, етнограф, фольклорист, літературознавець, історик. Народився 5(17) січня у с. Якушинці, тепер Вінницького р-ну. Навчався у Вінницькому учительському інституті.

Кішка Петро (1828 – 1882), народився в с. Ометинці на Вінниччині в родині кріпака, брав участь у Кримській війні 1853 – 1856 рр. – уславився як знаменитий розвідник. Про подвиги Кішки багато писали як його сучасники, так і пізніші автори, порівнюючи з героями різних часів і воєн.

Клен Юрій (Освальд Бургардт) (1891 – 1947) – український поет, перекладач. Народився 4 жовтня у с. Сербинівці, тепер Жмеринського р-ну. Навчався у Немирівській гімназії.

Коренєв-Новоросійський Вячеслав (1868 (Новоросійськ, Росія) – 1928 (Шумен, Болгарія)) – художник-мариніст, громадський діяч. Випускник Художньої академії у Петербурзі. У Вінницю приїхав 1896 р. Викладав

малювання та креслення у Вінницькому реальному училищі. Організував тут, зокрема, художню студію. Роботи її учнів допомогли Вінницькому реальному училищу отримати Велику золоту медаль на Всеросійській виставці 1913 року, що проходила у Києві. На хвилі зростання популярності спорту у європейських країнах став ініціатором та організатором учнівського яхт-клубу «Спорт» (1910), що знаходився на острові на Кумбарах. Був також серед організаторів та перших очільників Першого Вінницького товариства споживачів (1902), якому належала будівля по сучасній вул. Соборній, 52. У 1919 році, коли Вінницю покидали денікінці, емігрував. Спочатку жив у Румунії, згодом у Болгарії.

Костецький Ігор (1913 – 1983) – прозаїк, драматург, перекладач, мистецтвознавець, критик, видавець, громадський діяч. Жив у Вінниці – з 1919 по 1924 рр. і з 1940 по 1942 рр.

Котляревський Іван (1769 – 1838) – поет і драматург. Протягом шести місяців жив у Гайсині та Тульчині, де стояв штаб корпусу, в якому він служив. Користувався з кожної нагоди, щоб пізнати побут, звичаї та своєрідне мистецтво Поділля.

Коцюбинський Михайло (1864 – 1913) – письменник («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», «Тіні забутих предків», «Дорогою ціною», «Нюрнберзьке яйце» та ін.). Народився у Вінниці, на Замості у родині дрібного чиновника. Дитинство і юність письменника минули в селах і містечках Поділля – у Радівцях, Барі, Кукавці, Шаргороді, Станіславчику, Пикові...

Ланге Тор Неве (1851 – 1915). – дат. Письменник, фольклорист, перекладач. З 1874 р. після одруження з Н.М. Протопоповою майже кожного літа відпочивав у маєтку батька дружини в Нападівці, тепер Липовецького р-ну Вінницької обл. з 1906 остаточно оселяється в Нападівці. Тут був і похований, лише 1927 його останки родичі перевезли до Копенгагена. Будинок у Нападівці, в якому мешкав Ланге, охороняється законом як пам'ятка архітектури кінця XVIII – поч. XIX ст.

Левада Юрій (1930 – 2006) – соціолог, доктор філософських наук, професор. Народився у Вінниці 24 квітня (вул. Котовського, 17, кв. 12). У газеті «Вінницька правда» вийшли перші статті тоді школяра Юрія Левади. У 2004 році створив аналітичний центр «Левада-Центр» (Москва). Автор кількох книг, понад 200 статей з проблем соціології, громадської думки, теорії та методології соціології, соціології релігії, соціальної антропології.

Леонтович Микола (1877 – 1921) – композитор (автор оперних, хорових, оркестрових творів), фольклорист. Народився в с. Монастирка (Немирівський район, Вінницька область) в сім'ї священника. Дитячі роки пройшли в с. Шершні біля Тиврова на Поділлі. Вчився в Немирівській гімназії, Шаргородському духовному училищі. Працював учителем у Чукові та Тульчині. Автор хорових обробок українських народних пісень («Щедрик», «Козака несуть», «Дударик»), революційних пісень («Варшав'янка», «Інтернаціонал», «Ми ковалі»), хорових тем («Легенда», «Моя пісня»). Керував червоноармійською капелою. Вбитий

бандитами. Похований в с. Марківка Теплівського району.

Маркович Дмитро (1848, Полтава – 1920, Вінниця) – український громадський і державний діяч, правник, письменник. Племінник О. Марковича, чоловіка Марко Вовчок. З початку 1900-х рр. Жив на Волині та Поділлі. У 1913 переїхав до Вінниці, з 1915 р. працював у справі об'єднання усіх кредитних та ощадно-позичкових товариств Поділля в єдиний губернський центр «Подільський Союз кредитових та ощадно-позичкових товариств» під скороченою назвою «Подільський Союз-Банк». Був членом Товариства Українських Поступовців, з 1917 редагував у Вінниці тижневик «Подільська Воля». В період Української Центральної Ради — з 29 квітня 1918 генеральний прокурор, за Гетьманату з липня — член сенату. З 13 лютого по квітень 1919 був міністром юстиції УНР в уряді Сергія Остапенка. Меморіальну дошку на його пошану розміщено на будівлі колишньої Міської управи (вул. Соборна, 67, м. Вінниця).

Можайський Олександр (1825 – 1890) – російський винахідник, один із засновників вітчизняної авіації. У 1869 – 1876 рр. жив і працював у м. Вороновиці, тепер смт Вінницького р-ну.

Мосендз Леонід (1897 – 1948) – український поет, прозаїк, перекладач, літературний критик, вчений-хімік. Народився 8 (20) серпня у м. Могилів-Подільський. Навчався в м. Яришеві (тепер село Могилів-Подільського р-ну), Вінниці. Короткий час учетилував у Гнівани, тепер Тиврівського р-ну.

Некрасов Микола (1821 – 1877) – російський поет, громадський діяч. Народився в Немирові Вінницької обл. Був близько знайомий з Марко Вовчком, яка жила свого часу на Немирівщині. 1971 у Немирові встановлено пам'ятник письменнику, меморіальну дошку. Чимало творів письменника перекладено українською мовою.

Ніщинський Петро (1832 – 1896) – композитор («Вечорниці»), поет-перекладач і педагог. Народився в с. Неменка, тепер Іллінецького р-ну Вінницької обл.

Новаківський Олекса (1872 – 1935) – художник, педагог. Писав пейзажі, портрети, натюрморти, автор великих декоративних полотен. Народився в с. Ободівці, тепер Тростянецького р-ну Вінницької обл.

Оводов Микола (1864 – 1941) – лікар, міський голова м. Вінниці (1899 – 1917). З його діяльністю пов'язують випереджаючі темпи розвитку міста, особливо у сфері благоустрою.

Орловський Михайло (1807 – 1889) – церковний і громадський діяч, історик, краєзнавець, дослідник минулого Вінниччини.

Перепелюк Володимир (1910 – 2000) – український кобзар, фольклорист, письменник. Початкову освіту отримав в лікнепі, наймитував. Служив у війську. Закінчив бібліотечні курси у Кам'янці-Подільському. Працював завідувачем бібліотекою с/г технікуму в смт Вороновиця Вінницького р-ну. Виконував пісні у фільмах «Поєма про море», «Сліпий музикант». З 70-х років живе у вороно виці,

виступає з грою на кобзі та співом.

Пирогов Микола (1810 – 1881) – видатний російський хірург, вчений, педагог. Засновник воєнно-польової хірургії. Провів останні п'ятнадцять років свого життя у придбаній ним садибі Вишня під Вінницею. Тут зробив близько 200 складних операцій, брав участь у заснуванні Вінницької лікарні для психічно хворих, де працювали відомі вітчизняні лікарі, які внесли значний вклад в теорію й практику психіатрії. З 1897 по 1900 рр. у цій лікарні молодшим ординатором працював О.І. Ющенко, згодом академік Академії наук УРСР, ім'ям якого названа тепер лікарня.

Порик Василь (1920 – 1944) – учасник антифашистського руху Опору, Герой Радянського Союзу, Національний герой Франції. Народився 17 лютого в с. Соломірка, тепер с. Порик Хмільницького р-ну.

Присяжнюк Настя (1894 – 1987) – педагог, фольклористка, краєзнавець, етнограф. Народилася в с. Погребище, тепер районний цент Вінницької обл. Записувати фольклор почала в 1917.

Пушкін Олександр (1799 – 1837) – російський поет-класик, громадський і культурний діяч. У 1820 – 1824 рр. бував на Вінниччині, зокрема у м. Тульчині, м. Брацлаві (тепер смт Немирівського р-ну), м. Липовці (тепер смт). У 10-му розділі «Євгенія Онєгіна» описав Тульчин і діяльність П. Пестеля та його сподвижників. У поемі «Полтава» малює картину страти гетьманом І. Мазепою В. Кочубея та І. Іскри, яка відбувалася 1708 поблизу с. Борщагівки, тепер Погребищенського р-ну.

Пчілка Олена (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) (1849 – 1930) – українська письменниця, фольклористка, етнограф, громадська діячка. У 1920 – 1924 рр. жила та працювала у м. Могилеві-Подільському. На Вінниччині працювала над новими творами: п'єсами, оповіданнями, віршами, перекладами, писала спогади.

Ратушна Лариса (Ляля) (1921 – 1944) – зв'язкова антифашистського підпілля у Вінниці, Герой Радянського Союзу. Народилась 9 січня у м. Тиврів.

Ролле Антоній-Йосип (1830 – 1894) – видатний лікар, польський історик, громадський діяч. Працював лікарем на Поділлі. Автор досліджень у галузі медицини. Відкрив безкоштовну лікарню для бідних. Написав чимало праць про минуле нашого краю.

Руданський Степан (1834 – 1873), – поет, перекладач, драматург і фольклорист. Народився в с. Хомутиці, тепер Калинівського району Вінницької обл. в сім'ї священика. Навчався у м. Шаргороді. В 1861 р. закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. Працював лікарем в Ялті. Друкуватися почав в 1856 – 61 рр. Писав ліричні поезії в народнопісенному дусі («Повій, вітре, на Вкраїну»), антикріпосницькі твори («Гей, бики», «Наука»). Найбільш відомі його співомовки – поетичні гуморески, в яких відображується мудрість і волелюбність українського народу. Переклав на українську мову «Іліаду» Гомера.

Руденко Марія – педагог, фольклористка, етнограф, майстриня декоративно-

ужиткового мистецтва, авторка сценаріїв. Народилася 1915 р. у с. Слобода-Ярошівська, тепер Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

Свидницький Анатолій (1834 – 1871) – письменник (роман «Люборацькі» та ін.) і вчений (народознавчі описи Поділля «Великдень у подолян», нарис про народні повір'я «Відьми, чарівники й упирі», збірник «Народні малоросійські пісні» тощо). Народився в с. Маньківці, тепер Тульчинського р-ну Вінницької обл.

Скалецький Родіон (1899 – 1984) – композитор, фольклорист і педагог. Народився в с. Михайлівка, тепер Бершадського р-ну Вінницької обл. Автор 598 пісень – переважно хорових, побудованих на фольклорній основі тощо.

Словацький Юліуш (1809 – 1849) – польський письменник. Народився на Західному Поділлі, замолоду бував на Вінниччині, багато писав про визначні історичні події нашого краю.

Сошенко Іван (1807 – 1876) – художник, близький друг Т.Г. Шевченка. Викладав малювання у Немирівській гімназії у 1846 – 1856 рр.

Старицький Михайло (1840 – 1904) – поет, прозаїк, драматург. Класик нової української літератури. З 1868 по 1882 рр. разом з родиною бував на Поділлі у власних маєтках. Історія Поділля знайшла своє відображення у багатьох прозових творах Старицького. Він створював на Поділлі для М.Лисенка лібрето опери «Тарас Бульба». Відомо, що композитор Лисенко у 1881 р. гостював у Карпівці, тепер Могилів-Подільського р-ну, і тут розпочав роботу над оперою.

Стельмах Михайло (1912 – 1983) – письменник (романи «Хліб і сіль», «Правда і кривда»; дитячі повісті «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір» та ін.). Народився в с. Дяківці, тепер Літинського р-ну Вінницької обл. Багато працював у галузі драматургії, кіно, фольклористики.

Стус Василь (1938 – 1985) – поет, прозаїк, літературознавець, перекладач і правозахисник. 1990 року в Україні видано першу збірку його поезій. Народився в с. Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині

Танцюра Гнат (1901 – 1962) – фольклорист, етнограф, краєзнавець. Народився у с. Зятківці, тепер Гайсинського р-ну Вінницької обл.

Тарноградський Валер'ян (1880 – 1945) – український та російський поет. Народився 20 серпня у м. Уланів, тепер село Хмільницького р-ну. Учителював в області. Тривалий час жив і працював у Вінниці.

Тобілевич Софія (1860 – 1953) – українська актриса, письменниця, фольклористка. Народилась 15 жовтня в с. Новоселиця, тепер Жмеринського р-ну. Мешкала у с. Плисків, тепер Погребищенського р-ну, та м. Погребищі.

Тропінін Василь (1776 – 1857) – видатний російський художник. Починаючи з 1824 р., протягом двадцяти років, бував на Поділлі в с. Кукавка Могилів-Подільського району. Створив ряд портретів українських селян, написав картину «Весілля в Кукавці», розписав місцеву церкву.

Трублаїні Микола (Трублаєвський) (1907 – 1941) – український прозаїк, журналіст. Народився 25 квітня у с. Вільшанка, тепер Крижопільського р-ну.

Працював у місцевій пресі.

Тутковський Микола (1857 – 1931) – український композитор, педагог, піаніст, громадський діяч. Народився 17 лютого в м. Липовець, тепер смт.

Тутковський Павло (1858 – 1936) – академік АН УРСР, геолог, географ, письменник. Народився в містечку Липовець Вінницької обл. Неперевершений майстер художнього ландшафтознавства.

Чайковський Петро (1840 – 1893) – видатний російський композитор, диригент, виконавець і педагог. Гостював у своїх друзів у м. Браїлові протягом 1864 – 1879 років. Тут написав пісні на слова Т.Г. Шевченка, працював над оперою «Орлеанська діва».

Черняхівський Іван (1906 – 1945) – радянський воєначальник. У Червоній Армії з 1924 р. Закінчив Київську артилерійську школу, після чого в 1928 р. був командиром учбового взводу 17-го корпусного артилерійського полку (Вінниця). Тут у 1930 р. він успішно закінчив вечірню середню школу. Бойовий шлях генерала пролягав на найактивніших ділянках радянсько-німецького фронту Великої Вітчизняної війни. Наймолодший генерал армії і наймолодший командувач фронтом в історії радянських Збройних Сил.

Шевченко Тарас (1814 – 1861) – геніальний поет, талановитий прозаїк, драматург, художник, мислитель і громадсько-політичний діяч. Виявляв постійний інтерес до Поділля, його історії та культури. 21.09.1846 р. одержав відрядження в Київську, Подільську і Волинську губернії із завданням записати народні перекази, оповідання, легенди й пісні про історичні події, зібрати відомості про могили й урочища, описати визначні монументальні пам'ятки та стародавні будівлі. Його шлях пролягав через поштові станції – Морозівка, Плисків, Липовець, Жорнище, Нижня Кропивна, Брацлав, Шпиків, Джурин, Серби, Могилів-Подільський, Яришів, Муровані Кирилівці.

Шкляр Борис (1896 – 1961) – лікар, доктор медичних наук, професор Вінницького державного медичного інституту імені М. Пирогова. Засновник кафедри пропедевтики, яку очолював у 1936 – 1941, 1945 – 1950 рр. У 1950 – 1961 рр. – завідувач кафедри факультетської терапії. Автор підручника «Діагностика внутрішніх хвороб» (К., 1949), який тривалий час був одним з найкращих підручників з вивчення пропедевтики на теренах Радянського Союзу. У повоєнний час жив у будинку по сучасні вул. Грушевського, 48, де розміщено меморіальну дошку.

Ярошинський Франц (1870 – 1930) – господарський діяч, поміщик. Власник кількох маєтків на території Подільської губернії. У 1912 р. відкрив механічну фабрику взуття «Яструб», яка за радянський час існувала як взуттєва фабрика ім. М. Щорса й була закрита на початку 2000-х рр.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ. РОЗРОБКИ УРОКІВ

Терещенко Ольга Володимирівна,
вчитель історії Липовецького колегіуму № 1
(м. Липовець)

Тема: Наш край в роки Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького

Предмет: історія України

Клас: 8

Мета: охарактеризувати події Національно-визвольної війни на території нашого краю; розвивати історичне мислення учнів, формувати уміння розглядати історичні події в конкретно-історичних умовах; удосконалювати уміння готувати повідомлення та аналізувати й узагальнювати історичний матеріал; виховувати у школярів кращі моральні якості, почуття патріотизму, інтерес та повагу до історії рідного краю.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу

Обладнання: історична мапа, атлас з історії України для 8 класу, ілюстративний матеріал.

Основні поняття й терміни: status quo

Основні дати: 19 березня 1651 р. – битва під Липовцем;
20 лютого 1651 р. – захоплення м. Красне;
11 – 20 березня 1651 р. – облога Вінниці;
1653 р. – спалення Липовця

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Фронтальна бесіда

1. Хто очолив Національно-визвольну війну українського народу, проти кого вона була спрямована?
2. Назвіть причини Національно-визвольної війни.
3. Визначте етапи Національно-визвольної війни.
4. Назвіть соратників Богдана Хмельницького.
5. Коли було підписано Зборівський договір, з'ясуйте його умови.

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Учитель оголошує тему та мету уроку і нагадує учням про те, що протягом уроку основні дати потрібно записувати у зошит.

План

1. Порушення Зборівського договору. Похід поляків на Брацлавщину
2. Кальницький (Вінницький полк)
3. Іван Богун. Облога Вінниці
4. Липовецька битва. Звільнення Вінниці

5. Історичне значення Липовецької битви

V. Порушення Зборівського договору.

Похід поляків на Брацлавщину

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

18 серпня 1649 року було підписаний доленосний для козацької України та Речі Посполитої Зборівський договір. На той момент основним завданням як польської, так і української сторони було дотримання status quo.

Робота з термінами та поняттями

Статус кво – (лат. Status quo «положення, в якому») – у міжнародному праві це термін, що вживається для позначення будь-якого фактичного або правового положення, яке існує на даний час, або існувало в минулому, й про відновлення й збереження якого йде мова.

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Зі сторони Хмельницького було ініційоване питання про встановлення «відокремленої лінії» між землями Війська Запорозького та Польщі. У тому ж місяці частішають провокації польського вояцтва на українській території.

У листопаді 1650 р. брацлавський воєвода Станіслав Лянцкоронський отримує скаргу від брацлавського полковника Кривенка про намагання жовнірів оволодіти прикордонними містами Мурафою та Красним.

А у Варшаві тим часом повним ходом йде підготовка до майбутнього «Зимового походу». Польний гетьман коронний Мартин Калиновський 20 січня 1651 р. Розсилає наказ про збір військ, і вже на початку лютого вирушає в напрямку Бару, готуючись до виступу проти «бунтівного хлопства».

Дізнавшись про початок походу, брацлавський полковник Данило Нечай, узгодивши дії з Чигирином, робить перегруповання військ у прикордонних містах: Ямполі, Красному, Шаргороді та Стіні. Головні сили козацький полковник зосереджує у містечку Красне.

19 лютого 1651 р. польське військо вирушає з Бару і того ж вечора зупиняється в містечку Станіславчик. У ніч на 20 лютого Калиновський розпочинає бій за Красне. У ході бою містечко було захоплено, усіх козаків і самого Данила Нечая – знищено.

Саме тієї ночі захопленням м. Красного було й порушено Зборівський договір та розпочато новий етап бойових дій, у ході яких:

- 24 лютого військо польного гетьмана займає Мурафу;
- 27 лютого перед військом Калиновського відкриває ворота Шаргород;
- 6 березня поляками дощенту спалено місто Ямпіль, а населення вирізано.

Запитання

1. Коли було підписано Зборівський договір?
2. Внаслідок яких подій було порушено Зборівський договір?

V. Кальницький (Вінницький полк)

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Тим часом військова рада приймає рішення зайняти Вінницю і там очікувати нових полків для протистояння з «русько-скіфським звіром», так поляки характеризували Богдана Хмельницького.

Вибір був не випадковий, адже Вінниця, центр Брацлавського воєводства (з 1598 р.), а тепер полкове місто Кальницького (Вінницького) полку, було значно обширнішим і зручнішим для війська, аніж сусідні міста.

Повідомлення учня

Кальницький (Вінницький) полк – адміністративно-територіальна та військова одиниця XVII ст. у Правобережній Україні. Створений 1648 року під назвою Кальницький полк. Того ж року до нього приєднано Животівський полк. Полковий центр – місто Кальник (нині село Іллінецького району Вінницької області).

Полк існував з 1648 по 1678 та з 1704 по 1708 роки, з центрами у Кальнику 1648 – 1653, 1667 – 1678 роках і Вінниці 1653 – 1667 роках. Після перенесення центру полк став називатися Вінницьким і у 1649 році нараховував 2050 козаків і 19-ти сотень: Бабинської, Балабанівської, Борщагівської, Вінницької, Вороновицької, Дашівської, Животівської, Жорницької, Іллінецької, Кальницької, Кунянської, Липовецької, Немирівської, Осетинської, Погребищенської, Прилуцької, Рахнівської, Теплицької і Тетіївської.

В 1667 року полк занепав і був об'єднаний з Брацлавським полком.

Запитання

1. Кого поляки називали «русько-скіфських звіром»?
2. У якому році Вінниця стала центром Брацлавського воєводства?
3. Скільки сотень налічував Кальницький полк у 1649 р.?

V. Іван Богун. Облога Вінниці

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Швидким маршем коронне військо рухається в напрямку Вінниці, і вже 10 березня зупиняється у с. Сутиски (15 км. Від Вінниці).

Калиновський намагається несподівано напасти на місто і тому надсилає передовий загін Лянцкоронського з Сутисок до Вінниці в ніч з 10 на 11 березня з метою швидкого захоплення міста і, по можливості, захоплення в полон або знищення ще однієї «важливої птиці», не менш прославленого за Нечая соратника Хмельницького – вінницького полковника Івана Богуна.

Повідомлення учня

Іван Богун – український військовий і державний діяч, один із найближчих соратників Богдана Хмельницького в період Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1657 років. Народився Іван 26 травня близько 1618 р.,

швидше за все на Вінниччині. За іншою версією його батько володів селом Бубновим на Київщині, звали його Федір, від імені батька прозвано Богуна Федоренком. Рід Івана Богуна козацько-шляхетського походження. Цікаво, що у книзі «Малороссийский гербовник» описано герб роду Богунів. Тут також вказувалося, що полковник мав сина Григорія та онука Леонтія. З початку 30-х років XVII ст. І. Богун брав участь у боротьбі запорозьких козаків проти турецьких і татарських нападників, у козацькій війні 1637 – 1638 рр. У 1650 р. Богуна обрали полковником подільським, згодом кальницьким (вінницьким) і паволоцьким. Він брав участь у всіх битвах Національно-визвольної війни. У різні роки талановито керував успішною обороною Вінниці, Монастирища, Умані. Непохитно стояв на захисті позицій української державності й відмовився присягнути польському королеві та московському цареві. Подвиги Івана Богуна описано в українській літературі та усній народній творчості. У багатьох містах України є вулиці, названі на честь Івана Богуна. У 2007 році Національний банк України випустив пам'ятну монету на честь Івана Богуна.

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Вранці 11 березня 1651 р. обидва війська зустрілися на різних берегах Бугу біля Вінниці.

Бій починається тим, що польська кіннота хоробро кидається в атаку. Козаки починають панічно відступати в сторону міста і тут відбувається та подія, яка увійшла в історію як «**Вінницьке Льодове побоїще**».

Загін Лянцкоронського з двома хоругвами Киселя і Мелешка провалюються у задалегідь прорубані за день то того, притрушені сіном і соломою та заметені снігом ополонки. Відступаючі жертви раптово перетворюються на мисливців. Розгром був страшним: загинуло багато вояків з польської сторони, обидва ротмістри Кисіль та Мелешко потонули в крижаній вінницькій воді. Про останнього вояки в своїх діаріушах писали, «...що собаки його з'їли цілого, лишивши тільки голову і одну ногу...».

Робота з термінами та поняттями

Діаріуш – (пол. *diariusz* – щоденник, сімейна хроніка) записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя.

Надвечір 11 березня із Сутичок прибувають основні сили на чолі з Калиновським, який привозить гармати. Богун, розуміючи всю важкість ситуації, в ніч з суботи 11-го на 12 березня підпалює місто, таким чином закриваючи всі підступи до єзуїтського монастиря і до свого загону в три тисячі козаків додає ще стільки ж міщан. Розпочинається облога Вінниці.

У неділю та понеділок (12 і 13 березня) відбуваються безрезультатні штурми козацьких укріплень, вибудованих навколо Мурів. Учасник бою, польський жовнір Освецім пише, що «...дуже вони хоробро захищались, як вогнепальною зброєю, так і косами, дубинами і камінням». У понеділок невдалий

штурм закінчився аж опівночі! Вражена німецька наймана піхота відмовлялась йти в бій, бачачи просто звіриний супротив козаків.

Але при всій відвазі й хоробрості, Богун був у дуже важкому становищі. Нерівність сил давалася взнаки, до того ж половина захисників міста були непрофесійними вояками, тому вночі, **13 березня 1651 р.** козацький полковник за порадою не менш легендарного представника української еліти, «Хмельницького землі Галицької» Семена Височана, який теж брав участь в обороні Вінниці, приймає рішення почати переговори. З польської сторони переговорником був ротмістр Гулевич, який залишив доволі цікаві спогади про цю військову кампанію. Переговори тривали до наступного дня, вівторка 14 березня.

Жовніри вимагали видати їм гармати, козацькі військові прапори та самого Богуну. Звичайно ж, видавати свого героя, гармати та свої корогви козаки навідріз відмовилися. Натомість у якості викупу козаки пропонували 4000 тис. Волів та 50 бочок меду, окрім того поляки мали відійти на милю від Вінниці. Коли короний гетьман відмовився виконати останю умову – козаки припинили переговори та заявили, що всі, як один, готові загинути в бою.

Богуном це рішення було прийняте не спонтанно, адже ще під час перемовин козаки отримали звістку про наближення підмоги, тому було прийнято рішення продовжувати оборону міста.

Запитання

1. Кого називали Хмельницьким землі Галицької?
2. Чому поляки вирішили захопити Вінницю?
3. Хто був сотником Кальницького (Вінницького) полку?
4. Чому Іван Богун припинив переговори і прийняв рішення продовжувати оборону міста?

V. Липовецька битва.

Звільнення Вінниці

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

18 березня 1651 р., в суботу, обозний коронний, син Калиновського Самуель відправляється з частиною військ у сторону Кальника. Головна ціль такої рекогносцировки – перевірити, чи дійсно прибуває підмога обложеному Богуну.

Робота з термінами та поняттями

Рекогносцировка-огляд позицій противника в районі майбутніх бойових дій особисто командиром (командуючим) і офіцерами штабів для отримання переваги і прийняття рішення

Через два дні, 20 березня, Саму ель Калиновський повертається з поганими новинами: 19 березня 1651 р. – під Липовцем його загін був розбитий уманським полком Йосипа Глуха.

Повідомлення учня

Пушкар, Мартин [Пушкаренко; р. н. невід. – п. 1(11).6.1658] – полтавський

полковник (1648 – 58). До 1648 Пушкар перебував на Запоріжжі. На початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648 – 57 приєднався до української армії, брав участь у ряді битв, У березні 1651 Пушкар на чолі козацьких полків прийшов на допомогу І. Богуну, який обороняв Вінницю 19 березня 1651 р. і переміг поляків у битві під м. Липовцем. Учасник Ахматівської битви 1655. Належав до тієї частини козацької старшини, яка виходячи з вузько особистих інтересів, виступала за воєнно-політичний союз з Московською державою. Після смерті Б. Хмельницького вороже поставився до державницької політики гетьмана І. Виговського. Діючи в тісному зв'язку з московським урядом, який шляхом поглиблення суперечностей в українському суспільстві намагався поширити свій вплив на Гетьманщині, у кін. 1657 р. спільно з кошовим Я. Барабашем очолив збройний виступ проти гетьманської влади. У червні 1658 заколотники були розгромлені урядовими військами в бою під Полтавою, у цьому ж бою загинув і Мартин Пушкар

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Що стосується чисельності обох сторін у битві під Литовцем, то вона була приблизно такою. На допомогу Липовцю було направлено половину польського війська – 32 хоругви. Оскільки в кожній було близько 200 жовнірів, то поляків було 6 тисяч. Проти них виступило 2 козацьких полки. За реєстрами того часу полк мав від двох до трьох тисяч козаків. Отже, близько трьох тисяч козаків перемогли 6 тисяч поляків.

Баталія під Литовцем вирішила долю Богу нової оборони Вінниці, яку продовжував облягати Калиновський-старший. У Липовці стався перелом всієї зимово-весняної кампанії 1651 року.

20 березня, переслідуючи польських жовнірів, козаки напали на польський обоз і фактично зняли облогу міста. Водночас, обложені зробили сміливу вилазку. Польським військам було завдано рішучої і остаточної поразки. Охоплені панікою залишки польської армії, покинувши близько однієї тисячі поранених і хворих вояків, розпочали поспішну втечу до міста Бару, а згодом до Кам'янця-Подільського. Розбивши війська польських воєначальників М. Калиновського і С. Лянцкоронського на річці Бог, Іван Богун вміло використав погодні умови, фортифікаційні укріплення і розташування міста.

Запитання

1. Коли відбулася битва під Липовцем?
2. Хто очолював козацькі сили у битві під Липовцем?
3. Коли було знято облогу Вінниці?

V. Історичне значення Липовецької битви

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

Не пробачивши ганебної поразки під Липовцем – 19 березня 1651 р., яку ще називають «Пилявецькою поразкою», польський полководець Стефан Чернецький у 1653 р. спалив Липовець і воно надовго перетворився у звичайне село. Мабуть, цих подій стосується записана легенда про Козацьку могилу, яка дійсно височить на південній околиці селища біля словацького пам'ятника. Ось що говорить про це липовецький старожил С.Н. Святенька:

«Колись поляки напали на Липовець. Хоробро захищалися козаки, але полягли в нерівній битві. Нападники не пожаліли ні старих, ні малих – вирізали всіх. Через деякий час зійшлися люди з найближчих сіл, але в спаленому місті не можна було втриматися через трупний сморід. Скрізь лежали непоховані захисники і жителі Липовця. Лише ворони каркали там, де колись гомоніло товариство. Міщан і козаків поховали всіх на околиці, насипавши високий горб, який звать Козацькою могилою. До цієї жахливої події населення містечка складалося з 1182 дворів, у той час, коли населення Вінниці становило 850 дворів.

По-різному склалася доля учасників Липовецького епізоду. Коронний гетьман Калиновський разом із своїм єдиним сином поляже через рік під Батогом. Брацлавський воєвода Лянцкоронський помре в 1657 році, дослужившись до польського гетьмана і воєводи руського. У сміливих вилазках відзначиться Кондрацький. Йосипа Глуха Хмельницький усуне з полковництва в 1654 році під приводом того, що той не відбив польського нападу. А через 300 років творця «конфузії, гірше пилявецької» – Мартина Пушкаря оголосять почесним громадянином Липовця всіх часів і народів.

Мартин Пушкар, пройшовши з Богданом через всі битви, виступить проти політики нового гетьмана Виговського і загине в боротьбі з ним.

Але навіть після смерті учасників подій над Собом і Бугом пам'ять про «конфузію, гіршу пилявецької» не забувалася.

Уже через 30 літ масштаб поразки під Липовцем відзначено в польській книзі «Война домова», золотими рядками внесено битву в «Історію українського війська».

Належно оцінене історичне значення Липовецької битви і в «Радянській енциклопедії історії України». Також високо оцінювали цю подію П. Куліш, І. Крип'якевич та інші. Яскраво змальовано це і в народній творчості. У «Думі про Івана Богуна» розповідається, що його врятовано з допомогою посланих Хмельницьким полків:

Виступ учня (уривок з думи)

Богун у Хмельницького батьківської поради питає

Та собі підмоги з Чигирина прохав:

«І кругом нас облягають,

І дуже сильно побіждають».

Як Хмельницький це зачуває...

Його військо гетьманське морем закликає...

не сам Бог вас спасав,
І я не менше помагав».

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти та ілюстративного матеріалу)

В квітні 2007 року на греблі через річку Соб відбулася польсько-українська акція примирення і на місці козацько-польської битви поставлено пам'ятник: польський хрест в козацькому хресті, з рельєфом змії, яка кусає фенікса в око (символ битви на річці). Автор знака – відомий скульптор Олексій Альошкін. З одного боку Собу – Покровська церква (1855 року побудови), з іншого – круто злам Липовецького замку.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Фронтальна бесіда

1. Яке значення мало захоплення поляками м. Красного?
2. Чому після спалення Ямполя польська військова рада приймає рішення зайняти Вінницю?
3. Коли розпочалася облога Вінниці?
4. Чому Іван Богун відмовляється від переговорів з поляками?
5. Коли відбулася Липовецька битва, яке її історичне значення?

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

Отже, оборона Вінниці, Липовецька битва і перемога в березні 1651 р. відіграли вирішальну роль у провалі плану польського командування оволодіти Брацлавщиною і Поділлям, а також стала однією з найславніших сторінок національно-визвольної війни Української нації.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити записані у зошит дати, терміни та поняття.
2. Написати розповідь про життя Липовецької сотні.

Дячук Наталія Михайлівна,
вчитель історії Сиваківської СШ І – ІІ ст.
(с.Сиваківці Липовецького р-ну)

Тема: Наш край. Національно – визвольна війна. Сподвижники

Богдана Хмельницького. Максим Кривоніс

Предмет: історія України

Клас: 8

Мета: розкрити процес розгортання визвольної боротьби 1648 – 1649 рр. на Поділлі під проводом Максима Кривоноса; розповісти учням про героїзм, мужність, воєнну майстерність повстанців; показати звірства шляхти; розкрити постать М. Кривоноса як історичної особи; прищеплювати почуття національної самосвідомості; розвивати вміння учнів працювати з історичною картою та історичними документами.

Обладнання: атласи, ілюстрації, портрет Максима Кривоноса, історичний словник, теоретичний матеріал роздрукованого типу на кожній парті, завдання для перевірки навчальних досягнень, пам'ятка характеристики історичної особи.

Основні терміни і поняття: лафети, паля, універсал, «рухома фортеця»,

Тип уроку: комбінований

Форма уроку: традиційний з використання випереджувальних завдань

Структура уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація та корекція опорних знань та практичного досвіду учнів.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Місце Поділля у Національно – визвольній війні.

2. Максим Кривоніс. Життєвий шлях.

3. Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким.

4. Боротьба за незалежність на Вінниччині.

5. Народна слава Кривоноса.

IV. Закріплення нових знань учнів.

V. Підсумки уроку.

VI. Домашнє завдання.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЕТАП

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА КОРЕКЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ТА ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ УЧНІВ

Тестові завдання

Учні під керівництвом вчителя обмінюються складеними вдома тестовими завданнями і розв'язують їх.

Робота біля дошки

Завдання: Пояснити причини Національно – визвольної війни.

1 – й учень: причина соціально – економічного гноблення;

2 – й учень: причина національного гніту;

3 – й учень: релігійний гніт.

Решта учнів дану роботу по варіантах виконують в зошитах.

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Оголошення теми уроку та очікуваних результатів

Тут потрібно нагадати, що не всі факти з'ясовані та встановлені остаточно до кінця.

Учні повинні робити записи у формі тез протягом уроку у зошитах, вчитель – на дошці.

Вчитель наголошує, що учні роблять записи в зошитах, чого очікують від уроку – очікуваний результат.

1. Місце Поділля в Національно – визвольній війні.

Робота з картою

Користуючись картою атласу, покажіть Правобережну Україну, територію Поділля, Брацлавщину.

Розповідь учителя

Поділля – споконвічна українська земля, на якій проходила межа між світом слов'ян і тюрків, католицизмом і православ'ям, Правобережжям і Лівобережжям.

У 1648 р. на визволеній від шляхти Брацлавщині було створено нову адміністративну одиницю Брацлавський полк, козаки якого брали участь у всіх битвах української армії під проводом Богдана Хмельницького.

Брацлавщина – XVI – XVII ст. – теперішня Вінницька і частина Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей України.

З Поділлям пов'язані найяскравіші сторінки історії Визвольної війни українського народу, яка почалася знаменитими битвами під Жовтими Водами та під Корсунем у травні 1648 р. На Поділлі діяли видатні сподвижники Богдана Хмельницького – Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай, Станіслав Морозовицький.

Після перемоги козацького війська під Жовтими Водами й Корсунем над польським шляхетським військом визвольний рух поширився на все Поділля.

V. Максим Кривоніс. Життєвий шлях.

Вчитель вивішує на дошці портрет Кривоноса (Додаток № 1)

Випереджуюче завдання

Повідомлення учня № 1 (Додаток № 2)

Повідомлення учня № 2

Максим Кривоніс – виходець з простого народу. Народився він на Подністров'ї, в містечку Вільшани. Батько його був ремісник – кушнір. Час народження Максима Кривоноса не відомий. Відомо лише, що у визвольну війну вступив він уже немолодою, досвідченою, добре знайомою з військовою справою людиною. Цей досвід Кривоніс набув у боротьбі проти турецько – татарських нападників. У складі козацьких загонів ходив він у далекі морські й сухопутні походи, разом з донцями відбивав наскоки татарських орд на міста і села України та Росії, визволяв бранців, що мучилися у тяжкій неволі в Криму і Туреччині. Є відомості, що під час козацьких походів Максим Кривоніс сягає аж до берегів Атлантичного океану. За цей час він пройшов добру бойову школу.

Відомо, що саме він мав найкращу в армії Хмельницького розвідку, яка діяла навіть у розташуваннях ворога і цим дуже допомагала йому. Під його керівництвом козацьку артилерію було поставлено на лафети – неабияка дивина для козаків, які досі перевозили гармати возами. Артилерія стала маневренішою.

Повідомлення учня № 3

Про походження Кривоноса ходить багато легенд. Одна із них це та, що ще за життя М. Кривоноса поширилася чутка, нібито він не українець, та й узагалі не слов'янин, а «... Шотландський рицар, який, шукаючи слави, опинився спочатку в Польщі, а відтак і на Січі».

На мій погляд, версія про шотландського походження Кривоноса виникла з того, що невдовзі перед повстанням під проводом Хмельницького він, разом з

іншими козаками, воював у Франції, зокрема, під Дюнкерком, а, повертаючись звідти в Україну морським шляхом, якимось дивом потрапив спочатку до Шотландії, а вже звідти, через усю Європу... Про ці його шотландські мандри згадує, зокрема, у своєму документально – історичному романі «Максим Кривоніс» наш сучасник В. Кулаковський. Маючи на увазі при цьому давні джерела.

2. Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким.

Випереджуюче завдання

Повідомлення учня

Історична постать. Ярема Вишневецький.

Відомо що, князь походив з того самого роду, що й засновник Запорізької Січі князь Дмитро Вишневецький. В українській історії сказано про це чимало. Чоловік хоробрий і рішучий, він не піддався паніці, як чимало інших польських і українських магнатів, а, зібравши військо, вирушив на допомогу гетьману Потоцькому. Проте не встиг. Він був поблизу Лубен (Полтавщина), коли надійшла звістка про те, що коронний гетьман програв битву й опинився в полоні.

Інший на місці Вишневецького втік би до Польщі, але цей князь був занадто гонорим і занадто ненавидів козаків, повстанців і всіх тих, хто зазіхав на його маєтності та католицьку віру.

Самостійна робота. Робота в групах.

Пригадати правила роботи в групі.

На кожному парту роздано теоретичний матеріал «Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким» (Додаток № 3 текст, ілюстрація). Учні повинні дати ґрунтовні відповіді на запитання:

- Де розгорталися військові дії?
- Покажіть на карті атласу місце військових зіткнень військ Вишневецького та Кривоноса, перенесіть в контурну карту.
- Куди вирушив Вишневецький після поразки?

Розповідь учителя

Це була не перша військова сутичка двох полководців. Після поразки Вишневецький почав мститися слов'янам з особливою жорстокістю.

Наступна велика «зустріч» двох полководців відбулася під Костянтиновом, де Кривоніс показав особливу відвагу і майстерність полководця, що й принесло перемогу армії козаків. Повстанське військо просувалося далі по Поділлям і зайняло міста Полонне, Чуднів, Чорторій, Бердичів, Острог, Межиріч, Шаргород та інші. Міське населення допомагало повстанцям, добровільно здаючи їм міста і само до них примикаючи. Взято були дві добре укріплені фортеці – Меджибіж і Бар.

Робота з історичними документами.

Учні працюють з раніше самостійно підготовленим матеріалом (Додаток №№ 4, 5, 6)

Дати відповідь на запитання:

- Як ви вважаєте, якими були причини прояву агресії та насильства Вишневецького до українців.
- Що свідчить про особливу жорстокість Вишневецького?
- Як ви вважаєте, чому саме так він себе поводив?
- Чи був інший вихід із ситуації що склалася?
- Хто ще з родин князів Вишневецьких вам відомий з додаткової літератури?

3. Боротьба на Вінниччині.

Словникова робота

Нові терміни записані на дошці ще на початку уроку. Учні працюють самостійно з історичними словниками. По черзі повідомляють значення нових термінів.

Випереджувальне завдання.

Повідомлення учнів.

Повідомлення учня № 1

Цікаво, що майже кожен битву, кожен штурм М. Кривоніс розпочинав після ретельної підготовки, і завжди мав у запасі якусь вигадку чи військову хитрість. Наприклад, міцно укріплений Немирів він міг би здобути й звичайним штурмом, однак при цьому довелося б зазнати великих втрат. Щоб уникнути цього, Кривоніс послав туди своїх розвідників, переодягнутих у польські мундири, з листом нібито від самого Я. Вишневецького. Поки там з'ясовували, що до чого, Кривоніс переодягнув у польські мундири солідний загін, і він – як нібито допомога Вишневецького місцевому гарнізону – урочистим маршем, із барабанним боєм, пройшов через фортечну браму до міста.

Повстанці стали господарями Немирова, майже не зазнавши серйозних втрат.

Повідомлення учня № 2

Не встигла вчухнути гучна слава перемоги в Немирові, як військо Кривоноса вже підійшло до іншого значного подільського міста – Тульчина, маючи в своєму обозі кілька трофейних гармат. Полковник спочатку влаштував полякам пристойний «артилерійський концерт», а потім наказав підривному поробити вночі підкопи. Вранці поляки побачили їх під стінами козацьких вершників і почали глузливо перепитувати один одного так, щоб чули козаки: «Невже Кривоніс надумав посікти мури фортеці шаблями?!». Та довго дивуватися їм не довелося: пролунало кілька могутніх вибухів, і козаки, що гарцювали поблизу фортеці, начебто дражнячи гарнізон та вимагаючи його за мур, кинулися в проломи...

Слово вчителя

Фортеця Бар мала славу чи не наймогутнішої фортеці на Поділлі. З одного боку її прикривала річка, з усіх інших – глибокі, наповнені водою рови. А самі мури здавалися просто нездоланими.

За фортецю Бар повстанським військам довелося витримати уперті бої. Бар міцністю укріплень і своїм значенням стояв на одному з перших місць серед фортець, побудованих шляхетською Польщею на Україні. Тут була скупчена для того часу артилерія і заготовлені великі склади зброї та боєприпасів. Ріка Ров, штучно перегороджена в тих місцях, де вона омивала місто і замок, розлилася тут в широкі стави і озера, утруднюючи підступи до міста.

Штурм укріплень був розпочатий 23 липня. На чолі штурмуючих частин стояли полковники Кривоноса – Кушка, Горбач, Стьопка та інші. Здобуття міста і замку відбувалося за планом Кривоноса і під його загальним командуванням. Місто брали з суші і з води. Для переправи через ріку штурмуючі частини поробили плоти. Із суші козаки наступали на місто під захистом «московських гуляй – городинь» – велетенських щитів, поставлених на колеса. Загін, що діяв на суші, складався головним чином із селян, які приєдналися до повстанського війська. Гарнізон фортеці почав артилерійський обстріл цієї рухомої дерев'яної стіни; одночасно німецькі найманці відкрили вогонь із рушниць. Димова завіса від пострілів закрила наступаючі частини. Скориставшись з цього, козаки й селяни підступили до самих міських воріт, уже відчинених міщанами. Незабаром барський гарнізон було знищено.

Здобуття Бара, цієї твердині польсько – шляхетського панування на Поділлі, ще більше посилювало паніку серед шляхти.

Повідомлення учня № 3

Не дав Кривоніс закріпитися ворожому війську й поблизу Староконстантинова. Розгром був таким, що деякі польські підрозділи втікали аж до Львова, гадаючи, що тільки там зможуть трохи оговтатись та зібратись з силами, щоб протистояти армії повстанців. Але тут під стінами Староконстантинова, її ватажка поранило: куля пробила йому груди над серцем.

Слово вчителя

Визволивши від ворога значну частину Поділля, Кривоніс повів війська на Київщину. Тут він почав розсилати свої сотні по навколишніх селах і містечках, дозволяючи їм діяти самостійно, та ще й згуртувати навколо себе місцевих городових козаків і повстанців.

V. Народна слава Кривоноса.

Слово вчителя

Військові дії продовжувалися. Сам Вишневецький втік до Львова, де став керівником оборони. При облозі Львова вирішальна роль припала на загін Кривоноса. Він ще раз підтвердив свою військову майстерність полководця. Незважаючи на важке поранення, яке він дістав ще в боях на Правобережжі, Кривоніс сам керував штурмом укріпленого замку на високій горі, що панувала над містом (Високий замок). Львів було звільнено, польські війська капітулювали.

Нове лихо спіткало Кривоноса під час облоги Замостя. Герой захворів на чуму. Замостя стало останньою фортецею в його сповненому бойової слави житті.

Поховали Максима Кривоноса в Києві – з усіма можливими військовими почестями.

В особі полковника Максима Кривоноса Україна тоді втратила, але й досі має одного з найталановитіших воєначальників, на перемогах, на прикладі життя якого можна (і потрібно) виховувати нових захисників Вітчизни. Його ім'я повинні носити військові частини та найпрестижніші навчальні заклади сучасних Зборойних Сил.

Український народ славу про Максима Кривоноса увічнив у своїй творчості:

Пісня про Максима Кривоноса

Не дивуйтеся, добрії люди,
Що на Вкраїні повстало:
Ой за Дашевим, під Сорокою,
Множество ляхів пропало!
Перебийніс водить немного –
Сімсот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
«Ой пийте, ляхи, води калюжі,
Води калюжі болотняні,
А що пивали по тій Україні
Меди та вина ситнії».
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара, на Віслі;
Ляцькую славу загнав під лаву,
Сам, бравий козак, гуляє.
«Нуте, козаки, у скоки,
Заберімося під боки,
Заженем ляшка, вражого сина,
Аж за той Дунай глибокий».
Дивують ляхи, вражії сини,
Шо ті козаки вживають,
Вживають вони щуку-рибаху
Ще й соломаху з водою.
«Ой, чи бач, ляше, як козак пляше,
На сивім коні грає,
Мушкетом бере, аж серце в'яне,
А лях від страху вмирає.
Ой, чи бач, ляше, що по Случ наше,
По Костяную могилу,
Як не схотіли, забунтували
Та й утерляли Вкраїну.

Ой, чи бач, ляше, як пан Хмельницький
На Жовтім Піску підбився,
Від нас, козаки, від нас, юнаки,
Ні один ляшок не скрився».
Нуте ж, козаки, у скоки,
Заберімося в боки,
Загнали ляхів за річку Віслу,
Що не вернуться і в три роки!

Ой чи чули, чи бачили ви,
Що на Україні постало,
Що під Даховом, під Сороковом
Много ляшеньків пропало.
Перебийніс каже: «Немного,
Трьох козаченьків пропало».
Рубає, січе головку з плечей,
А решту топлять водою.
В скоки, козаки, та в скоки,
Та й поберітеся в боки,
Гей, не допустіте ляшка в Україну,
Гей, заженіте за Віслу.
За Віслу, ляшки, за Віслу!
Ляшки з-за Вісли,
Як чорний ворон на вишні.
Гей, не допустіте ляшка в Україну,
Гей, заженіте за Віслу.
Чим козак ситий? Наївся ріпи
Та й саламахи з водою,
З муштука грає, аж серце в'яне,
А лях зо страху умирає.
Сидить сорока та й край риштока,
Та й кряче,
Сидить коменда край вокенечка
Та й плаче:
— Чи бачите ви, як пан Хмельницький
На сивім коні підбився?
З семи козаки добрії пуляки,
Ще й за Віслою не вкрився.

* Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991.

Складання історичного портрету

Учитель роздає учням пам'ятки для характеристики історичної особи (Додаток № 7)

Учні складають, користуючись тезами, які записували протягом уроку, історичний портрет Максима Кривоноса в зошитах. У кінці уроку зошити здають на перевірку.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

Гра «Передай естафету»

Учні за вивченим на уроці матеріалом готують по три запитання кожний. У ході гри перший учень, який відповідає на запитання вчителя, передає естафету за власним вибором, наступному учневі, називаючи його ім'я та задає йому запитання. Так продовжується допоки не закінчать запитання.

Запитання вчителя:

- Чим характеризується боротьба за визволення на Поділлі?

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

Бесіда за очікуваними результатами

При виконанні даного завдання учні користуються записами, зробленими на початку уроку (очікувані результати). Учитель дає змогу виступити кожному учневі.

Оцінювання роботи учнів на уроці

Бажано, щоб оцінювання діяльності учнів протягом уроку було прокоментоване.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Інструктаж щодо домашнього завдання

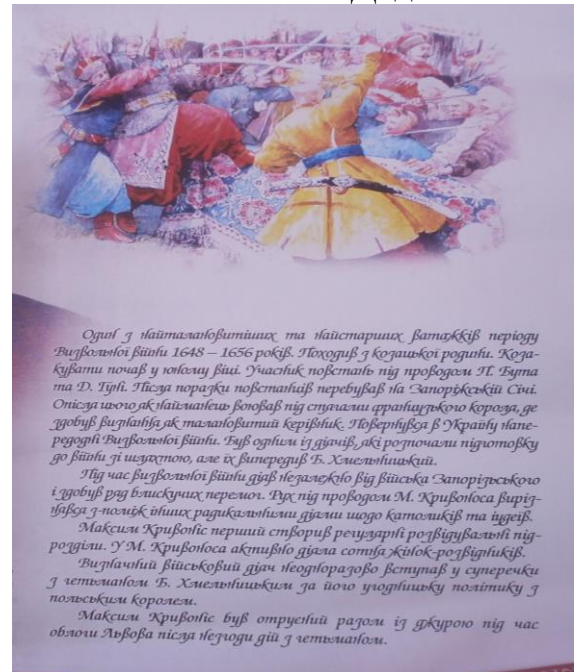
Підготувати повідомлення (на вибір) про Данила Нечая, Івана Богуна

Додатки

Додаток № 1

Додаток № 2

Бій Максима Кривоноса з Ієремою Вишневецьким

«Перша зустріч основних повстанських військ з силами Вишневецького сталася під містечком Махнівкою. Штурм містечка і укріпленого замку за розпорядженням Кривоноса провадив з 5000 козаків білоцерківський полковник Гиря, якого Хмельницький прислав на допомогу повстанцям Правобережжя. Разом з Гирею діяв авангардний загін, очолюваний сином Кривоноса, – Кривоносенком. Сам Кривоніс стояв із 1000 кінників у полі, готовий вже при першій потребі прийти на допомогу. Козаки успішно атакували містечко і повністю розгромили його гарнізон. Визволивши Махнівку, козаки взялися штурмувати замок, де ховалися залишки надвірного війська воєводи Тишкевича, що був власником Махнівки. Військо Вишневецького наблизилось до Махнівки, тоді, коли козаки, зайнявши монастир, розпочали штурм замку. На очах у польського війська приступом був узятий і замок. Вишневецький хотів непомітно для козаків зайти з тилу, оточити містечко і, стискаючи кільце оточення, знищити все козацьке військо. Але польські вояки, яким було доручено зайняти позиції на горі, що панувала над містом, демаскували себе і зазнали поразки.

Гиря вишикував увесь свій загін у табір – «рухому фортецю» із возів в 12 рядів, забрав із собою запаси продовольства, зброю й коштовності і вийшов із замку. Козаки розташувалися поблизу міста. Шляхетські війська кілька разів уночі намагалися атакувати їх. Але контратаки козаків були настільки сильні, що вороги не могли з ними нічого вдіяти. На світанку Гиря відійшов у поле і з'єднався із Кривоносом.

Кривоніс усіма силами вирушив на зустріч Вишневецькому, але польсько – шляхетські війська ухилились від бою похапцем, відступили на Захід, у напрямі на Збараж. Вишневецький поспішав у Вишневець – центр своїх володінь на Правобережжі, піклуючись, у першу чергу, про збереження свого майна. Кривоніс з Гирею знову зайняли Махнівку і гарматним салютом відзначали свою перемогу над військом Вишневецького.

Козаки переслідували Вишневецького і гнали його до містечка П'ятки. Вишневецький був оточений, але йому вдалося втекти на річку Случ.

**Записи офіцера з війська Вишневецького
про криваві розправи свого князя**

«Рух його милості князя Корибута Вишневецького обозом. Під Погребищами: проходячи через Погребище, зрадникам відрубують руки, на палю саджають, рубають... під Вахнами: тут стратили кілька десятків козаків; звідси його милість князь відправляє в роз'їзд у Немирів свій надвірний загін, чотири драгунські загони, корогву стану Барановського... взявши штурмом Немирів, стягли кількох козаків і захопили багато здобичі... за Прилуками: тут перед костьолом руки повідрубували, на палю посадили і захопили багато здобичі».

Додаток № 5

**Лист Кривоноса магнатові Заславському
про масові розправи Вишневецького**

«Немилосердне тиранство творив... мучив людей, стинав голови і саджав на палю. Скрізь, у кожному місті серед ринку поставлено шибениці. Тепер стає явним, що посаджені були на палі невинні люди. Рідним братам моїм свердельцем вивертів очі».

Додаток № 6

Свідок розправи розповідав, що в Немирові Вишневецький, забризканий кров'ю закатованих людей, особисто керував розправою і несамовито кричав:

«Мучте їх так, щоб вони почували, що вмирають».

Додаток № 7

Пам'ятка для характеристики історичної особи

1. Біографічні дані.
2. Особисті якості, що сприяли досягненню поставленої мети.
3. Інтереси якого політичного угруповання (течії) представляв.
4. Використання засобів і способів для досягнення поставленої мети.
5. Найактивніші заходи (реформи, закони, виступи, слова і промови).
6. Підсумки політичної діяльності та її значення для народу, політичного угруповання (течії), держави.
7. Ваша власна оцінка.

Шульгін Олександр,

магістр V курсу ІЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Поділля кінця XVIII – XIX століттях

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: ознайомити учнів з основними історичними подіями політичного,

економічного, соціального життя Поділля в період кінця XVIII – XIX ст.; з'ясувати особливості розвитку Подільських земель даного періоду в складі Російської та Австрійської імперій; визначити причини декабристського руху, польського повстання 1830 – 1831 та роль Поділля та подолян в Кримській (Східній) війні 1853 – 1855 рр.; пояснити термінологію, яка пов'язана з особливостями розвитку Поділля; сформулювати в учнів власні уявлення та погляди на історію рідного краю.

Очікувані результати:

Після уроку учні:

- знатимуть основні терміни з даної теми;
- зможуть хронологічно співвідносити події та явища теми;
- матимуть уявлення про історичний розвиток рідного краю в період кінця XVIII – XIX століть;
- зможуть проаналізувати відмінності розвитку Подільських земель, як в складі Російської так і в складі Австрійської імперій;
- матимуть власний погляд на певні події, пов'язані з історією Поділля, який зможуть обґрунтувати і довести;
- зможуть охарактеризувати геополітичне становище Поділля краю в період кінця XVIII – XIX століть.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу

Обладнання: настінна карта України, роздатковий матеріал (тести), кросворд, інтерактивна дошка, проектор (використовується протягом уроку).

Методи і методичні прийоми:

1. Інформаційно-рецептивний:

- а) словесний: розповідь-пояснення, опис, бесіда, робота з підручником.
- б) наочний: демонстрація, ТЗН.

Прийоми навчання: виклад інформації, пояснення, активізація уваги та мислення, одержання з тексту та ілюстрацій нових знань, робота з інтерактивною дошкою.

2. Репродуктивний.

Прийоми навчання: подача матеріалу в готовому вигляді, конкретизація і закріплення вже набутих знань.

3. Проблемно-пошуковий: постановка проблемного питання.

Прийоми навчання: постановка взаємопов'язаних проблемних запитань, активізація уваги та мислення.

4. Релаксопедичний: психологічне розвантаження.

Основні терміни та поняття: II поділ Польщі, губернія, декабрист, сервітут, гуральні, десятина, бобеліг;

Бобеліг – заробітчанин, Поділля це прикордонна губернія, і подоляни ходили за кордон на заробітки.

Десятина – одиниця виміру земельного наділу в період з XV століття – аж

до 1918 року, в зв'язку з переходом до метричної системи, яка дорівнює 1,092 га

Сервітут – це право користування чужим майном. Таке право може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів.

Губернія – вища одиниця адміністративного поділу і місцевого устрою в Російській імперії, яка з'явилася у XVIII столітті при Петрі I. Розповсюджена на Правобережну Україну після II поділу Речі Посполитої.

Гуральня (винокурня) – підприємство мануфактурного типу, де переробляли зерно на алкогольні напої.

Основні дати та події:

1793 – II поділ Польщі;

1797 – створення Подільської губернії;

1816 – В.Ф. Раєвський засновує організацію «Залізні персні»;

1825 – повстання декабристів;

1813 – 1835 – антифеодальна боротьба Устима Кармелюка;

1830 – 1831 – Польське повстання;

1853 – 1856 – Кримська (Східна) війна;

1861 – земельна реформа Олександра II.

План уроку

1. Поділля кінця XVIII – поч. XIX століття: входження Поділля до Російської і Австрійської імперій;
2. Соціально-економічний розвиток Поділля у складі Росії у XIX столітті.
3. Декабристський та антифеодальний рухи на Поділлі в I пол. XIX століття. Польське повстання 1830 – 1831 та Поділля.
4. Кримська війна (1853 – 1856) і подоляни. Особливості реформ Олександра II для Поділля.
5. Розвиток західно-подільських земель в XIX столітті

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ЧАСТИНА УРОКУ

Організаційний момент (перевірка присутніх) не більше 2 хвилин.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ТА ЧУТТЄВОГО ДОСВІДУ

УЧНІВ

Перевірити знання учнів про загальну історію України періоду кінця XVIII – XIX століття, акцентуючи увагу на історії Поділля як невід'ємної частини історії України.

Експрес-опитування:

1. Яка роль Катерини II в історії Поділля кінця XVIII ст.?
2. Які держави приймали участь у поділах Речі Посполитої? (на основі вивченого матеріалу з історії України)

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УЧНІВ

Історія рідного краю – це історія тієї місцевості, де ми безпосередньо

проживаємо, де проживають батьки, дідусі, бабусі, це історія, яка в певній мірі є історією кожного з нас.

IV. СПРИЙМАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Поділля в кінці XVIII століття: входження Поділля до Російської і Австрійської імперій

Унаслідок політичних перетворень кінця XVIII ст. припинили існувати держави, від яких протягом попередніх двох століть значною мірою залежав розвиток подій в Україні. Це Річ Посполита та Кримське ханство. Низка воєнних конфліктів призвела до серйозних змін кордонів між державами, до яких належали українські землі.

У 1772 р. ослаблена війнами, внутрішніми суперечностями й шляхетським свавіллям Річ Посполита була поділена між Австрією, Пруссією та Росією. Після першого розподілу Польщі (1772 р.) до складу Австрійської імперії були включені Галичина, частина Волині та Поділля, 1775 р. до Австрії було приєднано Буковину, яка була частиною Османської імперії. Після другого поділу Польщі (1793 р.) до Російської імперії перейшла Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля), після третього (1795 р.) – західна смуга Російській та Австрійській монархіям.

Адміністративно-територіальний устрій Поділля

1796 року утворено Подільську губернію. Подільська губернія була другою за кількістю населення, третя за площею в Рос. Імперії. Вона була прикордонною територією і цим вирізнялась з поміж інших губерній. Вона ділилась на такі повіти:

Брацлавський	Ольгопільський
Вінницький	Проскурівський
Гайсинський	Ямпільський
Могилівський	Літинський
Летичівський	Ушицький
Балтський	Камянець-Подільський

На чолі губернії стояв губернатор, який мав надзвичайні права від царя, він займався урядовими і військовими справами, а також стежив за адміністративними, судовими, поліційними фінансовими управліннями. В губернії налічувалось 17 міст, 120 містечок 7327 сіл.

На поч. XIX ст. тут проживало 1 млн. 250 тис. чол. Тут був найбільший відсоток кріпосних в Російській імперії і найбільший відсоток залежних селян. На Поділлі проживали люди 41 нації і національностей. Подільська губ. займала площу 42019 км² і складалась згідно указу 1804 р. з 12 повітів. Тепер це

Вінницька, Хмельницька, частини Житомирської, Київської та Одеської областей. Центром губернії був Кам'янець-Подільський до 1914 року, а з 1914 – Вінниця (до 1925 року).

Отже, на кін. XVIII століття Поділля поділено між Російською та Австрійською імперіями (на Західне Поділля та Східне Поділля). Кожна з частин Поділля має свої особливості у культурному, економічному та політичному житті.

2. Соціально-економічний розвиток Поділля у складі Росії у XIX столітті.

Довготривале панування польської шляхти зумовило економічну відсталість Поділля. В XIX ст. розвивались товарно-грошові відносини, що руйнували натуральне господарство, пристосовуючись до потреб ринку, ставали на шлях ринкової економіки, площі під посіви зросли удвічі. У Подільській губернії на одну ревізійну душу припадало 1.23 десятини землі, яка ледве прогодовувала сільську сім'ю.

У поміщицьких маєтках на 40-ві роки налічувалось понад 300 тисяч овець, 1000 голів рогатої худоби та коней. Найбільші прибутки поміщики одержували від будівництва броварень та млинів. На середину XIX ст. на Поділлі діяло 878 винокурень, продукцію цих броварень вивозили за межі краю (Немирів).

На 40–50-ті рр. Поділля стало найважливішим районом цукрової промисловості. В 1840 р. було побудовано 8 цукроварень, в 1847 – 25, 1852 – 32. У 1848 – 1849 рр. цукровими буряками засіяно 4232 десятин землі тобто 15 % від загального.

Матеріальне становище робітника на Поділлі було дуже важким, за сезон робітники одержували мізерну платню 4–6 крб/місяць, а зарплата директора дорівнювала зарплаті 100–120 зарплатам робітників! У 1845 р. в Подільській губернії діяло 488, а в 1860 р. – 246 промислових підприємств, які належали купцям, міщанам, іноземцям.

Проведення інвентарної реформи 1847 – 1848 рр. було зумовлене посиленням антикріпосницької боротьби селянства і прагненням царського уряду привернути на свою сторону селянство в боротьбі проти польських поміщиків, більшість яких відстоювала відновлення Польської держави в кордонах 1772 р. і відокремлення її від Російської імперії.

Суть інвентарних правил була спрямована на те, що:

1) вся земля, що була під час заведення інвентарів у руках селян, закріплювалась за ними і поміщик не мав права збільшувати свою ріллю коштом селянських наділів;

2) за землі, відведені поміщиками селянам, останні мусили відбувати панщину залежно від розміру одержаного наділу.

Для визначення розміру панщини селяни поділялись на три розряди – тяглових, напівтяглових і нетяг, або городників, що не мали робочої худоби. Тяглові повинні були відбувати з своєю худобою і реманентом три чоловічих дні і

один жіночий день панщини на тиждень, а напівтяглові – два дні чоловічих і один жіночий день. Нетяги мусили виконувати різні не польові роботи на поміщика;

3) заборонялись усякі додаткові натуральні побори і податки на користь поміщика.

Інвентарі встановлювали досить тяжку норму, яку повинен був виконати селянин за день панщини. Крім панщини селяни повинні були відробити по 12 літніх «згінних днів» і 8 «будівельних» з платою згідно такси, затвердженої генерал-губернатором. Селяни були зобов'язані також нести від кожного робітника раз на місяць нічну варту. «Городники», крім будівельних і вартових днів, платили поміщикові оброк і відбували 24 дні панщини на рік:

- кожне селянське господарство повинно отримати наділ у 6 десятин;
- передбачалось скорочення урочної системи (3 дні панщини);
- чітко фіксований розмір грошової ренти;
- поміщикам було заборонено втручатися у сімейне життя своїх кріпосних.

II пол. XIX ст. для Поділля характеризується інтенсивним розвитком. Воно стало одним із найважливіших регіонів економіки Російської імперії. Населення регіону подвоїлось і становило 3 млн. 18 тис чоловік. Головні с/г культури – зернові (I пол. XIX ст.), цукровий буряк (II пол. XIX ст.), торгівля хлібом подвоїлась. Понад 45 % земель відводилось під засіви цукрового буряку. На території Поділля набрало розповсюдження вирощування та переробка картоплі, цукрового буряку, тютюну. На особливий рівень вийшло садівництво, (особливо яблунь).

В II пол. XIX ст. відбувається будівництво залізниці. Перша залізниця зв'язувала Балту з Одесою. В 1870 була введена в дію Києво-Балтська залізнична гілка.

Цукрова промисловість. Кількість заводів:

- 1861 – 32;
- 1882 – 49;
- 1895 – 52.

Виробництво цукру здійснювалось у всіх 12 повітах губернії.

Перша на Поділлі фабрика виникла в с. Чемирисах по виготовленню і ремонту с/г техніки і знарядь. Згодом майстерні з'явилися в Могилів-Подільському, Городку, Жмеринці – вони виготовляли граблі, вила, тобто реманент для с/г.

В національному і релігійному відношенні Поділля мало доволі строкате населення з великою кількістю національних і релігійних меншин.

Узагальнюючи, слід наголосити на тому, що економічне життя підросійського Поділля в XIX століття було доволі своєрідним і мало ряд вище згаданих особливостей, характерних лише для Поділля.

3. Декабристський та антифеодальний рухи на Поділлі в I пол. XIX століття. Польське повстання 1830 – 1831 та Поділля.

Декабриський рух і Поділля

В 1816 році В.Ф. Раєвський засновує організацію «Залізні персні», мета якої – боротьба проти самодержавства.

У 1818 році в місті Тульчині П. Пестель створює організацію «Союз Благоденства», який стає Південною управою декабристського руху. До цього товариства входили подоляни О. Корнілов, Олексій Юшневський.

П. Пестель пише працю «Руська правда».

В грудні 1825 року помирає Олександр І, і декабристи вирішили діяти. П.Пестеля було заарештовано і страчено, багато офіцерів вислано до Сибіру.

Польське повстання 1830 – 1831

Польське «Патріотичне товариство» прагнуло до відновлення речі Посполитої від Балтійського до Чорного морів.

Повстання охопило Мазовію, Варшаву, Холмщину. У 1931 році військові дії перейшли на Волинь. На допомогу польському генералу Дворницькому з Могилева-Подільського виступає загін генерала Колишка, були польські загони і в Гайсинському повіті (с. Краснопілка). Але військо було розгромлене біля Дашева.

Наслідки:

Польська мова вилучалась з мовлення. Йшла протидія католицьким храмам, католики втікали до Австрії. Закривали польські школи. В період з 1833 – 1838 рр. 64000 шляхтичів Київського ген. губ. були позбавлені дворянського титулу.

Антифеодальний рух на Поділлі в I пол. ХІХ століття

Устим Якимович Кармелюк – «Український Робін Гуд» (за словами А.М. Горького), лідер антифеодального руху на Поділлі в 1813 – 1835 рр.

Борець з феодальним гнітом, який боровся за справедливість. У 1812 насильно відданий у рекрути, 1813 утік та помстився своєму поміщику, 1813 кинутий до в'язниці, 1814 утікає з Кам'янецької фортеці. 1818 утеча з В'ятської в'язниці, але знову потрапив до Кам'янецької фортеці, звідки знову тікає.

Спіймавши Устима в 1823 р., власті заслали його до Сибіру, 1826 він повернувся на Поділля. Та вже 1827 року відправлений на каторгу уже 1830 року, згодом повертається і веде активну боротьбу проти поміщиків. 23 жовтня 1835 року шляхтич Рутковський пострілом з пістоля убиває Устима Кармелюка.

Для століття характерним є не тільки стрімкий своєрідний економічний розвиток, але й досить цікаві соціальні рухи, а саме декабристський рух та антифеодальні повстання. Вагому роль у подальшому розвитку Поділля зіграло і Польське повстання 1830 – 1831 років, у якому брали участь і подоляни (здебільшого польської національності).

4. Кримська війна (1853 – 1856) і подоляни. Особливості реформ Олександра II для Поділля.

Кримська війна (1853 – 1856) і подоляни

Серед солдатів-подолян вирізнявся Кішка Петро Маркович – уродженець с. Ометинці, Гайсинського повіту, Подільської губернії. Легендарний матрос, герой оборони Севастополя.

Брав участь у 18 вилазках у тил ворога і часто діяв сам: майже щоночі ходив у секреті і повертався з полоненими і важливими відомостями про ворога. Про нього в Севастополі казали, що це той Кішка, який ночами ловив французьких та англійських мишей. Він двічі був поранений, підвищений в чині до квартирмейстера, нагороджений знаком відзнаки військового ордена св. Георгія 4-го ступеня, а також двома медалями – срібною за захист Севастополя і бронзовою в пам'ять про Кримську війну, а також нагороджений 1863 року золотим Георгієвським хрестом 2-го ступеня.

Таким чином Кримська війна, розгорнувшись на півострові Крим, досить сильно вплинула на рівень життя жителів Подільської губернії

Особливості реформ Олександра II для Поділля

У 1857 році створено таємний комітет по підготовці аграрної реформи. 19 лютого 1861 – Олександр II видає маніфест про скасування кріпосного права. 13 березня у Кам'янці-Подільському, в присутності губернатора представник царя барон Корф зачитав маніфест. Селяни переводились в стан тимчасово залежних протягом 3-ох років.

Створювався поземельний банк і Держава надавала кредити селянам під 6 % строком на 49 років. Вже на листопад 1861 року було обрано 794 сільських старости та 476 волосних старшин, які наділялись представницькою і адміністративною владою.

Російська імперія поділена на три частини по розподіленню земельних селянських наділів:

- для Південної України 3 – 6,5 десятин землі;
- для Лівобережної України 2,2 – 4,5 десятини землі;
- землі Правобережної України 1,9 до 2,2 десятини. Це залежало від родючості ґрунтів.

Селяни виплачували гроші за землю:

- за 1 десятину садибної землі 85 крб;
- за 1 десятину польової землі 55 крб.

Для порівняння 1 корова коштувала 3 крб. Земельний наділ становив:

- 1862 – 5,5 дес. землі;
- 1880 – 1,8 дес. землі;
- 1900 – 1,2 дес. Землі.

Люди, щоб розрахуватись за кредити, продавали свою землю, так виділяються багаті, заможні селяни.

Після реформи поміщики ще мали права на ліси, луки, пасовища – сервітути. Та після ряду повстань 1885 – 1889 років сервітути передають державі, тобто в державне володіння. Особливістю ж Земської реформи було те, що на

території Поділля жило багато польського населення і після повстання 1863 – 1864 років (як реакція царського уряду) земські установи на теренах Поділля з'явилися лише в 1911 році.

5. Розвиток західноподільських земель в ХІХ столітті

1848 р – відміна кріпацтва в підавстрійських територіях, але це не поліпшило становища селян. Поміщики залишили за собою право на сервітути. 40% землі належало поміщикам. До 1990 року 95 % населення було сільським.

На 1902 рік 80 % населення становили селяни-бідняки.

Таким чином, західне Поділля, відійшовши під владу Австрійської імперії, пішло своїм соціально-політичним та економічним шляхом розвитку, з своїми особливостями та характеристиками.

V. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Відповіді на запитання (на вибір):

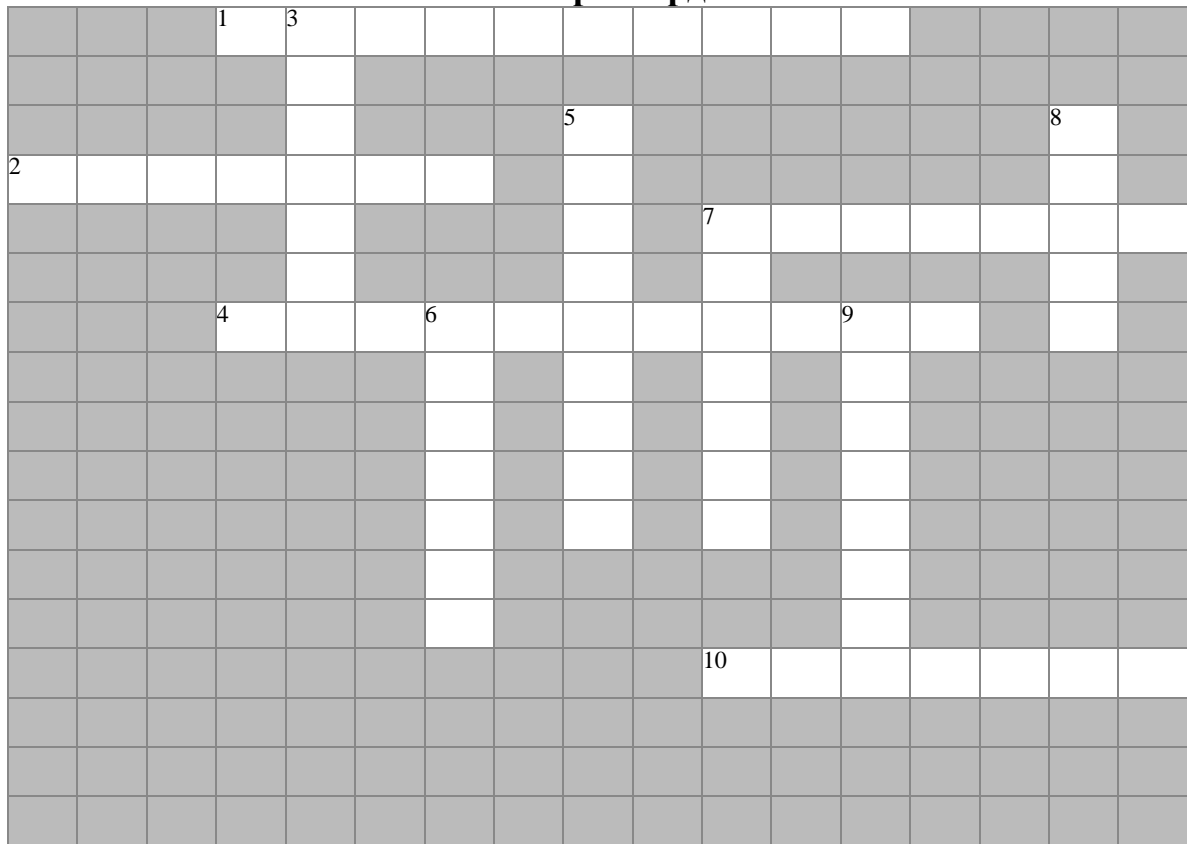
- Що у вашому розумінні означає слово Поділля?
- Чому один з осередків декабристського руху був саме на Поділлі?
- Чому земська реформа для подолян була проведена лише у 1911 р.?

Тести

1. З скількох повітів складалась Подільська губернія?
а) 8;
б) 11;
в) **12**;
г) 9.
2. З якого року центром Подільської губернії стає м. Вінниця?
а) 1894;
б) 1897;
в) 1912;
г) **1914**.
3. Східна війна розпочалася в якому році?
а) 1852;
б) 1856;
в) 1854;
г) **1853**.
4. Творцем декабристської організації «Залізний перстень», яка згодом стала частиною Південного товариства 1816 р. був?
а) П. Пестель;
б) Олексій Юшневський;
в) **В.Ф. Раєвський**;
г) О. Корнілов.
5. За переписом населення 1897 р. у Подільській губернії проживав 81 % українців (це становило перше місце по кількості населення), а яка національна меншина займала друге місце по кількості населення (12 %)?

- а) росіяни;
- б) євреї;
- в) поляки;
- г) греки.

Кросворд

Запитання по горизонталі:

1. Реформа, проведена царським урядом в 1847 – 1848 роках на Поділлі? (Інвентарна)
2. Місто – адміністративний центр Поділля з 1914 року? (Вінниця)
4. Європейська імперія, яка володіла західноукраїнськими землями? (Австрійська)
7. Історико-географічна область центральної частини України? (Поділля)
10. Промисловість, яка стрімко розвивалась на Поділлі в середині XIX століття? (Цукрова)

Запитання по вертикалі:

3. Місто на Поділлі, яке славилось своїми гуральнями? (Немирів)
5. Право користування чужим майном. Таке право може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів. (Сервітути)
6. Розряд селян, які відробляли панщину зі своєю худобою і реманентом? (Тяглові)
7. Один із засновників декабристського руху на Поділлі? (Пестель)
8. Перше повітове місто півдня Подільської губернії, яке отримало залізничну гілку із сполученням з м. Одеса? (Балта)
9. «Український Робін Гуд» (за словами А.М. Горького), лідер антифеодального руху на Поділлі в 1813 – 1835 рр? (Кармелюк).

VI. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Отже, розглянувши основні питання даної теми, варто зробити такі висновки:

- Поділля, як єдина історико-географічна область України, розділяється на західноподільські (підавстрійські землі) та східноподільські (підросійські).
- В етнічному та релігійному співвідношенні Поділля має доволі строкатий, своєрідний характер.
- В кінці XVIII – XIX ст. Поділля пережило ряд соціально-економічних перетворень, реформ характерних лише для Поділля.
- Населення Поділля прийняло участь у ряді військових конфліктів і відіграло вагомий роль у цих конфліктах.

VII. ПОЯСНЕННЯ ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

Опрацювати матеріал проведеного уроку та написати твір на тему «Моє Поділля».

Окуньовська Юлія,
магістр V курсу ПЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧ. XIX СТ.

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: дати уявлення про тенденції розвитку краю та соціальні процеси наприкінці XVIII – поч. XIX ст.; розглянути суспільно-політичні рухи на Поділлі та акцентувати увагу учнів на їх історичному значенні; визначити роль історичної постаті в історії краю.

Очікувані результати:

Після цього уроку учні зможуть:

- розглядати історію Поділля к. XVIII – поч. XIX ст. в контексті історії України;
- називати та показувати на карті місця основних повстань та соціальних виступів;
- аналізувати причинно-наслідкові зв'язки селянських виступів;
- давати оцінку історичним постатям.

Обладнання: індивідуальні картки, історична мапа, мультимедійна дошка.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку

- I. Організацій момент.
- II. Актуалізація опорних знань.
- III. Мотивація навчальної діяльності.
- IV. Вивчення нового матеріалу.
- V. Узагальнення і систематизація знань.
- VI. Підсумок уроку.
- VII. Домашнє завдання.
- VIII. Література.

1. Особливості розвитку регіону наприкінці XVIII ст.
2. Соціально-економічне становище краю у I пол. XIX ст. Повстання Устима Кармелюка.
3. Вплив адміністративно-територіальних реформ 60 – 70-х років XIX ст. на території краю.
4. Культурне та духовне життя краю.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Учням роздаються картки з термінами, які вони вивчали в контексті історії України, щоб вони записали значення терміну. Картки у двох варіантах.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Починаючи розгляд даної теми, учні мають зрозуміти, що боротьба між великими європейськими державами наприкінці XVIII ст. привела до перекроювання карти Східної Європи, що внесло корінні зміни у державну підпорядкованість українських земель. Внаслідок трьох розподілів Польщі до Російської імперії відійшла Правобережна Україна та Західна Волинь, а до Австрійської імперії – Галичина.

Таким чином, українська територія була розділена між двома імперіями – Російською та Австрійською. Тому доречним є розгляд історії рідного краю, а саме: Поділля в контексті історії України. Потрібно зосередити свою увагу на подіях, які відбувалися на території Подільської губернії, та показати роль цих подій в загально історичному контексті.

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Розповідь учителя

1. Особливості розвитку регіону у XVIII ст.

У I пол. XVIII ст. відбулось посилення експлуатації селян. До 30-х років на Півночі Подільського воєводства і на Півдні Волині значно зміцнилися позиції фільваркового господарства, що вело до збільшення відробіткової ренти. Внаслідок швидкого розвитку фільваркового господарства помітно зменшується селянське землеволодіння. Більшість селянських господарств належало до категорії одностяглових і безстяглових. Залишалось важким і становище міщан, яких часто змушували нарівні з селянами виконували сільськогосподарські роботи. Політика шляхти гальмувала розвиток продуктивних сил подільських міст, тому на середину XVIII ст. у них майже не спостерігається розвитку буржуазних відносин.

Не припинилися і збройні повстання селян і міщан. З кінця 20-х років на Поділлі великого розмаху набирає гайдамацький рух. У 1729 р. запалали шляхетські маєтки в околицях Брацлава і Вінниці. На поч. 1730 р. повстання охопило Південні райони Поділля, куди було перекинуто польські війська. В 1733 р. гайдамацькі загони громили шляхетські двори біля Брацлава, Проскурова,

Меджибожа, Кам'янця. Весною 1734 р. з околиць Рашкова до Бершаді виступив полковник Верлан. Крім полку Верлана успішно діяли загони: Гриви, Перехреста, Моторного, Чалого.

Нова хвиля гайдамацького руху охоплює Поділля в кінці 40-х р. Проти них було кинуте регулярні польські війська. Діяли гайдамаки також і в 50 – 60-х роках. Громили маєтки поблизу Вінниці та Немирова.

У 1768 р. спалахує нове повстання «Коліївщина», яке очолив М. Залізняк та І. Гонта. Його вогнище охопило Правобережну Україну, зокрема, і Брацлавщину. Великі загони діяли в районі Погребища, Тульчина, Немирова, Ладижина, Дашева. Повстання було придушене влітку 1768 р. Гонту було страчено поблизу Могильова ус. Серби.

Після придушення цих повстань спостерігається подальше зростання фільваркового господарства та посилення експлуатації селян. Помітно у 70 – 90-х роках зростає панщина, до 180 – 250 днів на рік.

Внаслідок трьох поділів Речі Посполитої на Подільських землях запроваджується новий адміністративний устрій. У квітні 1793 р. створюється Ізяславська та Брацлавська губернії, а також Кам'янецька область. Весною 1795 р. виникають Брацлавське, Волинське і Подільське намісництво. Згодом намісництва ліквідовуються і створюються 3 губернії – Київську, Подільську, Волинську.

2. Соціально-економічне становище краю у I пол. XIX ст. Повстання Устима Кармелюка.

У Подільській губернії налічувалось 17 міст і 7327 населених пунктів на 1793 р., з яких 120 містечок. Порівнюючи з іншими районами Росії, на Поділлі налічувалось найбільше залежних селян напередодні реформи 1861 р.: в краї було 59 % кріпаків. Довготривале панування польської шляхти зумовило економічну відсталість Поділля. Товарно-грошові відносини проникали і в селянські господарства, але значно повільніше, ніж у поміщиків.

На Поділлі важливого значення набрало тваринництво, зв'язане з ринками збуту. Тільки у поміщицьких маєтках налічувалось понад 300 тис. тонкорунних овець, тисячі голів великої рогатої худоби та коней. У повітах діяли кінні заводи. А 40 – 50-ті роки Поділля стало найважливішим районом цукрової промисловості в Росії. Тільки в 1840-х роках тут збудовано 8 цукроварень, 1847 р. – 25, 1852 р. – 32.

Криза феодально-кріпосницької системи призвела до появи капіталістичних підприємств. Перша капіталістична суконна мануфактура виникла на Хмельниччині у м. Миньківці Ушинського повіту. За даними 1845 р. у Подільській губернії діяло 488, а в 1860 р. – 246 промислових підприємств. Однак у загальному українському балансі промислової продукція Подільської губернії складала всього 5 %.

З великою силою зростав кріпосницький гніт з боку польських поміщиків,

які становили у I пол. XIX ст. 89 % загальної кількості дворян. Поширеною формою протесту були втечі та антикріпосницькі виступи.

Найбільш яскравим виявом антикріпосницької боротьби на Поділлі був збройний повстанський рух на чолі з У. Кармелюком. Кармелюк з групами повстанців нападав на садиби польських, українських і російських поміщиків. Початком його боротьби вважають 30 червня 1813 р. в гуральні А. Пігловського. Весною 1814 р. він був схоплений, йому винесено вирок – 500 ударів шпіцрутенами. Проте він втікає поблизу Кам'янця. 1818 р. він вдруге втікає з ув'язнення, але тепер з В'ятської губернії. Схоплений знову у 1822 р., Кармелюк був посаджений до Кам'янець-Подільської фортеці, потім був засланий на довічну каторгу до Сибіру, проте, знову ж таки він з'являється на Поділлі у 1826 р. 1830 р. Кармелюк втікає з Сибіру, і вже у 1835 р. владі підступним шляхом вдалось розправитися з ним. 23 жовтня 1835 р. Устим був убитий пострілом шляхтича Ф. Рудковського на влаштованій засідці в хаті Прокопчуків у с. Шляховій Коричниці. Тіло вбитого було відправлено до Летичева.

3. Вплив адміністративно-територіальних реформ 60 – 70-х років XIX ст. на території краю.

Кульмінацією феодално-кріпосницької кризи в країні і поворотним моментом у розвитку капіталізму стало проведення державної реформи 19 лютого 1861 р. З одного боку вона ліквідувала кріпосництво, а з другого, – закріпила за селянами земельні наділи за викуп і регламентувала аграрні відносини між поміщиками і селянами. Особливістю проведення цієї реформи на Поділлі було те, що тут земельні наділи уже були закріплені за селянами ще за «інвентарними правилами» 1847 року. Наслідком введення в дію «інвентарів» стало зменшення за період з 1847 по 1861 року селянського землекористування на одну третину. Реформа 1861 р. продовжила і розширила цю практику. Про розширення селянського землеволодіння свідчать такі факти. Розмір надільної землі серед подільських селян на одну ревізну душу в дореформений період становив 5,5 десятини, у 1863 р. – 2,2., у 1880 р. – 1,8., у 1900 р. – 1,2. За останнім показником Подільська губернія займала одне з останніх місць в імперії.

Незважаючи на всю обмеженість і половинчастість, реформа 1861 року, як і проведені у 60 – 70-х роках земська, фінансова, міська, судова та інші буржуазні реформи, створили умови для швидкого розвитку капіталістичних відносин, продуктивних сил загалом.

4. Культурне та духовне життя краю.

Наприкінці XVIII ст. у Правобережній Україні більшість правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицьких священнослужителів і службовців становили поляки, меншою мірою вони були представлені у складі міщан, селян, чиншової шляхти. Політика Речі Посполитої привела до того, що частина українського за походженням населення Правобережжя стала називати себе поляками. Тому найголовнішим критерієм визначення кількості поляків у міських

осередках регіону можуть бути римо-католицьке віросповідання, а також приналежність до станів – громадян і однодворців, до розряду яких була переведена значна частина дрібної польської шляхти. На 1795 р. поляки склали (7,8 %) населення Правобережжя, в тому числі 9 % населення Поділля, 7 % – Волині, 7,3 % – Київщини.

Культурне життя краю розвивалось під всезростаючим впливом загальноросійської культури. Царизм всіляко гальмував освіту народу. Двері учбових закладів були відкриті тільки для дітей поміщиків, дворян та духовенства. Так, у 1804 р. у Подільській губернії діяло 21, в 1825 р. – 44 і в 1830 р. – 47 двох класових парафіяльних училища. У 1830 р. там навчалось 1133 учні з них 40 дівчат.

На Поділля функціонували середні учбові заклади – гімназії в Кам'янці-Подільському, Вінниці, Немирові.

Помітний слід залишили прогресивні російські діячі, письменники, науковці. Так з липня 1815 р. проходив військову службу в Кам'янці-Подільському відомий російський письменник і поет К. М. Батюшков. Під час перебування в Кам'янці у 1816 – 1817 рр. поет-декабрист В. Ф. Раєвський написав вірші «Моє прощання друзям», «Картина бурі».

У 20 – 30-ті роки на Поділлі виникли літературні, музичні і драматичні гуртки, в основному польського демократичного напрямку. Так, у 1826 – 1830 рр. при Кам'янець-Подільському театрі існував літературний гурток, до складу якого входили місцеві поети М. Гославський, Ф. Ковальський, Т. Зашевич.

У 30 – 50-ті рр. на Поділлі активно розвивається українська культура, формуються її демократичні засади. Цьому сприяли приїзд до Кам'янця у 1846 р. Т. Шевченка. Відомо, що за матеріалами краю Кобзар написав твір «Варнак».

В цей період на Поділлі працювало багато прогресивних діячів культури – послідовників великого Кобзаря. Так, у 1845 – 1846 рр. у Кам'янці жив і творив польсько-український композитор, етнограф, громадський діяч Антон Коціпінський («Пісні, думки і жарти руського народу на Подоллі, Україні і Малоросії»).

Відомий поет-демократ краю С. В. Руданський навчався в Кам'янець-Подільській семінарії. Його ліричні вірші «Ти не моя», «Повій, вітре, на Україну», стали широко відомими народними українськими піснями. Також у Кам'янці жив і працював відомий композитор Діонісій Бонковський, автор пісень: «Нащо мені карі очі», «Гандзя».

Робота з картою.

Ознайомлення учнів з основними місцями повстань, а також місцями перебування видатних діячів культури того часу.

V. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Брейнг-ринг

Учні швиденько діляться на 2 команди, обираються капітани та назви

команд. Вчитель задає питання з даної теми. Яка команда найперша відповідь на запитання і набере найбільше правильних відповідей, та й отримує перемогу.

1. Які категорії населення ви знаєте?
2. Коли набирає розмаху гайдамацький рух на Поділлі?
3. Яких ви знаєте очільників гайдамацького руху?
4. Коли розпочався виступ полковника Верлана?
5. Скільки днів у рік тривала панщина у 70 – 90-х роках?
6. Яка була основна форма боротьби проти кріпосного гніту?
7. Що таке «Коліївщина»?
8. Назвіть керівників «Коліївщини».
9. Коли відбувся перший виступ Устима Кармелюка?
10. Скільки разів Устим Кармелюк втікав з ув'язнення?
11. Коли і за яких умов було вбито Устима Кармелюка?
12. Яке значення мала реформа 1861 р. на Поділлі?

VI. ПІДСУМОК УРОКУ

Таким чином, період кінця XVIII – пол. XIX ст. був надзвичайно важким для населення Подільської губернії. Важке соціальне становище та імперський гніт були основними причинами селянських виступів. Що стосується реформи 1860-х – 1870-х років, потрібно зазначити, що вони були черговою спробою царського самодержавства провести потрібні реформи «зверху», не допустивши вирішення назрілих протиріч шляхом революції. Вони були обмеженими, непослідовними, незавершеними

Учитель робить аналіз типових помилок, що зустрічаються в роботі учнів.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дати історичну характеристику постаті Устима Кармелюка та зробити презентацію на тему «Життєвий шлях У. Кармалюка»

VIII. ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л. Нариси історії Поділля. – С. 106 – 145, С. 161 – 164.
2. Гуржій І.О. Народний герой – Устим Кармалюк. – К., 1950. – 24 с.
3. Устим Кармалюк: Зб. документів / Упоряд. Є.Черкаська, І. Єрофеев; За ред. К. Гуслистого і П. Лаврова. – К., 1948. – 344 с.

Чанківська Тетяна,
магістр V курсу ІЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Чернівецький район в роки Великої Вітчизняної війни

Предмет: історія України

Клас: 11

Мета: розповісти учням про перебіг подій Великої Вітчизняної війни в Чернівецькому районі, ознайомити учнів з спогадами очевидців тих страшних подій, повідомити про звільнення Чернівеччини; познайомити учнів із подіями

Великої Вітчизняної війни, політикою загарбників на окупованій території, діяльністю руху опору на території Чернівеччини; виховувати шанобливе ставлення до героїчного минулого свого народу, до пам'яток, що увічнюють їхній подвиг; формувати неприйняття будь-якого насильства над особою.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: історична мапа, індивідуальні картки, спогади очевидців.

Основні поняття: рух опору, трансїстрія, партизанський рух, воєнна окупація.

План уроку

1. Чернівецький район у роки Великої Вітчизняної війни.
2. Спогади очевидців.
3. Звільнення Чернівеччини.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ (2 хвилини)

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

1. Підкресліть терміни і поняття, які характеризують життя в Україні за часів радянської влади.

Козак, колгоспи, завод-гігант, меценат, індустріалізація, куркуль, громади, Січові стрільці, голодомор, ліквідація неписьменності, репресії.

2. Дайте визначення поданих понять.

Колгосп, індустріалізація, голодомор, репресії.

3. Розшифруйте аббревіатури.

СРСР — __ ;

УРСР — __ .

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Біда, мов смерч, насунула здаля.

Заплакала обпалена земля,

Немов чиєсь стривожене дитя...

І мирне обірвалося життя!

Обірвалось на 1418 днів.

Чи знаєте ви, що таке війна?

Які в неї загребущі руки?

Яка вона безжалісна й страшна,

Що їй до болю, горя й розлуки?

Чому цей світ такий

жорстокий?

Кому потрібна ця війна?

Страждають діти, гинуть люди.

Скрізь біль і сльози. Це війна.

Вступне слово вчителя.

Велика Вітчизняна війна розпочалась 22 червня 1941 року. Вторгнення фашистських орд на нашу землю порушило мирне будівництво.

На території Чернівецького району війна розпочалася 21 липня 1941 року, коли район окупували фашистські загарбники.

Територія України під час окупації була поділена на чотири частини, які підпорядковувались різним адміністративним органам. Чернівецький район увійшов до складу губернаторства «Трансністрія», що була частиною Румунського королівства.

На окупованій території встановлювався «новий порядок», який супроводжувався розстрілами місцевого населення, переслідуваннями усіх, хто виступав проти місцевої влади, при цьому місцеве населення ненавиділо ворога і чинило йому всілякий опір. Тому вже перші дні війни супроводжувалися жертвами. Тільки в Чернівцях було розстріляно 13 активістів, 25 чоловік загинуло від бомбардувань. З боку окупаційних властей помітними були масові пограбування місцевого населення. У листопаді 1941 року вони примусили сплатити населення 150 тис. карбованців.

ІV. ВИКЛАД НОВОГО МАТУРІАЛУ

1. Чернівецький район в роки Великої Вітчизняної війни

Чернівчани взяли активну участь у війні. Із сіл району на фронт пішло 13 тисяч чоловік. Мужньо відзначились наші бійці на фронтах. Лише село Борівка дало 3 Герої Радянського Союзу: льотчик-майор Іван Петрович Вітковський, мінометник-сержант Авксентій Гнатович Мороз, артилерист-підполковник Віктор Гордійович Пивовар. З села Біляни високого звання заслужив лейтенант Олексій Васильович Сосновський. Кавалерами орденів Слави стали Добрий Федір Володимирович з села Моївки та Насіковський Іван Казимирович з Чернівець.

Разом з чоловіками військову форму одягли 43 жінки із сіл району, які добровільно пішли на фронт. Багато з них полягли смертю хоробрих, а декого доля зберегла і вони повернулися додому з опаленою фронтовим вогнем душею. Вони під гітлерівським вогнем та бойовими ворожими ударами сміливо виносили з поля бою бійців, а дехто без промаху стріляв із зеніток по ворожих літаках. Ці люди заслуговують уваги, ось їх імена: Наталя Ісаківна Журавська і Ганна Олександрівна Петровська з Чернівець; Поліна Філімонівна Шлапак, Федора Іванівна Сімончук – з Борівки; Докія Арсенівна Мельник – з Шендерівки; Марія Сидорівна Романко, Марія Феліксівна Березовська та Ольга Іванівна Петрова – з Моївки; Леоніда Дмитрівна Казьміровська та Олександра Митрофанівна Сафтюк – з Мазурівки; Олександра Іванівна Зінкевич та Ольга Семенівна Крилова – з Лозового; Марія Антонівна Вілінська та Валентина Олексіївна Кошмелюк – з Готівки; Гафія Андріївна Павельчук і Галина Гнатівна Сандюк – з Вил-Ярузьких.

Чернівчани брали активну участь в підпільній роботі та партизанському рухові в роки окупації. На всю Україну відомий партизанський загін, який діяв у районі під керівництвом члена КПРС Кучерявенька Паладія Філімоновича

та комісара Рудого Івана Івановича. На території району тоді діяло 20 підпільних осередків, в яких налічувалось 89 членів-підпільників. В їх складі було 15 жінок, які організували явочні квартири та виконували роль зв'язківців.

У вересні 1942 року, згадують нині живі учасники підпілля Мариновський Пилип Іванович та Ракіцький Іван Данилович, було створено бюро підпільного райкому ВКП(б), до складу якого, крім них, входили, нині вже покійні, Рудий Іван Іванович, Мельник Павло Іванович, Милимо Дем'ян Авсентійович, Кучеревенко Паладій Філімонович та Кукурудза Петро Пилипович. Свої підпільні засідання бюро проводило на Чернівецькій квартирі Хомова Якіма Мефодійовича, який нині проживає в селі Борівці. Про події з фронту слухали таємно ночами у спеціальному приміщенні (льох) Петербурга Володимира Івановича, який змайстрував радіоприймач. Їх внесок в загальнонародну боротьбу з ворогом не можна не оцінити.

17 березня 1944 року Радянська Армія звільнила наш район від окупації. Підпільники і партизани влилися в діючу армію, яка добивала ворога за межами України і звільняла народи Європи від фашистської коричневої чуми Мошани сусідньої нам Молдови смертю хоробрих загинули комісар загону Іван Іванович Рудий, командир роти Яків Федорович Нагірняк, десятирічний зв'язківець Максим Дяков та ще 27 колишніх партизанів.

Велике горе та страждання довелось пережити чернівчанам у роки тимчасової окупації ворогом наших сіл. Першими жертвами стало безвинне єврейське населення: в липні 1941 року окупанти розстріляли 252 мирних жителів у селі Борівці; 202 – в селі Моївці; 88 – в селі Бабченці; 125 – в селі Безводному. А в селі Мазурівці було розстріляно 60 військовополонених.

У районі діяло гетто (спецтабори) в Чернівцях, на хуторах Грабовці, Ворошилівка та Тростянчик, в яких мучилися жінки, діти і старше покоління єврейської нації.

Садизм окупантів особливо виразно проявився 27 липня 1941 року, коли карателі скинули з десятиметрового моста в річку Мурафу 12 живих душ і слідом за жертвами пустили знищуючі автоматні черги пострілів.

Знуцання фашистів у роки окупації посіяли в душах людей зерна ненависті, з яких виросла рішучість у помсті ворогові. Проти лютого жорстокого ворога рвались на бій сини і дочки нашої Батьківщини. Їх кликав на бій глибокий патріотизм і рішуча готовність помсти за материнські сльози, народні страждання та безневинні жертви.

У кожному селі братські могили стали святим місцем, куди ніколи не заростає народна стежина і вдячний сучасник з гордістю читає на стелах імена мужніх визволителів, через біографію яких вогняним розчерком пройшли фронтові бої, імена тих, хто загинув у полум'ї минулої Великої Вітчизняної війни за всіх нас нині живущих.

Вічно житиме в пам'яті чернівчан подвиг тих 5097 чоловік (із 13282, що

пішли на фронт), які не повернулися до своїх домівок, а знайшли вічний спокій у святій землі України та інших країн, яких звільняли від фашистського поневолення.

2. Спогади очевидців

Учень 1

Юстині Павлівні Грабовській було 13 років, коли всю країну сколихнула страшна звістка про війну. Вона закінчувала 7 клас, незабаром мав бути її випуск. Дівчина навіть підбирала тканину для випускного плаття, але замість розкішного балу вона зустріла воєнний смерч, що наче чорний ворон наклав усі мрії.

– Як зараз пам'ятаю той жахливий день. До класу зайшла наша вчителька Роза Ісаківна Гринюк і каже до нас: «Дітоньки мої, будемо з вами прощатися, бо сталося велике горе – німець на нас наступив». Ми толком й не розуміли суті усього лиха, обняли з усіх сторін улюблену вчительку й так плачемо і просимо, щоб вона залишилася. Але через кілька хвилин вона уже пішла... Пізніше стало зрозуміло, адже Роза Ісаківна була єврейкою, а її чоловік був партійцем, тому вони й не могли продовжувати залишатися на українській території, бо німці зразу розстріляли б їх.

Через чотири дні, пройшовши польський кордон, німці вже панували в Могилеві-Подільському. На вулиці тільки й чути було вигуки збентежених людей: «Куди подітися? Де ховатися?». А мати поміркувавши вирішила: «Нікуди ми не підемо, залишимося в рідній хаті». Не пройшло багато часу, як у хату постукав німецький перекладач і питає:

- Мамашо, а сім'я в тебе велика?
- Велика – четверо діточок!
- Ой бідні вони, бідні!

Тієї ночі минуло лихо сім'ю Грабівських. Єдине, що постраждало – це улюблений яблуневий сад біля хати. Німці безжально вирубували усі дерева, щоб замаскувати свої машини. Вранці вороги вирушили далі, залишивши після себе кілька спалених хатів, як знак, що вони вже тут побували.

Згодом прийшли розкошувати в Чернівці румуни, жили вони в Мазурівській ЗОШ I – III ступенів №1, а також на полях, аж поки не закінчилася війна. Подобалися їм наші землі, любили займатися огородництвом, а інколи й наших змушували садити їм картоплю, чи буряк. Одного разу прибіг до хати Грабівських сусід і повідомив, що клятві вороги розстріляли п'ятьох наших солдатів, і що нібито двоє ще живі. Недовго роздумуючи, Юстина Павлівна разом з матір'ю кинулися їм на допомогу. Приволокли поранених до хати й цілу ніч надавали їм допомогу. Аж на ранок приїхала швидка допомога, але вдалося врятувати лише одного солдата. У того, що помер, Юстина Павлівна знайшла документи. З них стало відомо, що то був Степан Дмитрович Мазур, знайшла його адресу. У післявоєнні роки вона довго писала листи на ту адресу, але відповіді не було. Тому постійно сама доглядала могилу солдата.

Учень 2

Бути партизаном на війні міг бути тільки найсміливіший і найвідважніший. Саме такою сміливою і була свого часу **Любов Михайлівна Грабівська** (дівоче прізвище Шевченко-Котенко), жителька села Гоцулівка. Будучи у партизанському русі, вона безстрашно ходила у розвідку.

– Разом з іншими партизанами я ходила по лісах, знаходила гвинтівки. Організувався зв'язок – Виля-Ярузькі – Букатинка – Коси – Чернівці. Я виконувала роль зв'язківця. Одного разу ми знайшли радіоприймач. Це була велика знахідка, яка допомагала нам дізнаватися, що відбувається на лінії фронту. Якось мені довелося йти аж в Ямпіль, передати інформацію. Чоловік моєї сестри теж був активним партизаном, у нього був кінь, він на возі перевозив зброю. Окупанти дуже боялися слова «партизан». Якось серед партизанів виявився зрадник, який доніс на М.Г. Тугушова. Німці забрали його і дуже довго над ним знущалися, а потім розстріляли. Майже така сама доля судилася й Івану Рудому, Володимиру Горбатюку, Парфенію Мельнику, Олексію Заболотному, Петру Клевчуку. Їх забрали у Ямпільську в'язницю, де били «шампулами». У кожного із них на все життя залишилися страшні сліди від побоїв. Я носила їм їсти, але не завжди мене до них пускали. Але їх усіх встигли врятувати наші солдати. Потім партизанський загін вирушив на фронт. Я теж хотіла піти з ними, але Іван Рудий сказав мені: «Тобі ще рано помирати». Ніби відчував горе.

Далі жінка розповідає, що партизанський загін форсував Дністер. Перед ними стояло одне спільне завдання – за всяку ціну перерізати шлях відступаючим фашистам. Березнева ніч ховала відважних. Десь опівночі десятки бійців і партизанів вже господарювали в молдавському селі Мошанах. Не чути було ні пострілів, ні крику, а фашистів усе меншало. Тільки перед світанком у селі почулося тривожне пошвавлення. На околиці почалося стрілянина, підійшли фашистські танки. Але ріділи бойові ряди, сили були дуже нерівні. Усіх їх безжально вбили фашисти. Вони померли за Батьківщину.

Сьогодні на цьому місці в молдавському селі стоїть пам'ятник 23 відважним героям, які віддали своє життя за свободу.

3. Звільнення Чернівеччини

Весною 1944 року на територію Чернівецького району прийшло довгождане звільнення від німецько-румунських загарбників. А відбулося це так.

У результаті двомісячного зимового наступу військ чотирьох Українських фронтів, зокрема блискучих Житомирсько-Бердичівської та Корсунь-Шевченківської операції, ворожа оборона була зламана від Прип'яті до нижньої течії Дніпра. Ворог втратив чимало людей і техніки. Це сприяло звільненню всієї Правобережної України.

Радянська Армія розпочала весняний наступ по всьому фронту. 5 березня, вранці, війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала Н. Конєва у взаємодії з сусіднім 1-м та 3-м Українськими фронтами перейшли в рішучий

наступ. В складі фронту діяли три загальновійськові армії, три танкові армії та ряд інших військових частин.

Їм протистояла 8-ма німецька армія та румунські частини, в яких було до 400 тис. солдатів і офіцерів, близько 3,5 тис. гармат і мінометів, до 450 танків і штурмових гармат та близько 500 літаків. Наступила весняна відлига, три доби йшов дощ. Незважаючи на труднощі, наступ йшов у наростаючому темпі. 10 березня було звільнено Умань.

Оволодівши штурмом опорним пунктом оборони німців – станцією Христинівка, 27-а армія та 6-а гвардійська танкова армія з ходу форсували на широкому фронті Південний Буг, і взяли курс на Ямпіль, Могилів-Подільський, Муровані-Курилівці, щоб захопити там переправи на Дністрі і вийти на рубежі колишнього кордону СРСР.

Німецькі й румунські війська поспішно відступали. Німецький генерал Манштейн пояснював поразку своїх військ тим, що їх танки не могли пересуватись через грязюку. Але ж радянські війська наступали в тих же самих погодних умовах. Танки і трактори застрягали на дорогах. Солдати тягнули гармати на собі, переносили вручну снаряди. Звільнення населених пунктів Чернівецького району здійснювали частини 27-ої армії Другого Українського фронту під командуванням генерал-полковника С. Трофіменка, її підтримували танкісти 6-ої гвардійської танкової армії, очолюваної генерал-лейтенантом Героєм Радянського Союзу А. Кравченком.

Першим селом Чернівецького району, яке було звільнене 18 березня, стали Володіївці. Про це розповідає командир партизанської бригади М. Володимиров у книзі «Вогняна зона».

А ось спогади командира другого полку колишньої третьої гвардійської повітрянодесантної дивізії І. Хабарова:

«Десь біля дев'ятої години ранку ми виступили з Калитинського лісу на Володіївці. Через годину передовий дозір повідомив, що на узліссі виявлено озброєних німецькими гвинтівками людей. Червоні смужки на шапках переконали нас, що то були партизани. Незабаром ми зустрілися з ними. Були сердечні обійми, поцілунки, радісні сльози. Потім найкраще озброєний загін партизанів-кіннотників влився в нашу частину».

Жорстокі бої відбулися під Чернівцями 17 березня. Німці та румуни запекло оборонялися. Довелось спрямувати два батальйони з полку О. Йолкіна в обхід супротивника. Через три години воїни дали три сигнальних зелених ракети, сигналізуючи, що вони у ворожому тилу. Гвардійці-десантники пішли в атаку. Ворог почав безладно відступати. Понад триста німців і румунів здалися в полон. Поле за Хринівкою було устелене трупами убитих ворожих солдат. В бою за звільнення Чернівців загинуло двадцять червоноармійців.

Намагаючись затримати частини Червоної Армії, фашисти 18 березня і наступного дня бомбардували містечко, де скупчились війська. В результаті

загинуло декілька солдатів, чимало жителів селища, було багато поранених, зруйновано кілька будинків.

Запеклий бій відбувався також в районі Чернівецької поворотки під Готівкою. За допомогою артилерії і танків опір ворога був швидко зламаний.

Не витримавши повального наступу наших бійців, румуни в паніці кидали зброю, амуніцію в болото і тікали.

3 квітня по червень 1944 року на околиці Чернівців базувався 161-ий гвардійський авіаційний полк. Аеродромом стало поле на узліссі урочища Сташкові корчі. Звідси бомбардувальники полку наносили удари по німецько-фашистських військах в районі Кишинева і Ясс. Льотний та інженерно-технічний персонал розташувався в приміщеннях Хринівської школи (тепер Чернівецька № 2), в хатах селян поблизу школи, на хуторі Абрамівська долина.

У селі Мазурівці в приміщеннях районної лікарні розташувався військовий госпіталь.

За неповними даними біля 9000 жителів Чернівецького району брали участь у Великій Вітчизняній війні. Багато з них нагороджено орденами і медалями. А найвищу нагороду – звання Героя Радянського Союзу одержали 5 чоловіків. Це борівчани В. Пивовар, І. Вітковський, А. Мороз – житель села Біляни О. Сосновський та уродженець села Букатинка В. Варшко. Нині в строю ветеранів війни перебуває 145 чоловік .

Завдяки швидкому наступу Радянської Армії Чернівецький район матеріально порівняно не дуже постраждав. Все ж були нанесені значні збитки виробничим та громадським будівлям, техніці, тваринництву.

Та найтяжчими були втрати людські. Біля 4500 жителів району (маже 50 %) з тих, що брали участь у війні, – не повернулись до рідних домівок. Крім того, понад 400 чоловік стали жертвами фашистського терору під час окупації 1941 – 1944 роках.

Зразу ж після звільнення жителі району енергійно взялись за відбудову виробничих та соціально-культурних закладів. За короткий час всі основні виробничі об'єкти, школи, лікарні відновили свою роботу.

Індивідуальні завдання

Картка № 1

1. Скільки чоловік з сіл району пішло на фронт?

- а) 10 тисяч
- б) 13 тисяч
- в) 12 тисяч

2. Назвіть кого ви запам'ятали з наших односельчан, хто отримав звання Героя Радянського Союзу _____

3. Розкажіть про партизанський рух на території Чернівецького району _____

Картка № 2

1. Коли радянською армією був звільнений Чернівецький район?

- а) 9 травня 1945 року
- б) 17 березня 1944 року
- в) 12 липня 1943 року

2. У яких населених пунктах Чернівецького району відбувалися запеклі бої? _____

3. Розкажіть про особливості руху опору на території Чернівецького району _____

Картка № 3

1. Яке число жителів Чернівецького району не повернулось з фронту додому?

- а) 4500 чол.
- б) 2200 чол.
- в) 3500 чол.

2. Розкажіть про особливості визволення Чернівецького району _____

3. Яким було становище євреїв в роки Великої Вітчизняної війни в Чернівецькому районі _____

V. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ, ОЦІНУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ УРОКУ

Отже, ми можемо ще раз переконатися, що доля українського народу, і Чернівецького району зокрема, була важкою і непростною.

Ми з'ясувати, що в роки війни Чернівецький район, будучи окупований румунськими військами, союзниками Німеччини постраждав, проте менше, ніж ті райони, що були окуповані німцями. Адже, не знайшлося фактів, які б

засвідчували вивезення молоді Чернівецького району на роботи до Німеччини. Проте, дізнаємось про факти голокосту, про те що частина євреїв перебувала в гетто.

На території району було організовано рух опору, але, як виявляється, він був організований Радянською владою. Радянська влада добивалася звільнення від німецької окупації земель, що входили до «Трансністрії», але за повернення цих територій до складу СРСР. Радянський рух опору організаційно був представлений створенням підпільних груп, яких на території Чернівецького району було 24, а задіяно в них 100 чоловік. Підпільною боротьбою в Чернівцях керував підпільний райком партії.

Не знайшлося фактів, що вказували б на наявність національної лінії руху опору, що була організована ОУН і вела боротьбу не тільки за звільнення окупованих територій від фашистів, а й спрямовувала свою діяльність проти радянських сил, з метою створення незалежної України.

Дуже приємно, що не виявилось фактів колабораціонізму в межах села Чернівець.

Жителі Чернівецького району доклали багато зусиль, щоб прискорити День Перемоги.

Виставлення оцінок.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Зібрати спогади односельчан про перебіг подій Великої Вітчизняної війни на території Чернівецького району і порівняти їх з тією інформацією, що прозвучала на уроці.

Словник термінів

1. **Рух Опору** – підпільна і повстанська боротьба народів Європи проти окупації Німеччиною та її союзниками.

2. **Трансністрія** – адміністративно-політична одиниця на південно-західній Україні, яку німці на підставі договору в Бендерах від 30 серпня 1941 року віддали під тимчасову румунську цивільну управу.

3. **Партизанський рух** – рух опору іноземним поневолювачам, що виражається у здійсненні активною частиною підкореного етносу (нації) партизанської боротьби та інших дій невійськового характеру задля виконання певної політичної мети (формальна та фактична незалежність етносу (нації), створення окремої держави, зміни її територіального устрою, тощо).

4. **Воєнна окупація** – це тимчасове захоплення території (частини території) однієї держави збройними силами іншої держави і установа військової адміністрації на захопленій території. Воєнна окупація будь-якої території не означає її переходу під суверенітет держави, що захопила.

Список використаної літератури

1. Бабій О. Активістка партизанського руху // Чернівецька зоря. – 2009.
2. Бабій О. Як зараз пам'ятаю той жахливий день // Чернівецька зоря. –

2008.

3. Боднар О. Тих днів не забути // Чернівецька зоря . – 2008.
4. Історія міст і сіл УРСР: Вінницька область. Під ред. Тронька та ін. – К., 1972.
5. Киливник Д. До 50-річчя звільнення України. – Снт. Чернівці, 1994.
6. Пасічник А. Звільнення Чернівеччини// Чернівецька зоря. – 2009.

Яценко Віта,

студентка V курсу ПЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Наш край наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: ознайомити учнів з основними подіями рідного краю кінця XVIII початку XIX ст., показати особливості економічного, політичного і соціального розвитку краю даного періоду; вчити учнів самостійно працювати з різними джерелами інформації, формувати вміння порівнювати аналогічні явища; прищеплювати інтерес і любов до історії рідного краю; виховувати учнів в дусі патріотизму, національної свідомості та гідності.

Тип уроку: комбінований

Обладнання: статті з наукової літератури та періодики, історична мапа, атлас з історії України для 9 класу.

Основні поняття та терміни: державна монополія, капіталізм, кріпак, конспірація, бурса, пансіон, лінгвіст, марксизм, революціонер.

Мотивація навчання:

1. Треба знати історію рідного краю для того, щоб розуміти сучасні проблеми своїх земляків.

2. Переконатися в тому, що історія Поділля – складова не тільки історії України, але й всесвітньої історії. Наші земляки були учасниками руху декабристів, Вітчизняної війни 1812 року. Великий вплив на розвиток подільського краю мала реформа 1861 року, тощо.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ЧАСТИНА

1. Перевірка присутніх учнів на уроці..
2. Перевірка готовності учнів до уроку.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ УЧНІВ

Запитання:

Згадайте не менше 3 – 5 грандіозних подій спочатку всесвітньої історії, а потім історії України XVIII – XIX ст.

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

План

1. Поділля в епоху капіталізму.
2. Суспільно-політичний рух на Поділлі першої половини XIX ст. Антифеодальна боротьба селянства.
3. Економіка краю у другій половині XIX ст. Реформа 1861 р.
4. Суспільно-політичний рух на Поділлі в другій половині XIX ст.
5. Культура Поділля XIX ст.

1. Поділля в епоху капіталізму.

На Поділлі капіталізм розвивався, як і в усій Росії, пруським шляхом. Адміністративні функції знаходились у руках губернатора, управління якого знаходилось у Кам'янці-Подільському. У губернії на той час налічувалось 17 міст та 7327 сіл і містечок. Напередодні реформи 1861 року в краї було 59,5 % кріпаків. Більшість поміщицьких господарств пристосувались до умов ринку. Товарно-грошові відносини проникали і в селянські господарства. Зрозуміло, що у більшості своїй селянські господарства змогли продавати рештки хліба, бо самі часто-густо його прикупляли. Важливого значення набуло тваринництво, зв'язане з ринком збуту. Проте на селянське господарство худоби припадало зовсім мало: 5 – 6 голів.

Поміщики отримували значні прибутки з гуралень, броварень, млинів. На середину XIX ст. на Поділлі діяло 878 винокурень. На 40 – 50 роки Поділля стало найважливішим районом цукрової промисловості: у середині XIX ст. в регіоні працювало 32 цукроварні. Перші цукрозаводи на Поділлі були побудовані в 20-х роках XIX ст. Серед них – Бершадська (1827 р.), П'ятківська (тепер Бершадського району), Джуринська (тепер Шаргородського району, 1829) Ситковецька (Немирівський район, 1836 р.) та інші.

Напередодні реформи 1861 р. Подільська губернія стала важливим районом цукрового виробництва. На цукрозаводах губернії вироблялось 1/9 частина російського, 1/33 європейського і 1/85 частина світового цукру. Отже, відбувався процес формування пролетаріату, який боровся за вихід підприємства з власності поміщиків.

Криза феодально-кріпосницької системи призвела до появи капіталістичних підприємств. Перша суконна мануфактура виникла на Хмельниччині в м. Миньківка. У XIX ст. суконних мануфактур нараховується 25. з них 16 належали поміщикам. Решта – купцям та підприємцям. Найбільш рентабельними були мануфактури та промислові підприємства, які належали купцям. Однак, у загальноукраїнському виробництві доля продукції Подільської губернії складала всього 5 %. Розвиток фабрично-заводської промисловості та ремісничого виробництва вів до розширення внутрішнього ринку. Протягом 1825 – 1865 рр. у 3 рази зросла кількість купців, міщан, ремісників, дрібних торговців.

У 1817 р. у Подільській губернії (10,6 % населення України), не враховуючи сільських, збиралося 260 ярмарків. Найбільш великими і популярними вважались ярмарки в Кам'янці-Подільському, Старокостянтиніві, Могилеві-Подільському,

Балті. На них приїжджали купці з Молдови, Одеси, Волині, Галичини, російських міст з такими товарами: турецькі хустки і тютюн, англійське та іспанське сукно, німецьке та голандське полотно, волоське пиво, кава, олія, бакалія (продуктовий мірний товар), чорноморська риба. Купували у місцевого населення ремісничі вироби, пшеницю, ячмінь, сир, масло, худобу, глиняний посуд, мед, віск.

Розвиток капіталістичних відносин вимагав розширення мережі базарів, де зосереджувалася внутрішня торгівля. У містечках та селах Поділля збиралися щотижня сотні базарів, крім них у установлені дні у містах збирались щоденні торжки. У першій половині XIX ст. на Поділлі наступила криза кріпосницького ладу, як і по всій Росії, яка призвела до ще більшого загострення класових суперечностей.

2. Суспільно-політичний рух на Поділлі в першій половині XIX ст. Антифеодальна боротьба селянства.

Під час Вітчизняної війни 1812 р. на Поділлі (вперше на Україні) сформовано 4-й подільський полк, у якому служило 1200 козаків, набраних із селян. Під час бойових дій 4-й подільський полк штурмом оволодів м. Брест-Литовськом, звільнивши його від французьких військ. З місцевих жителів було сформовано ополчення «Лісова варта». У містах та містечках організовувались продовольчі склади, заготовлявся фураж на допомогу російській армії. Коли війна закінчилась, сподівання народних мас на покращення життя не виправдались. Навпаки, селяни зuboжили, поміщики відібрали в них 19 – 29 % землі. Особливо нестерпним було становище кріпаків. Панщина була доведена до 6-ти днів на тиждень, повинності були найрізноманітніші: вартування, ремонт будівель, прядіння, біління полотна, та інше. Знаряддям примусу були різки, канчуки, колоди, рогатки (довгий залізний ошийник), кайдани.

Гноблені селяни вдавались не тільки до стихійних форм боротьби, а й до активних. Так, протягом 20-х років XIX ст. у Подільській губернії зареєстровано 20 випадків розправи кріпаків над панами. У 60-х роках зареєстровано 34 виступи та заворушення проти панів. Найбільш яскравим виявом антикріпосницької боротьби на Поділлі був повстанський рух на чолі з народним героєм Устимом Кармалюком. Він народився 27 лютого 1787 року в с. Головчинці Літинського повіту (сьогодні Кармалюкове Жмеринського району) в родині кріпака, яка належала поміщику Пігловському. Початок боротьби Устима Кармалюка ознаменувався нападами на панські маєтки і спаленням гуральні Пігловського в червні 1813 р. Весною 1814 р. Кармалюка було схоплено, покарано шпідрутенами (довгі палки для покарання шляхом пропуску крізь стрій) і відправлено у Кримський штрафний батальйон. Народний месник двічі здійснив втечу, другий раз з далекої В'ятської губернії. Для його арешту на Поділлі було оголошено військовий стан. У 1822 р. він був в'їманий і посаджений у каземат папської башти Кам'янець-Подільської фортеці, де він просидів, прикований до кам'яного стовпа весь 1823 рік.

Після публічного покарання 101 ударом батога і таврування Устим Якимович був відправлений на довічну каторгу до Сибіру. Проте у 1826 р. народний месник знову з'являється на Поділлі і наступного року його спіймали і відправили до Сибіру, а в 1830 р. Кармалюк знову тікає. За короткий час народні повстанці відібрали у панів 700 коней, 970 волів. До суду було притягнуто 618 сподвижників.

Тільки підступним шляхом переслідувачі розправилися з Кармалюком. 23 жовтня 1835 р. Устим був убитий пострілом шляхтича Рудковського на влаштованій засідці в хаті Прокопчуків у с. Шляхові Коричинці. У журналі земського суду у Летичеві залишений більш, ніж красномовний запис: «Так закінчив життя своє славетний злодіяннями Кармалюк, покараний тричі шпіцрутенами і тричі батогами, той, хто тричі тікав з каторги і довгі роки непокоїв тутешню округу, той, хто мав надзвичайні і майже неймовірні зв'язки, і викликав загальну, майже забобонну віру в його сили і могутність». Дійсно, за підрахунками істориків за період 1813 – 1835 рр. повстанці здійснили понад 1 тисячу нападів на поміщиків та їх посіпак. У цьому русі кількість учасників досягла 20 тисяч, з них 2700 притягнуто до суду та репресовано.

Подільська губернія не стояла осторонь іншої форми визвольного руху – декабристського. У 1816 р. в м. Кам'янці-Подільському офіцером, героєм Бородіно Раєвським, був заснований таємний гурток «Залізні персні», осередок якої знаходився в с. Ярмолинцях Проскурівського району. Одним з головних центрів «Союзу благоденства» 1818 – 1821 рр. стала її управа в Тульчині, де знаходився штаб 2-ї армії. В березні 1821 р. Тульчинська управа проголосила себе Південним товариством, а Пестель у Тульчині написав «Руську правду», яка вимагала знищення феодально-кріпосницьких порядків та проголошення республіки.

На території нинішньої Хмельниччини діяли осередки іншої декабристської організації – Товариства Об'єднаних слов'ян, яка сформувалась у м. Красилові та м. Старокостянтиніві. У декабристському русі взяли участь» також і подоляни. Так, одним із керівників Південного товариства, співредактором «Руської Правди» був уродженець Поділля – Олексій Петрович Юшневський (1786 – 1844). Дитячі роки він провів на Могилів – Подільщині, трудовий шлях у 15 річному віці розпочав у м. Кам'янці-Подільському зі служби в канцелярії губернатора. Закінчив Московський університет. У 1819 р. він поселився у Тульчині і увійшов до декабристської організації. О.П. Юшневський та П.І. Пестель були арештовані напередодні повстання декабристів і тому на території Подільської губернії збройних виступів не відбулося.

В 40-х роках ХІХ ст. суспільно-політичний рух на Поділлі посилювався у зв'язку з революційними подіями в Європі. 1846 року Подільською губернією подорожував Т.Г. Шевченко. Тарас Григорович відвідав м. Кам'янець-Подільський і соратника по Кирило-Мефодіївському братстві – Чуйкевича. В цей

час почалась антикріпосницька діяльність народного вчителя С.М. Олійничука (1798 – 1852 рр.). До 48 років він залишався кріпаком. У його антикріпосницькому творі «Історична розповідь...» засуджено несправедливе становище селян. В листопаді 1848 р. Олійничук був заарештований і кинутий до Шліссельбурзької фортеці, де й помер 27 липня 1852 року.

Запитання і завдання

1. Охарактеризувати розвиток економіки нашого краю напередодні реформи 1861 р.
2. Якого розвитку набула торгівля в першій половині XIX ст.?
3. Розповісти про участь подолян у Вітчизняній війні 1812 року.
4. Як відповів царизм на патріотизм селян, мобілізованих до війська після їх повернення додому?
5. Підготувати розповідь про повстання селян на чолі з Устимом Кармалюком.
6. Розвиток декабристського руху на Поділлі.
7. Особливості суспільно-політичного руху на території краю в 40-х роках XIX ст.

Документи

Учень 1

I. ІЗ ПРОКЛАМАЦІЇ ПІВДЕННОГО ТОВАРИСТВА (1825 р.)

Запитання. Що значить бути вільним і щасливим?

Відповідь. Без волі немає щастя. Святий апостол Павло говорить: ціною крові куплені ви і не будете рабами іншим людям.

Запитання. Чому ж руський народ і руське воїнство нещасні?

Відповідь. Тому, що царі викрали в них волю. **Запитання.** Отже, царі діють всупереч волі божій? **Відповідь.** Так, звичайно, Бог наш сказав: вищий за вас нехай буде вам слуга, – а царі тільки тиранять народ.

Запитання. Чи повинні ми підкорятися царям, коли вони діють всупереч волі Божій?

Відповідь. Ні! Христос сказав: не можете ви Богові робити (одночасно) і мамоні; від того руський народ і все руське страждають, що підкоряються царям.

Запитання. Що ж святий закон наш велить робити руському народові і воїнству?

Відповідь. Розкаятися в тривалому раболіпстві і, ополчившись проти тиранства та нечестя, поклястися: нехай буде всім єдиний цар на небі і на землі тільки Ісус Христос.

Запитання. Що може утримати нас від виконання святого цього подвигу?

Відповідь. Ніщо! Ті, хто будуть противитися святому подвигу цьому, є зрадниками, боговідступниками, які продали душі свої нечестю, і горе лицемірам, бо страшна кара Божа вразить їх на цьому світі і на тому.

Запитання. Яким же чином «ополчитися з усім Щирим серцем»?

Відповідь. Взяти зброю і йти за тими, хто говорить в Ім'я господнє, пам'ятаючи слова спасителя нашого: блаженні алчущії і жаждущії правди, бо вони наситяться; і скинувши неправду і нечестя тиранства поновити правління, схоже з законом Божим.

«Восстание декабристов». – М., 1929 г. – Т. VI. – С. 128, 129.

Запитання. В чому радикалізм прокламації?

Учень 2

II. ЛЕГЕНДА ПРО УСТИМА КАРМАЛЮКА

«Я ще пам'ятаю ті часи, – казав мені один чоловік, – як за Кармалюка говорили: отам він то зробив, а там то... Раз так було: іде одного часу Кармалюк полем та бачить, як запряг мужик пару молодих воликів та примушує їх до роботи. «Чого ти такі малі?, – питається його, – А що ж, каже, маю діяти, як нема за що більші купити?»».

На тобі, – каже Кармалюк, – 100 рублів та купи собі дві пари старих волів. Той подякував і так зробив. Як же забачив пан у мужика такі гарні воли, то все допитується, де він їх украв. Мужик каже, що якийсь чоловік йому дав 100 руб. і на ті гроші він купив. Пан не вірить і одбирає ті воли. Здибав знову Кармалюк того мужика... і питається, де він гроші подів і чому не купив волів, як йому було наказано. Мужик все розказав, як було. «Ну, на тобі знову 100 руб., а це письмо занеси до пана і скажи йому; що я в нього в гостях буду, а я – Кармалюк». Як почув це пан, то зараз зібрав дворню, людей і думав, що Кармелюк не доступить до нього. Та не тут то було. Кармалюк добрався таки до пана та й вийшов на ганок і каже людям, чи всі чують його голос, а самого не бачать, – що можуть розходитись панові вони вже не потрібні.

Кармалюк був чоловік справедливий, провчав, тих котрі знущалися над людьми. Бідні його дуже поважали, бо як що візьме в багатих, то все їм віддасть. Питаються одного селянина: а в цих Медоборських горах ховався Кармалюк? Він не ховався. А нащо ж йому було ховатись, коли він був Кармалюк?!

«Устим Кармалюк: Зб. документів і матеріалів». – К., 1948. – С. 278 – 279.

Учень 3

III. ПАВЛО ПЕСТЕЛЬ «ПРО СКАСУВАННЯ КРІПОСНОГО ПРАВА (1821 – 1825 рр.)»

Володіти іншими людьми як власністю своєю, продавати, закладати, дарувати і одержувати в спадщину людей, подібно до речей, використовувати їх свавільно, без попередньої з ними угоди, і єдино тільки для власного свого прибутку, вигоди, а іноді й примхи, є справою ганебною, супротивною людству, супротивною законам природним, що суперечить святій Вірі християнській... заповідній волі Всевишнього, який гласить у Святому Письмі, що люди перед ним усі рівні й що одні лише діяння їхні і добродійності різницю між ними роблять.

І тому не може далі в Росії існувати дозвіл одній людині мати і називати іншу своїм кріпаком. Рабство повинно бути рішуче скасоване, і дворянство

повинно неодмінно відмовитися від мерзенної переваги володіти іншими людьми.

Запитання. Чому П. Пестель у питанні про скасування кріпацтва посилається на святе письмо?

3. Економіка краю в другій половині XIX ст. Реформа 1861 р.

Учні розділяються на дві команди, уважно прослухавши розповідь вчителя, починають задавати питання своїм суперникам. (1 питання – 1 бал).

У другій половині XIX ст. Поділля стало одним із важливих регіонів загальноросійського ринку. Поворотним моментом у розвитку економіки краю стала реформа 1861 року. «Місцеве положення» реформ скорочувало і зменшувало селянські наділи. Всього селяни отримали 681 тис. десятин землі, що становило 38 % від загальної кількості землі. За десятину садибної землі треба було заплатити 85 крб., а польової – 55 крб. Всього викупні платежі за весь прореформений період становили 87,4 млн. крб. Ось як «облагодетельствували» подільських селян: до реформи на одну ревізьку душу припадало 5,5 десятин землі, а після неї – 2,2 дес. Процвітали на селі панщина, різного роду повинності.

Незважаючи на всю обмеженість та половинчатість, реформа 1861 р., як і інші реформи, земська, фінансова, міська, судова створили умови для швидкого розвитку капіталістичних відносин продуктивних сил взагалі. У системі землеробства одним з головних культур залишилися зернові.

Торгівля хлібом подвоїлась, порівняно з дореформеним періодом. Поряд з зерновими важливе місце займало вирощування цукрових буряків. Так, поміщицькі господарства збільшили у пореформений час посіви буряків у 6 разів, понад 45 % селянських господарств теж займались бурякосіянням. Протягом цього часу у 3 рази збільшились посіви картоплі, тютюну.

Позитивну роль для економіки краю відіграли новобудови: залізниця Балта – Одеса (сприятливі умови для розвитку Балти, Вінниці Жмеринки). У 1866 році була побудована гілка залізниці до Волочиська, яка з'єднала Поділля з залізничною сіткою Західної Європи. В 90-х роках нові гілки пролягли через Могилів, Бар.

Провідну роль у Подільській Губернії відігравала цукрова промисловість: на Україні Поділля посідало 11 місце серед усіх губерній імперії по цукроварінню. Виробництво цукру здійснювалось у всіх 12 повітах губернії. Загалом, у 1895 році продукція цукрових заводів краю становила 67 % виробленого цукру в Росії. У середині 90-х років завершилось формування основних центрів цукрового виробництва.

Важливою галуззю виробництва було гуральництво. У 1862 році на Поділлі діяло 215 винокурень, але введення державної монополії на продаж спиртних напоїв призвело до певного спаду винокурного виробництва. Інші галузі господарства – борошномельна, виготовлення сільськогосподарських знарядь праці конкурували з попередніми.

У пореформений період характерне зростання кількості кустарів та

ремісників. Ткацьке, кушнірське, шевське, столярне, ковальське виробництво було поширене в усіх повітах губернії. Розвиток капіталістичних відносин на селі прискорив соціальне розшарування: формування пролетаріату і сільської буржуазії. Поміщицькі володіння сягали 505,8 дес., бідняцькі – 2,7 десятин на двір. Тому частина безземельних шукала додаткових засобів для існування за межами Поділля. Виїхало з Поділля у 90-і роки ХІХ ст. до Сибіру, Далекого Сходу, Уралу 26 тис. осіб, а за кордон (країни Західної Європи і Америки) – 15 тис. чол. Інші поповнювали лави фабрично-заводського пролетаріату.

Становище пролетаріату було не кращим. Тривалість їх робочого дня сягала 12 годин, а то й 16 – 18. За рік потрібно було відпрацювати 387 необов'язкових годин. На цукрових заводах платня становила 12 крб. для чоловіків, а на винокурнях, цегельних, суконних та тютюнових фабриках 7 – 14 крб. на місяць Сільськогосподарські робітники отримували ще менше. Тому Поділля стало одним із центрів революційного руху.

Запитання

1. Ох характеризуйте реформу 1861 року на Поділлі
2. Розкажіть про розвиток землеробства у пореформений час.
3. Розкажіть про першу залізницю, що пролягала через Поділля.

Робота з документом

Документ

Маніфест 19 лютого 1861 р.

Объявляем всем Нашим верноподданным Божиим провидением и священным законом престолонаследия быв призваны на прародительский Всероссийский Престол. В соответствии сему призванию Мы положили в сердце Своем обет обнимать нашу Царскою любовью и попечением всех наших верноподданных...

Таким образом, Мы убедились, что дело изменения положения крепостных людей на лучшее есть для нас Завещание Предшественников наших и жребий, через течение событий подданный Нам рукою Провидения...

Призвав Бога в помощь, Мы решились дать сему делу исполнительное движение. В силу означенных новых положений крепостные люди получают в свое время полные права свободных сельских обывателей.

Помещики, сохраняя право собственности на все принадлежащие им земли, предоставляют крестьянам, за установленные повинности, в постоянное пользование усадебную их оседлость и сверх того, для обеспечения быта их и исполнения обязанностей их перед Правительством, определенное в положениях количество полевой земли и других угодий...

Для удобнейшего же проведения тех соглашений между владельцами и крестьянами, по которым сии будут приобретать в собственность вместе с усадьбами и полевые угодья, от Правительства будут оказаны на основании особых правил, выдачею ссуд и переводом лежащих на имениях долгов.

Полагаемся и на здравый смысл Нашего народа. Когда мысль правительства о упразднении крепостного права распространилась между не подготовленными к ней крестьянами, возникла было частные недоразумения...

И теперь с надеждою ожидаем, что крепостные люди, при открывающейся для них новой будущности, поймут и с благодарностию примут важное пожертвование, сделанное Благодатным Дворянством для улучшения их быта...

Запитання

1. На яких умовах селяни могли придбати землю?
2. Чому не вказані в документі розміри земельних ділянок, які мали бути придбані у власність селянами?

4. Суспільно-політичний рух на Поділлі в другій половині XIX ст.

Поділити учнів на 3 народницьких організації. Кожна з них має себе приставити, розповісти про свої політичні ідеї.

1. «Кам'янець-Подільська комуна».
2. «Подільська дружина».
3. «Немирівська ліга».

Виявом класової боротьби в названий період стало розгортання селянського руху проти реформи 1861. Селяни не виконували панщину, не визнавали влади поміщиків, чинили опір спробам поміщиків зменшити селянські наділи або замінити їх на гірші. Тому, наприклад, у квітні 1861 року було репресовано понад 250 найактивніших учасників селянських заворушень. Протягом 1 – 10 травня 1861 р. військовими командирами було приведено «покори» 68 сіл Подільської губернії з населенням 39 тисяч чоловік. Було висічено різками 82 і арештовано понад 20 селян.

Особливістю суспільно-політичного життя Правобережної України та Поділля протягом другої половини XIX ст. був зв'язок з польським національно-визвольним рухом, який активізувався у зв'язку з повстанням 1863 – 1864 років, хоча на Поділлі безпосередньо повстання підняти так і не вдалося.

192 вихідці з Поділля були заарештовані і попали під слідство при сприянні та співчутті повсталим. Серед учасників польського руху 70 – 80 років було немало вихідців з Поділля, які перебували у Варшаві на той час у зв'язку з навчанням та іншими причинами. Прикладом може бути Казимир Дітуський (1855 – 1930), який народився у с. Соснівка Могилівського повіту Подільської губернії.

У другій половині 60-х років на Поділлі почали виникати народницькі організації. Це «Кам'янець-Подільська комуна» під керівництвом І. Мокрісвича, О. Романовського, І. Речицького. Протягом 1872 – 1874 років проводили агітацію селян Дебагорій та Мокрієвичі. У 1875 р. в Жмеринці побував відомим народознавець Олександр Кибальчич. Через Поділля транспортувалась заборонена народницька література: наприклад, «Про общинне володіння на землю М.Г. Чернишевського» та інші.

Наприкінці 80-х років на базі Кам'янець-Подільської духовної семінари була створена народницька організація «Подільська дружина», яка тяжіла до Народної волі. З метою конспірації організацію було поділено на дев'ять підпільних гуртків, члени їх влаштовували сходки, на яких читались програми партії «Народна воля» та «Чорний переділ», обговорювали питання про становище робітників та селян. На початку 1882 року з Подільською дружиною зближується молодий Михайло Коцюбинський, який тоді проживав у Кам'янці-Подільському. «Подільська дружина» проіснувала недовго. З 18 березня 1882 року почались арешти, які припинили її діяльність. 20 членів організації були кинуті у кам'янецьку в'язницю, керівники засуджені і вислані до Сибіру. 1 квітня 1883 року почалося слідство в справі нелегальної організації «Подільської групи», партії «Народна воля», до якої входили гімназисти, офіцери, студенти. До жандармського розслідування були притягнуті керівники групи. Результатом цього стало вислання активістів групи Ткаченка та Протасова до Західного Сибіру.

Протягом 1883 – 1884 років у Немирові в гімназії існував народницький гурток «Немирівська ліга», до якого входило 20 учнів.

Проте і на Поділлі народницький рух зазнав поразки. Новим суспільним явищем у житті Поділля в кінці XIX ст. стало зародження пролетаріату, страйкова боротьба якого стає школою формування класової свідомості. Яскравими прикладами можуть слугувати страйки 43-х робітників-залізничників м. Проскурова 6 червня 1867 року, їх побратимів з депо станції Козятин, що піднялися на боротьбу за свої економічні права в 1871 році. Піднімаються на боротьбу й робітники цукрових заводів: у 1879 р. страйкували робітники Турбівського, а в 1883 р. Степанівського заводів. В кінці 1896 року XIX ст. у Подільській губернії відбулося 32 страйки. Зміцнення пролетарського прошарку у селі привернуло увагу соціал-демократичних організацій. Так 28 квітня 1899 р на ст. Жмеринка були розклеєні прокламації з закликом провести 1 травня страйк.

У 90-х роках робітники і селяни починають виступати спільно. В 1898 році акціонерне товариство порушило умови плати за землю, яка виділялася для будівництва залізниці, що стало причиною виступу селян Хмільника. Їх підтримали робітники, які будували залізницю.

Запитання:

1. Назвіть перші страйки робітників Поділля.
2. Розкажіть про боротьбу селян проти реформи 1861 року.

5. Культура Поділля XIX ст.

Лише у 1830 р. у нашому краї було скасовано польське діловодство в установах. Натомість ще наполегливіше вводиться державна російська мова, повсюдно відкриваються учбові заклади з російською мовою викладання. Одночасно здійснюється великодержавна політика, войовниче невизнання українського народу і його культури. Боячись українства, царизм гальмував

освіту, тому 90 % населення краю було неграмотним. Лише окремі сільські діти могли навчатись у одно- та двокласних парафіяльних училищах. У зв'язку з тим, що викладання у них велось польською мовою, вони були закриті. На Поділлі існували середні навчальні заклади: гімназії у Кам'янці-Подільському, Вінниці, Немирові, Подільська духовна семінарія у Кам'янці-Подільському і при ній бурса на 40 осіб, дівочий пансіон.

На Поділлі протягом XIX ст. перебували і працювали прогресивні діячі, письменники, науковці Так, у 1815 р. проходив службу у Кам'янці-Подільському російський письменник і поет К.М. Батюшков. Декабрист В.Ф. Раєвський побував у Кам'янці в 1816 і 1817 роках; у 30-х роках працював відомий лінгвіст В.І. Даль. Тривалий час на Поділлі жив видатний майстер пензля В.А.Тропінін (с. Кукавка Могилів-Подільського району). Він по-справжньому був закоханий у наш край, його природу, добре знав життя таких же знедолених, як і він сам селян-кріпаки. На своїх полотнах «Гантарка», «Дівчина з Поділля», «Українець», «Молодий український селянин», «Весілля в Кукавці» художник увічнив образи українських селян. Його пензлю належить і портрет Устима Кармалюка.

У 30 – 50 роках XIX ст. на Поділлі продовжувала формуватись українська культура. Цьому сприяв приїзд до Кам'янця-Подільського 1846 р. Т.Г. Шевченка. Під час навчання у Кам'янець-Подільській Повній семінарії почалася літературна діяльність поета-демократа С.В. Руданського.

З 1807 р. у Кам'янці-Подільському почала працювати губернаторська друкарня, у 1838 р. стали видавати «Подольские губернские ведомости», які сьогодні є історичним джерелом. В першій половині XIX ст. у краї розвивались різноманітні промисли. Зокрема, славилось високохудожнє ткацтво майстрів із Холодівки на Брацлавщині та Козинець (тепер Половецького району). Майстри – килимарі працювали в М'ястківці Ямпільського повіту. Народне килимарство Поділля кінця XVIII – першої половини ст. XIX ст. – яскрава сторінка українського декоративного мистецтва. В цей час на Поділлі було багато поміщицьких вишивальницьких майстерень. У них майстрині-кріпачки вишивали багато речей панського побуту. Такі майстерні були в Клембівці (тепер Ямпільський район) та Яланці (Томашпільський район). В них шовками і бісером вишивали предмети побуту – скатерки, подушки, одяг, гаманці, чохли на меблі та інші речі. Подільські вироби — полотно, рушники, скатерки, запаски, рядна, сукна – мали яскраво виражений місцевий характер. Осередками виробництва художньої кераміки на Поділлі були Ольгопільський, Могилівський, Ямпільський, Гайсинський повіти. Значним осередком художнього ткацтва стало с. Рахнівка на Гайсинщині. Тут працювали відомі родини майстрів – Демченки і Тарасюки.

У Вінницькому, Брацлавському та Гайсинському повітах було чимало майстрів з виготовлення предметів із гутного скла. Серед багатьох населених пунктів, де процвітав гончарний промисел, виділяли Бар, Бубнівку, Зіньків.

Побут населення різнився. Житлові приміщення багатіїв носили палацовий характер, а житло бідняків – це традиційна хата з солом'яною стріхою.

Особливістю селянського життя був розпис стін всередині і зовні, різьблення по дереву. Основною їжею для селянина був чорний хліб, картопля, пшоняна каша. Посудом були в основному глиняні макітри, глечики, миски. Одяг був виготовлений з домотканого полотна. Чоловіки носили сорочки (чумачки та шаровари), жінки – блузи-вишиванки, спідниці та запаски. Верхнім одягом і для чоловіків і для жінок слугували білі свитки, кожухи, або опанчі. Взували взимку чоботи та валянки, влітку – постолі.

Загалом культурне життя і побут населення Поділля мали свої особливі риси в порівнянні з іншими регіонами. Тут сформувався подільський мовний діалект, своя обрядовість. Прогресивні національні діячі культури впливали на розвиток культури краю, вивчали його історію, побут і звичаї, досліджували і пропагували їх.

В другій половині ХІХ ст. відбувається значний розвиток освіти. Зростає кількість навчальних закладів. На кінець ХІХ ст. на Поділлі було 734 навчальних заклади початкової освіти, у яких навчалось 21245 дітей. Середню і середню спеціальну освіту діти отримували в класичних і реальних гімназіях, єпархіальних школах, духовних училищах. У містах існували станові середні заклади закритого типу, в яких навчались діти дворян. Наприклад, з 37 учнів, які в 1891 р. закінчили Немирівську гімназію, лише троє були з селянських сімей.

В 1866 р. в Кам'янці-Подільському було відкрито першу публічну бібліотеку, а в 1890 р. у цьому ж місті – перший історичний музей.

Друкувались газети «Подольские ведомости» і «Подольские епархиальные ведомости».

Як свідчать матеріали першого всеросійського перепису населення 1897 р., у Подільській губернії громадян з вищою освітою налічувалось 0,06 %.

Грамотних жінок на території краю було 30,6 %.

Для цього періоду характерне зміцнення демократичного напрямку. Особливе місце у ньому мала творчість Т.Г. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, І.Я. Франка.

У цей же період розквітає творчість С.В. Руданського, який зібрав пісні і видав збірник «Народні малоросійські пісні, зібрані в Подільській губернії», «Копа пісень». Відомі пісні С.В. Руданського «Повій, вітре, на Україну», «Калино- Малино», «Ти не моя», «Мене забудь» стали народними.

Помітний слід у культурному житті краю залишили відомі митці. Наприклад, композитор В. Заремба (1833 – 1902) – уродженець м. Дунаївці. Він є автором 30 творів на слова Т.Г. Шевченка, автором пісень «Дивлюсь на небо», «Повій, вітре, на Україну», «Стоїть гора високая», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой, місяцю-місяченьку, не світи нікому». Протягом 1893 – 1899 рр. у Кам'янець-Подільській семінарії навчався М.Д.Леонтович – славетний

український композитор. Його відомі твори «Дударик», «Зашуміла ліщинонька». «Козака несуть». Благотворно впливало Поділля на творчість російського композитора П.І. Чайковського.

Запитання і завдання.

1. Якою була політика царизму в галузі національної культури у першій половині XIX ст.?

2. Підготуйте розповідь про перебування у Подільській губернії в названий період прогресивних діячів, письменників, науковців.

3. Які ремесла були поширені на Поділлі в XIX ст.?

4. Опишіть побут подолян XIX ст.

5. Як поширювалась освіта на Поділлі в другій половині XIX ст.?

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Управління губернатора знаходилось у місті _____ (Кам'янець-Подільський)

2. Назвати і показати на карті райони перших цукро заводів.

3. _____ Перша суконна мануфактура виникла _____ (на Хмельниччині)

4. Назва ополчення під час війни 1812 року. (Лісова варта)

5. Повстання У. Кармалюка. (1813р.)

6. Який гурток було засновано під час декабриського руху? Хто був керівником? («Залізні персні», Раєвський)

7. Умови реформи 1861 року для селян.

8. Основні галузі економіки XIX ст.

9. Які навчальні заклади існували на Поділлі у XIX ст.?

10. Де було відкрито першу бібліотеку?

11. Які письменники у цей період перебували на Поділлі?

V. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ

Протягом двох уроків ми вивчали події та явища, які відбувалися на території Поділля у XVIII – XIX ст., з'ясовуючи здобутки і втрати нашого краю за цей період.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготувати розповідь про перебування на Поділлі визначних діячів XVIII – XIX ст. (одного на вибір)

Список використаної літератури

1. Історія міст і сіл УРСР: Вінницька обл. – К., 1972.
2. Нариси історії Поділля. – Харків, 1990.
3. Наш край. Навчально-методичний посібник на допомогу вчителю історії. – Вінниця, 1997.

Присяжна Марина,
студентка V курсу ІІЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

**Тема: Наш край наприкінці XVIII – у XIX столітті
(на прикладі с. Махнівка)**

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета уроку: всебічно й ґрунтовно охарактеризувати політичні, економічні та соціальні процеси, що відбувалися на території с. Махнівка наприкінці XVIII – у XIX ст.; сформувати в учнів практичні навички цілеспрямованого краєзнавчого пошуку; конкретизувати окремих період в історії рідного села, показати його в контексті історії України та загальних цивілізаційних процесів; виховувати патріотизм до рідної землі.

Цільові завдання: сформувати в учнів розуміння подій на рівні рідного краю; показати зв'язок місцевих подій із загально історичними.

Очікувані результати: учні зможуть давати характеристику подіям та явищам на території рідного краю; зможуть визначити та проаналізувати історію рідного краю як органічну частину загального курсу.

Обладнання: індивідуальні картки, матеріали до гри «морський бій».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Метод «Мікрофон»

Учитель за допомогою «уявного мікрофона» пропонує учням висловити свою думку на такі запитання:

- Які загальні події та явища з історії України наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. ви можете назвати?
- Що вам відомо з історії нашого краю означеного періоду?

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Особливості модернізації краю наприкінці XVIII століття.

Розповідь вчителя

В другій половині XVIII століття почалося піднесення Махнівки. У 1767 році польський магнат Прот Потоцький, внук Антоні Міхала, перетворив Махнівку у свою резиденцію.

П. Потоцький славився своєю високою освіченістю, мав особливий хист до розвитку науки, промисловості, вкладав кошти у розвиток містечка і перетворив його у значний промисловий осередок, де працювали голландські, англійські, французькі й німецькі майстри.

У цей час було відкрито 4 мануфактури – панчішну, суконну, каретну,

крохмальну. Про славнозвісні панчохи, котрі виготовляли у Махнівці ще на початку ХХ ст., пам'ятали старожили, називаючи їх фіндеперцеві.

За короткий термін було зведено багато цегляних споруд, адміністративних корпусів та панських палат. З того часу Махнівка перетворилась в народі у Муровану або Кам'яну.

Магнат не шкодував коштів, і незабаром Махнівка з дикої пустки перетворилась у мальовничу місцевість, набувши промислового значення. На її базарах розмовляли різними чужоземними мовами, а місто називали очевидці «Малою Варшавою».

Самостійна робота учнів за розданим матеріалом

Клас ділиться на 3 групи, кожна група отримує картку, яку повинна опрацювати самостійно. Головне треба записати в зошит і виступити з доповіддю перед усім класом. Кожен виступ обговорюється всіма учнями.

Картка № 1

З 1776 року Махнівка стала масово заселятися людьми не на правому березі Гнилоп'яті, а по лівобережжю. Навколо неї вирости села Бродек, Малий Бродек – тепер Бродецьке, Ясинівка, Пиківець, Рубанка, Пляхова, Мацьківці – зараз Безіменна, Молотківці, Фридрів – сьогодні Тернівка, Жежелів, Богудзеньки – зараз Листопадівка, Юрівка, Куманівка, хутір Тучин (Туча), Великий і Малий Вовчинець – сьогодні просто Вовчинець, Чернявка – тепер Чернички, Марківці, Глухівці, Медведівка, Мшанець, Пустоха, Югозівка – тепер Юзефівка, Войнинці чи Война, Вуйна – сьогодні Перемога. З них лише 15 осіло на старих згарищах, інші – на нових місцях.

Картка № 2

Прот Потоцький у 1793 році заснував латино-польську типографію, де друкували, крім підручників, старообрядницьку літературу на декількох мовах та книги про родину Потоцьких. Управителем цієї друкарні був Тадеуш Геринк. Пізніше махнівський ключ був skonфіскований, а друкарню віддано по контракту купцеві третьої гільдії Семену Селезньову, що й почав тут з 1802 року друкувати книжки. Але 21 грудня цього ж 1802 року друкарня Махнівська пішла на продаж з аукціону, і купець Селезньов набув її собі вже у власність за 3520 злотих. Друкарня ця мала 4 сіанки. 30 пудів літер (старих) російських та польських (спочатку друкарня ця мала ще й шрифти: грецький, німецький, французький і єврейський). Селезньов випускав книжки польською, російською і німецькою мовами. типографія проіснувала до 1807 року.

Картка № 3

1791 року на прохання Прота Потоцького король Станіслав Август відновив магдебургію Махнівки і надав привілей на два чотирьохтижневі ярмарки на рік, та торги в понеділок і п'ятницю щотижня.

В містечку налічувалося 1517 мешканців, 430 житлових будинків, повітове казначейство, повітовий та земельний суди, поліція, дворянська опіка. Функціонувало дворянське повітове училище, лікарня.

(Доповнення вчителя)

22 січня 1796 року Указом Катерини II Махнівка набуває статусу адміністративного центру як повітове місто Брацлавського намісництва, а з 1797 року – Київської губернії, з затвердженням гербом: на зеленому полі було зображено срібні бердо, перехрещені човник та шпилька, обабіч дві золоті паки – речі, що використовувались у ткацтві. Відповідно вимогам герольдії, герби затверджувались виключно з огляду на адміністративні функції міст та господарський характер краю.

2. Розвитку краю у ХІХ столітті

Розповідь вчителя

Основні місця перебування декабристів – членів Тульчинської управи «Південного товариства» загальновідомі. Це – Тульчин, Іллінці, Немирів. Дашів. Однак є багато населених пунктів Поділля, в яких декабристи хоч і епізодично, а все ж побували. Мало кому відомо, що декабристи бували і Махнівці, в якій в ті часи знаходилась досить значна поштова станція, послугами якої користувались декабристи – члени «Південного товариства». Влітку 1825 року в Махнівці побував поручик квартирмейської частини М.А. Загорецький.

В жовтні 1825 року через Махнівку проїжджав П. Пестель, їдучи на Бердичівську ярмарку для зустрічі з князем Яблоновським, членом Польського товариства.

При допиті декабристів Махнівка згадувалась кілька разів (Загорецьким, Черкасовим, Крюковим, Пестелем та ін.). Не випадково, мабуть, в розпорядженні київського губернатора І.Г. Ковальова про своєчасне надсилання відомостей про важливі події в повітах в числі інших міст вказана і Махнівка.

На жаль, на початку ХІХ ст. вдача відвернулася від магната П. Потоцького. У 1802 – 1807 роках він збанкрутував, а невдовзі і помер.

У 1827 році в Махнівці проживало 1718 осіб чоловічої статі, з них 75 займалися ремісництвом, деяка частина міщан вела успішно торгівлю, та найбільше населення займалось сільським господарством.

Після двох нищівних пожеж у 1841 та 1863 роках Махнівка почала занепадати. З 1845 року повітовий центр разом з гербом було перебазовано

до Бердичева. Колись велике повітове місто перетворилось з 1861 року у невеличке волосне містечко.

У середині ХІХ ст. найбільшою кількістю Махновецьких земель володів поміщик Мазаракі, йому належало 199 ревізьких душ з 56 селянських дворів.

ІV. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Гра «Морський бій»

Для гри потрібно:

1. Чисте «поле битви», накреслене на дошці або розроблене на ватмані;
2. Картка, на якій вчитель розставив кораблі;
3. Список питань, що позначають влучення по кораблях;
4. Два бланки «Корабельних журналів» для ведення рахунку команд.

Початок гри:

Клас ділиться на дві команди. Кожна команда придумує назву.

Правила гри:

1) Дисципліна – запорука успіху. Порушення дисципліни призводить до штрафних балів.

2) Право відповідати першою – у команди, що потрапила в «1 Хитання». Правильна відповідь – це один бал, неправильна – перехід ходу.

3) Виконують постріл та надають відповіді учні по черзі.

4) На обміркування відповідей надається 20 секунд. У цей час допускається обговорення відповіді всіма учасниками команди.

5) Суперники мають право на відповідь, якщо команда, яка відповідає, допустила помилку.

6) Якщо «стріляюча» команда «промахнулась», не потрапила в «поле питання», хід переходить суперникам.

7) Якщо команда відповіла на запитання правильно, за нею залишається право наступного ходу.

8) Якщо обидві команди відповіли на запитання неправильно, то до «поля» даного питання можна повернутися тільки наприкінці гри.

На початку гри розігрується право першого ходу. Для цього задається запитання капітанам команд. Той, хто першим підніме руку й дасть правильну відповідь, завойовує для своєї команди один бал й право починати гру.

До дошки виходить один учень з команди і робить постріл. Якщо команда влучила в комірку «поле бою», у якому немає корабля, то хід переходить до іншої команди. Хід передається і в тому випадку, якщо команда відповіла неправильно. Якщо ж обидві команди не відповіли на

запитання, то вважається, що корабель пішов непереможеним (до цього питання можна повернутися тільки після відповіді на всі інші).

На «полі бою», побудованому на дошці, позначаються удари команд. 1, якщо ціль знищена, вона зафарбовується кольоровою крейдою.

Підсумок підводиться за результатами бланків («Корабельний журнал»).

Матеріали до гри:

1. «Корабельний журнал» (2 бланки)

Назва команди		
Влучення у ціль (у питпитання)	Правильна відповідь	Загальна кількість балів

2. «Поле бою» (зображується на дошці)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Р										
Е										
С										
П										
У										
Б										
Л										
І										
К										
А										

3. Картка вчителя, на якій розташовані кораблі

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Р										
Е										
С										
П										
У										
Б										
Л										
І										
К										
А										

Хід гри

Право першого ходу – питання: «Коли почалося піднесення Махнівки?» *(в II пол. XVIII ст.)*

Список питань:

Р 10: У якому році польський магнат Прог Потоцький перетворив Махнівку у свою резиденцію? *(в 1767 р.)*

Н 3: Які 4 мануфактури було відкрито в Махнівці? *(панчішну, суконну, каретну, крохмальну)*

Е 5: Як називали славнозвісні панчохи, котрі виготовляли у Махнівці? *(фіндеперцеві)*

Е 10: Магнат не шкодував коштів на розбудову містечка і очевидці стали називати місто *(«Малою Варшавою»)*

С 3: Що заснував Прот Потоцький у 1793 році в Махнівці? *(латино-польську типографію)*

П 1: У якому році була заснована типографія у Махнівці? *(в 1793 р.)*

П 3: До якого року проіснувала типографія? *(до 1807 р.)*

П 9: Коли була відновлена магдебургія Махнівки і з чийого дозволу? *(1791 р. з дозволу короля Станіслава Августа)*

Б 4: Коли Махнівка набуває статусу адміністративного центру з затвердженим гербом? *(22 січня 1796 року Указом Катерини II)*

Б 5: До складу якої губернії з 1797 року входила Махнівка? *(до Київської губернії)*

Б 6: Відповідно до вимог герольдії, герби затверджувались виключно з вподобань мешканців міста. Так чи ні? *(ні, виключно з огляду на адміністративні функції міст та господарський характер краю)*

Б 7: На території Махнівки бували декабристи – члени «Північного товариства». Так чи ні? *(ні, члени «Південного товариства»)*

Л 10: Назвіть декілька прізвищ з тих, хто бував у Махнівці або проїжджав через містечко з декабристів? *(Загорецький, Черкасов, Крюков, Пестель)*

І 1: На початку XIX століття Махнівка набула ще більшого розвитку. Так чи ні? *(ні, розвиток поступово занепадав)*

І 2: Що сталося у 1841 та 1863 роках в Махнівці? *(нищівні пожежі після яких Махнівка стала поступово занепадати)*

І 4: У якому році повітовий центр разом з гербом було перебазовано до Бердичева? *(в 1845 р.)*

К 4: 3 1861 року велике повітове місто перетворилось у ... (невеличке волосне містечко)

А 4: У середині ХІХ ст. найбільшою кількістю Махновецьких земель володів ... (поміщик Мазаракі)

А 9: Перша згадка про Махнівку датована яким роком? (1410 р.)

А 10: «На зеленому полі було зображено срібні бердо, перехрещені човник та шпудля, обабіч дві золоті паки – речі, що використовувались у ткацтві». Про що йде мова? (про зображення на гербі)

Кінець гри. Підведення підсумків гри.

Переможцем стає команда, яка набрала більшу кількість балів.

V. ПІДСУМОК УРОКУ

Заключне слово вчителя. Підведення підсумків.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 1) Зробити конспект вивченого на уроці матеріалу.
- 2) Підготуватись до самостійної роботи з теми «Наш край наприкінці ХVІІІ – у ХІХ ст.»

Література

1. Бортняк М. Г. Махнівка часів декабристів // Декабристские чтения. – К., 1991. – Вып. 5. – С. 170 – 171.
2. Географічний словник Королівства Польського та інших земель слов'янських з 1884 року // http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_V/875.
3. Макаревич Л. У Комсомольському жив внук Антоні Міхала – Прот Потоцький // РІА Козятин. – 2006. – 16 березня.
4. Похилевич Л.И. Сказания о населённых местностях Киевской губернии // http://www.myslenedrevo.com.Ua/ru/EStore/Local/1_864_Roxylewch.html.
5. Рябченко В.Д. Моя маленька батьківщина. // Вісник Козятинщини. – 2006. – 1 вересня.

Каськів Людмила Анатоліївна,
вчитель історії Білозерівської ЗОШ 1 – 3 ст.
(с. Білозерівка Липовецького р-ну)

Тема: Наш край у II половині ХІХ століття.

Культура Поділля в другій половині ХІХ століття

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: заохочувати учнів до бажання поглиблювати дослідження історії рідного краю; активізувати пошукову роботу, що відтворює історію рідного краю; виховувати в учнівської молоді любов до рідного краю, шанобливе ставлення до його історії, духовної спадщини, бажання пізнавати і вивчати історико-культурні надбання нашого народу.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник «Історія України. 9 клас», узагальнююча таблиця «Подільські митці II половини XIX століття», карта «Україна в XIX столітті», ІКТ.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

1. Вправа «Очікування» (метод «Незакінчене речення»).

Учитель:

– Учні, що ви очікуєте сьогодні від уроку?

(Відповіді записуються на дошці).

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Робота з проблемним питанням «Які історичні чинники сприяли розвиткові культури на Поділлі в II половині XIX століття?» (інтерактивна вправа «Мікрофон»).

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Дидактична рольова гра «Прес-конференція».

1 учень – дослідник історії Поділля II половини XIX століття.

2 учень – мистецтвознавець.

3 – 5 учні – журналісти.

Учитель:

– Сьогоднішня тема нашої прес-конференції «Культура Поділля в другій половині XIX століття». Ми запросили гостей: дослідника історії даного періоду та мистецтвознавця. Прошу журналістів задавати їм питання.

Журналіст № 1.

– Газета «Вінниччина». Як відбувався розвиток освіти на Поділлі в другій половині XIX століття?

Дослідник історії:

– У другій половині XIX ст. відбувається значний розвиток освіти. Зростала кількість навчальних закладів. На кінець XIX ст. на Поділля було 734 навчальних заклади початкової освіти, в яких навчалося 21245 дітей. Середню і середню спеціальну освіту діти отримували в класичних і реальних гімназіях, єпархіальних школах, духовних училищах. У містах існували середні заклади закритого типу, в яких навчалися діти дворян.

Наприклад, з 37 учнів, які в 1891 р. закінчили Немирівську гімназію, лише троє були з селянських сімей.

Журналіст № 2.

– Газета «Шкільний трамвайчик». Чи відкривалися масові культурні заклади?

Мистецтвознавець:

– У 1866 р. в Кам'янці-Подільському було відкрито першу публічну бібліотеку, а в 1890 р. у цьому ж місті – перший історичний музей.

Журналіст № 3.

– Газета «Липовецькі вісті». Який відсоток становили люди з вищою освітою?

Дослідник історії:

– Як свідчать матеріали першого всеросійського перепису населення 1897 р., у Подільській губернії громадян з вищою освітою налічувалося 0,06 %. Грамотних жінок на території краю було 30,6 %.

Журналіст № 1.

– Цікаво, а чи друкувалися газети або журнали?

Мистецтвознавець:

– Так, друкувалося дві газети «Подольские ведомости» та «Подольские епархиальные ведомости».

Журналіст № 2.

– Хто з українських письменників мав найбільший вплив на розвиток демократизму в краї?

Дослідник історії:

– Для цього періоду було характерним зміцнення демократичного напрямку. Особливе місце у ньому мала творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, І. Франка.

Журналіст № 3.

– Яким чином впливала їхня творчість на подільські землі?

Мистецтвознавець:

– На це час припадає перебування письменниці Марка Вовчка на Поділлі. Тут вона написала повість Устим Кармалюк». Початок літературної діяльності Михайла Коцюбинського пов'язаний також з нашим краєм. Він жив і працював у 90-х роках у Вінниці, Барі, Шаргороді, в селі Лопатинці, Станіславчику, Пикові, Михайлівці. Тут з-під пера митця вийшли оповідання «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник». Життя та побут селян в с. Лопатинцях лягли в основу написання повісті М. Коцюбинського «Фата Моргана».

Журналіст № 1.

– Чи був Степан Руданський збирачем подільських пісень?

Дослідник історії:

– У цей же період розквітає творчість С.В. Руданського. Він збирав пісні і видав збірник «Народні малоросійські пісні, зібрані в Подільській губернії», «Копа пісень». Відомі пісні С.В. Руданського «Повій, вітре, на Україну», «Калино-Малино», «Ти не моя», «Мене забудь» стали народними.

Журналіст № 2.

– Хто із відомих митців залишив свій слід у культурному житті краю?

Мистецтвознавець:

– Помітний слід у культурному житті краю залишили відомі митці. Наприклад, композитор В.І. Заремба (1833 – 1902) – уродженець м. Дунаївці. Він є автором 30 творів на слова Т.Г. Шевченка, таких як: «Дивлюсь на небо», «Повій, вітре, на Україну», «Стоїть гора високая», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой, місяцю-місяченьку, не світи нікому». Протягом 1893 – 1899 рр. у Кам'янець-Подільській семінарії навчався М.Д. Леонтович – славетний український композитор. Його відомі твори «Дударик», «Зашуміла ліщинонька», «Козака несуть». Благотворно впливало Поділля на творчість російського композитора П.І. Чайковського. Він багато разів був на Поділлі, (1864, 1866, 1879), гостював у Браїлові та Сьомаках. Саме тут він написав пісні на слова Л.М. Толстого «Це було ранньою весною», «Серед шумного балу», «О, коли б ви могли». В 1879 р. він завершив у Браїлові роботу над оперою «Орлеанська діва». Одночасно П.І. Чайковський заприятелював з видатним лікарем М.І. Пироговим, який з 1861 р. проживав у садибі «Вишня» під Вінницею.

Журналіст № 3.

– Чи мали лікарі вищу освіту та чи будувалися лікарні в Подільській губернії?

Дослідник історії:

– У 90-х роках у Подільській губернії було всього 60 лікарів з вищою освітою. У 1862 році у Кам'янці-Подільському була побудована перша на Правобережжі лікарня на 300 ліжок. У 1894 – 1895 рр. у цій лікарні працював Д.К. Заболотний – згодом видатний український мікробіолог, президент Академії наук УРСР. В 1897 році у м. Вінниці закінчилось будівництво великої психіатричної лікарні на 200 місць. Протягом трьох років у ній працював О.І.Ющенко, ім'я якого пізніше було присвоєно цьому закладу.

Журналіст № 2.

– Які зміни почали відбуватися у побуті жителів губернії?

Дослідник історії:

– У пореформений період деякі зміни сталися у побуті. Хати почали споруджувати з глини або з каменю. Чимало хат вкривалися червоною або сіро-чорною черепицею. Розмальовувалася піч, долівку обмазували жовтою і червоною глиною. Продовжували розвиватися народні ремесла: гончарство, килимарство, ткацтво та інші.

Учитель:

– Дякую усім учасникам прес-конференції.

2. Робота з таблицею: «Встановити відповідність між датами і подіями»

Дата	Подія
1. 1866 р.	а). В Кам'янець-Подільську побудована перша на Правобережжі лікарня на 300 ліжок
2. 1890 р.	б). В Кам'янець-Подільську відкрито перший історичний музей
3. 1862 р.	в). В Кам'янець-Подільську відкрито першу публічну бібліотеку
4. 1897 р.	г). У місті Вінниці закінчено будівництво великої психіатричної лікарні на 200 місць

3. Електронна презентація «Подільські митці другої половини ХІХ століття» (коментують учні) (використання ІКТ).

1. Коцюбинський Михайло Михайлович (1864 – 1913) – великий український письменник, культурний і громадський діяч, демократ. Народився у м. Вінниці в сім'ї дрібного урядовця. В 1880 р. закінчив Шаргородське духовне училище. Був близький з демократами-революціонерами. Автор відомих творів «Ціпов'яз» (1896), «Тіні забутих предків» (1911), «Дорогою ціною» (1901).

2. Руданський Степан Васильович (07.01.1834 – 04.05.1873). Народився в с. Хомутиці (Калинівський район Вінницької області) в сім'ї священика. В 1861 р. закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. Працював лікарем в Ялті. Друкуватись почав в 1856 – 61 рр. Писав ліричні поезії в народнопісенному дусі («Повій, вітре, на Україну»), антикріпосницькі твори («Гей, бики», «Наука»). Найбільш відомі його співомовки – поетичні гуморески, в яких відображується мудрість і волелюбність українського народу. Переклав на українську мову «Іліаду» Гомера.

Читання гуморески Степана Руданського (на вибір) у виконанні учня.

3. Заболотний Данило Кирилович (1866 – 1929), мікробіолог, епідеміолог. Народився в с. Чоботарці Крижопільського району Вінницької області в сім'ї колишнього кріпака. В 1894 р. закінчив відділення фізико-математичного факультету Одеського університету. В 1889 – 91 рр. працював

на Одеській бактеріологічній станції, 1894 – 95 рр. – лікар в Подільській губернії. В 1920 р. в Одеському медичному університеті створив першу кафедру епідеміології, в 1924 – 28 рр. – професор військово-медичної академії в Ленінграді. Автор праць, присвячених вивченню чуми, холери. Похований в с. Заболотному коло своєї хати.

4. Леонтович Микола Дмитрович (1887 – 1921) – композитор, збирач музичного фольклору, народився в с. Монастирка (Немирівський район, Вінницька область) в сім'ї священика. В 1889 р. закінчив духовну семінарію. Автор хорових обробок українських народних пісень («Щедрик», «Козака несуть», «Дударик»), революційних пісень («Варшав'янка», «Інтернаціонал», «Ми ковалі»), хорових тем («Легенда», «Моя пісня»). Керував червоноармійською капелюю. Вбитий бандитами. Похований в с. Марківка Теплівського району.

5. Заремба Владислав Іванович (15.06.1833 – 11.10.1902). Народився в с. Дунаївці, Хмельницької області. Композитор, піаніст, педагог. Музики навчався в А. Коципінського у м. Кам'янець-Подільському. З 1862 р. викладав гру на фортепіано і хоровий спів у жіночому пансіонаті м. Києва. Видав збірник «Пісенник для наших дітей», «Маленький Падеревський». Автор фортепіанних п'єс «Прощання з Україною», «Рече та стогне Дніпр широкий», «В кінці греблі шумлять верби», романсів та пісень на вірші українських та польських поетів (в тому числі понад 30 на вірші Т. Шевченка).

4. Складання узагальнюючої таблиці

№ п/п	ПІБ митця	Галузь мистецтва	Твори	Рік видання

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Тест

- Скільки лікарів було у 90-х роках в Подільській губернії з вищою освітою?
 - 50
 - 60
 - 70
- Видатний український мікробіолог:

- а) Д. Заболотний
 - б) М. Пирогов
 - в) О. Ющенко
3. Які народні ремесла розвивалися у пореформений час?
- а) гончарство, сукнарство, металокераміка
 - б) гончарство, килимарство, ткацтво
 - в) гончарство, деревообробництво
4. Хто із видатних вчених працював на Одеській бактеріологічній станції?
- а) М. Леонтович
 - б) М. Коцюбинський
 - в) Д. Заболотний
5. В якому році П. Чайковський завершив роботу над оперою «Орлеанська діва»?
- а) 1879 р.
 - б) 1893 р.
 - в) 1886 р.
6. Як називалася садиба М. Пирогова?
- а) «Черешня»
 - б) «Вишня»
 - в) «Яблуня»
7. Хто з митців видавав збірки українських народних пісень?
- а) Марко Вовчок
 - б) Т. Шевченко
 - в) С. Руданський
8. Хто є автором твору «Фата моргана»?
- а) М. Коцюбинський
 - б) М. Леонтович
 - в) Б. Харчук
9. Скільки навчальних закладів було на кінець століття в Подільській губернії?
- а) 379
 - б) 652
 - в) 734
10. «Подольские ведомости» – це:
- а) журнал
 - б) газета
 - в) листівка
11. Композитор В. Заремба народився :
- а) м. Вінниця

б) с. Конюшівка

в) м. Дунаївці

12. Який композитор є автором творів «Дударик», «Козака несуть» та інших?

а) П. Чайковський

б) М. Леонтович

в) С. Михальський

Взаємоперевірка (учні самостійно виставляють бали за правильні відповіді).

V. ПІДСУМОК УРОКУ

1. Оцінювання учнів з коментуванням.

2. Вправа «Очікування».

Учитель по-черзі називає очікування кожного учня та запитує, чи вони справилися.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати поданий матеріал.

2. Скласти план розповіді «Як вплинуло Поділля на творчість відомих митців?» (В. Заремби, М. Леонтовича, П. Чайковського).

3. Читати та аналізувати твори письменників даного періоду.

Список використаних джерел

1. Струкевич О.К. Історія України. 10 клас: Підручник, 2009.

2. Наш край: Навчально-методичний посібник. – Вінниця: «Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського, Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, 2010.

3. Інтернет-ресурси

Пащенко Ірина,

магістр V курсу ПЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Вплив адміністративно-територіальної реформи 60 – 70-х років XIX ст. на систему управління Подільської губернії.

Особливості розвитку культури XIX ст.

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: з'ясувати особливості соціально-економічного розвитку українських земель, зокрема на Поділлі напередодні селянської реформи 1861р., формувати в учнів вміння аналізувати місцевий матеріал в контексті загального матеріалу з історії України; виховувати в учнів естетичні смаки й уподобання, вчити їх культури спілкування.

Цільові завдання уроку: ознайомити учнів із проведенням, особливостями і наслідками реформи, формувати уявлення про реформу як явище; ознайомити учнів із основними положеннями Маніфесту про звільнення селян від 19 лютого 1961 року; проаналізувавши міське положення 1870 року з'ясувати з учнями суть реформи міського самоврядування; сформувати власну точку зору щодо ефективності адміністративно-територіальних реформ кінця XIX ст., їх переваги та недоліки; навчити учнів визначити особливості розвитку української культури в XIX ст. в Подільській губернії, зокрема стан освіти на Поділлі у другій половині XIX ст., театральну спадщину; ознайомити учнів із творчою спадщиною М. Орловського, видатного краєзнавця Поділля.

Очікувані результати уроку: учні зможуть аналізувати, ознайомившись з Маніфестом про звільнення селян від 19 лютого 1961р., основний зміст селянської реформи, її переваги та недоліки; учні повинні обґрунтувати свою точку зору щодо доцільності впровадження адміністративно-територіальних реформ російським урядом; учні зможуть виокремити основну суть реформ міського самоврядування та освіти, їх особливості запровадження в Подільській губернії; учні зможуть давати характеристику розвитку культури в XIX ст.

Основні ключові поняття уроку: соціальна структура суспільства, розшарування селянства, реформа, панщина, тимчасовозобов'язані селяни, міська дума, класичні гімназії, реальні гімназії, культура, освіта, наука.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Структура уроку

- I. Організаційний момент.
- II. Актуалізація опорних знань
- III. Мотивація навчальної діяльності
- IV. Вивчення нового матеріалу:
 1. Селянська реформа 1861 р. та особливості її впровадження на території Подільської губернії
 2. Реформа міського самоврядування.
 3. Реформа освіти
 4. Особливості розвитку культури на Поділлі в кінці XIX ст.:
 - а) освіта на Поділлі у другій половині XIX ст.;
 - б) бібліотечні заклади на Поділлі;
 - в) театральна спадщина Поділля;
 - г) творча спадщина М. Орловського, видатного краєзнавця Поділля.
- V. Закріплення нових знань учнів
- VI. Підсумки уроку

VII. Домашнє завдання

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Повідомлення теми, мети уроку.

Організація пізнавальної діяльності учнів містить наступні етапи:

- застосування технології «два-чотири-всі разом»: опрацювання передумов селянської реформи в Україні (10 хв.);
- технологія «ажурна пилка»: робота в «домашніх групах» (20 хв.), робота в експертних групах (20 – 30 хв.);
- презентація документів групами (10 хв.);
- індивідуальна робота з порівняння документів (5 хв.);
- обговорення результатів роботи (10 хв.);
- самооцінювання (5 хв.).

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Бесіда

Чи зустрічали ви поняття «реформа». Поясніть його. Якщо б у вас була можливість, які реформи ви провели б у школі.

Отже, давайте запишемо визначення поняття «реформа» в термінологічні словники. Реформа (лат. *reformatio*) – перетворення, що вводиться законодавчим шляхом. Зокрема процес перетворення держави, розпочатий владою з необхідності. Кінцева мета будь-якої реформи – зміцнення та оновлення державних засад, що, однак, не завжди несе за собою поліпшення рівня життя, скорочення державних витрат і навпаки – збільшення доходів.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Що ви знаєте про ситуацію, яка панувала у соціально-економічному житті у другій пол. XIX ст.?

2. Чи було, на вашу думку, актуально проводити ряд реформ в даній ситуації?

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Урок починається коротким повторенням учителем основних характеристик політичної ситуації та становища селян напередодні селянської реформи 1861 р. на території Подільської губернії приблизно такого змісту.

Феодално-кріпосницька система затримувала розвиток більшості галузей промислового й сільськогосподарського виробництва в Російській імперії, зокрема в Подільській губернії. Майже 90 % населення губернії

залишалися кріпаками. Та вже в 20 – 30- х рр. ХІХ ст. спостерігається процес розпаду цієї системи, який супроводжувався важкою аграрною кризою.

Включення Поділля до загальноросійського економічного ринку поступово змінило його становище. Найпоширенішими галузями стали хліборобство й гуральництво. Подільська губернія почала виділятися серед інших у збільшенні вивозу великої кількості хліба на південь. Так, в 1846 р. на продаж було вивезено близько 500 тис. четвертей зерна.

В лютому-березні 1858 р. дворянство Подільської губернії звернулося до Головного комітету селянських справ з приводу утворення ним комітетів для складання проекту «Положення» про звільнення селян, на що отримали рескрипт Олександра ІІ про відкриття підготовчих комітетів в губерніях Південно-Західного краю, в якому висвітлювалися їх основні положення: поміщикам залишається право власності на всю землю, але селянам залишаються їхні садибні наділи, які вони протягом певного часу набувають у свою власність шляхом викупу, крім того, їм надається в користування належна по місцевим умовам земля, за яку вони сплачують оброк, чи відбувають повинності поміщику для виконання їхніх зобов'язань перед державою та поміщиками; селяни мають бути розподілені на сільські громади, а поміщикам надається право вотчинної поліції; при облаштуванні майбутніх взаємовідносин поміщиків і селян має бути забезпечена належна сплата державних та місцевих податків та зборів. Загалом, становище населення у губерніях напередодні скасування кріпосного права було надзвичайно важким. Влада прикладала максимум зусиль, щоб не допустити селянських виступів, пояснюючи, що уряд хоче якнайкраще влаштувати їх побут, тому потрібно спокійно очікувати звільнення, отримання земля, підкоряючись при цьому поміщику та виконуючи повинності.

Учитель звертає увагу учнів на висловлювання царя з подальшим коментуванням та поясненням цитати.

Олександр ІІ: «Я дізнався, панове, що між вами поширилися чутки про намір мій скасувати кріпосне право. Щоб запобігти усяким необґрунтованим чуткам в такому важливому питанні, я вважаю за необхідне оголосити вам, що я не маю наміру зробити це тепер. Але, звичайно ви й самі знаєте, що існуючий порядок володіння душами не може лишатися незмінним, краще скасувати кріпацтво зверху, ніж чекати того часу, коли воно само собою почне ліквідуватися знизу. Передайте слова мої дворянству для обмірковування».

Далі вчитель пропонує учням, спираючись на свої попередні знання, самостійно визначити передумови запровадження реформи. Використовується технологія «два- чотири-всі разом». Цей варіант

кооперативного навчання є похідним від парної роботи. Він ефективний для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію. Організувати роботу треба виходячи з такого алгоритму:

- задайте учням запитання для обговорення, дискусії або аналізу гіпотетичної ситуації.

- Після пояснення запитання або фактів, наведених у ситуації, дайте їм 1 – 2 хв. для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.

Об'єднайте учнів у пари і попросіть обговорити свої ідеї одне з одним. Визначте час висловлення кожного в парі і спільне обговорення. Попередьте, що пари обов'язково мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення.

Об'єднайте пари в четвірки і попросіть обговорити попередньо досягнені рішення щодо поставленої проблеми. Як і в парах, прийняття спільного рішення обов'язкове.

Залежно від кількості учнів у класі, можна об'єднати четвірки в більші групи чи перейти до колективного обговорення проблеми.

На цьому уроці учням пропонується в парах сформулювати по три передумови проведення реформи в Україні, які вони вважають найважливішими. Потім обмінятися цією інформацією у четвірках і знову визначивши три передумови, нарешті дійти згоди у вісімках. Потім всі пропоновані передумови представляються всім класом. Кожна думка учнів обов'язково має бути аргументована конкретними фактами та поясненнями.

Далі учням пропонується об'єднатись у малі групи (4 – 6 осіб). Знову зауважимо на основних правилах організації такої роботи:

Об'єднайте учнів у групи. У процесі формування груп остерігайтеся навішування будь-яких «ярликів» на учнів.

Запропонуйте їм пересісти по групах. Переконайтеся в тому, що учні сидять по колу – «пліч-о-пліч», «око-в-око». Усі члени групи повинні добре бачити один одного.

Повідомте учнів про ролі, які вони повинні розділити між собою і виконувати під час групової роботи:

Спікер, головуєчий (керівник групи: зачитує завдання групі; заохочує групу до роботи; пропонує учасникам висловитися по черзі; визначає доповідача.

Секретар: веде записи результатів роботи групи; записи веде коротко й розбірливо; повідомляє, як член групи повинен бути готовий висловити думки при підбитті підсумків чи допомогти доповідачу.

Посередник: стежить за часом; заохочує групу до роботи.

Доповідач: чітко висловлює думки групи; доповідає про результати роботи групи.

Будьте уважні до питань. Якщо один з учнів повинен відзвітувати перед класом про роботу, то забезпечте справедливий вибір доповідача.

Дайте кожній групі конкретне завдання й інструкцію щодо організації групової роботи.

Слідкуйте за часом. Дайте групам досить часу на виконання завдання.

Подумайте про те, як ваш метод заохочення/оцінки/впливає на застосування методу роботи в малих групах. Забезпечте нагороди за групові зусилля.

Будьте готові до підвищеного шуму, характерного для методу спільного навчання.

Під час роботи груп обійдіть їх, запропонуйте допомогу.

Запропонуйте групам представити результати роботи.

Запитайте учнів, чи була проведена робота корисною і чого вони навчилися.

Отже, учні об'єднуються у 6 груп і отримують відповідні завдання: 5 груп – це представники основних політичних сил України на той час; 6-та група – представники народу.

Завдання групи 1

Ви є представляєте особливості проведення селянської реформи 1861 р. в Подільській губернії.

Прочитайте Маніфест від 19 лютого 1861 р., визначте основні змістові його положення. Подумайте над таким проблемним питанням: Селянська реформа 1861 р. – це модернізація суспільства чи відголос несправедливості?

З «Маніфесту про звільнення селян від 19 лютого 1861 р.»:

«Божою милістю

Ми, Олександр Другий, імператор і самодержець всеросійський, цар польський, великий князь Фінляндський, та інший, та інший, та інший, об'являємо всім нашим вірнопідданим 19 лютого 1861 року

Божим провидінням і священним законом престолонаслідування будучи призваним на прабатьківський всеросійський престол, у відповідності з цим покликанням ми сердечно обіцяємо обіймати нашою царською любов'ю і опікою усіх наших вірнопідданих усякого звання і стану, від благородно вододіючого мечем на захист Вітчизни до скромно працюючого ремісничим знаряддям, від того, хто проходить вищу державну службу до того, хто на полі прокладає борозну сохою або плугом.

Відповідно до нових положень, кріпосні люди отримають в свій час повні права вільних сільських обивателів.

Поміщики, зберігаючи право власності на всі землі, які їм належать, надають селянам за встановлені повинності в постійне користування садибну їх осілість і, крім того, для забезпечення побуту їх і виконання обов'язків їх перед урядом, – визначену в положеннях кількість польової землі та інших угідь.

Користуючись цим поземельним наділом, селяни за це зобов'язані виконувати на користь поміщиків визначені в положенні повинності. В цьому стані, який є перехідним, селяни іменуються тимчасово зобов'язаними.

Разом з тим їм надається право викуповувати садибну їх осілість, а зі згоди поміщиків вони можуть набувати у власність польові землі та інші угіддя, відведені їм в постійне користування. З таким набуттям у власність відповідної кількості землі селяни звільняються від обов'язків до поміщиків по викупленій землі і набудуть рішучого стану вільних селян-власників.

Особливим положенням про дворових людей визначається для них перехідний стан, пристосований до їх занять і потреб; по закінченню дворічного строку з дня видання цього положення вони одержать повне звільнення і термінові пільги.

На цих головних умовах складеними положеннями визначається майбутній устрій селян і дворових людей, встановлюється порядок суспільного селянського управління і вказуються докладно даровані селянам і дворовим людям права і покладені на них обов'язки по відношенню до уряду і до поміщиків.

Хоча ці положення, загальні, місцеві і особливі додаткові правила для деяких особливих місцевостей, для маєтків дрібних володарів і для селян, які працюють на поміщицьких фабриках і заводах, по можливості пристосовані до місцевих господарських умов і звичаїв, між іншим, щоб зберегти звичаєвий порядок там, де він являє собою обопільні вигоди, ми надаємо поміщикам можливість робити з селянами добровільні угоди та заключати умови про розмір поземельного наділу селян і про слідує за цим повинності з додержанням правил, які видані для оберігання непорушності таких угод.

Новий устрій не може бути вироблено зненацька. Потрібно буде для цього час, приблизно не менше двох років. Протягом цього часу для запобігання плутанини і для додержання суспільної та особистої користі існуючий до цього часу в поміщицьких маєтках порядок повинен бути збережений доти, поки, для здійснення належних приготувань відкрито буде новий порядок.

Для правильного досягнення цього ми визнали за благо повеліти:

Відкрити в кожній губернії губернське по селянським справам присутствіє, якому ввіряється вище завідування справами селянських спільностей, утворених на поміщицьких землях.

Для розгляду на місцях непорозумінь і спорів, які можуть виникнути при виконанні нових положень, призначити в повітах мирових посередників і утворити з них повітові мирові з'їзди.

Потім утворити в поміщицьких маєтках мирські управління, для чого, залишаючи сільські спільноти в теперішньому їх складі, відкрити в значних поселеннях волосні управління, а малі сільські спільноти з'єднати в одне волосне управління.

Скласти, перевірити і затвердити по кожній сільській спільності або маєтку статутну грамоту, в якій буде вираховано на основі місцевого положення кількість землі, яка надається селянам в постійне користування, і розмір повинностей, які припали з них на користь поміщика як на землю, так і на інші від нього вигоди.

Ці статутні грамоти вводити в дію по мірі затвердження їх для кожного маєтку, а остаточно по всіх маєтках ввести в дію протягом двох років з дня видання цього маніфесту.

До закінчення цього строку селянам і дворовим людям перебувати в попередній покорі поміщикам і бездоганно виконувати попередні їх обов'язки.

Поміщикам зберегти нагляд за порядком в їх маєтках, з правом суду і розправи, до утворення волостей і відкриття волосних судів. Для зручнішого приведення в дію тих угод між власниками та селянами, по яких вони будуть набувати у власність разом з садибами і польові угіддя, від уряду буде надана допомога на базі особливих правил видачею позик і переведенням боргів, які лежать на маєтках.

Повідомлення вчителя:

Перше повідомлення про Маніфест 19 лютого було отримано в Кам'янець-Подільському 6.03.1861 року. 9 березня губернатор направив земським справникам і становим приставам спеціальний циркуляр про порядок оголошення маніфесту.

12 березня 1861в Кам'янець-Подільський прибув з надзвичайними повноваженнями від царя флігель-ад'ютант барон Корф. Було доставлено Маніфест і Положення. 13.03.1861 р. в присутності губернатора Брауншвейга у кафедральному соборі розпочалось читання Маніфесту.

Після проголошення реформи в губернії було проведено величезну організаційну роботу. Уже на листопад 1861 р. на Поділлі було обрано 476 волосних старшин та 1794 сільських старости. Надзвичайно показовими

щодо істинного ставлення дворян Подільської губернії до скасування кріпосної залежності та до російської влади в цілому стали події 19.09.1862 р. В цей час в Кам'янець-Подільському відбувалися дворянські вибори. На третій день (19.09.1862 р.) до зали, де засідали повітові предводителі дворянства, завіттали найвідоміші та найвпливовіші польські поміщики краю. 255 польських дворян зі всієї губернії, попередньо домовившись, організовано прийшли з метою підписати звернення до Олександра II з вимогою приєднати Поділля до Польщі.

30.07.1863 р. було виданий закон про прискорення здійснення селянської реформи на Правобережній Україні. Цим урядовим рішенням передбачалося впровадження для селян певних пільг, порівняно з попереднім законодавством. Зокрема, селяни переводились з тимчасово зобов'язаних в розряд селян-власників шляхом обов'язкового викупу селянських земель та зниження викупу на 20 %.

Закон проголошував, що всі взаємовідносини між поміщиками та проживаючими на їх землях тимчасово зобов'язаними селянами припиняються з 1.09.1863 р. З того ж дня тимчасово зобов'язані в цих 3 губерніях зараховуються до розряду селян-власників й, з того ж часу, замість відпрацювання надільної повинності, чи грошового оброку на користь поміщика, зобов'язуються вносити в казну викупні платежі за придбані ними у власність наділи землі. Розмір викупних платежів визначається: в відробіткових маєтках на 20 копійок з рубля менше проти того оброку, який було призначено в уставних грамотах на випадок переходу селян з відробіткової повинності на грошову. При перетворенні уставних грамот у викупні акти викупна сума визначається шляхом капіталізації з 6 %.

Завдання групи 2

Ви представляєте другу важливу реформу Міського самоврядування, яка мала певні особливості на території Подільської губернії. Прочитайте повідомлення та подумайте над такими запитаннями: який основний зміст міського положення 1870 року? Якими повноваженнями наділялася Вінницька міська дума? чому в більшості міст подільської губернії, на вашу думку, реформовані думи та управи почали свою діяльність значно пізніше?

Міське положення 1870 р. відкинуло становий принцип представництва в думі і ввело буржуазний принцип майнового цензу. Думи та їх виконавчі органи - управи перейшли до представників великої і середньої буржуазії. Досліджуючи архівні матеріали щодо діяльності дум в цілому, і Вінницької міської думи зокрема, можемо визначити межі їх компетенції:

1. Використання коштів для благоустрою міста та міського будівництва; контроль за його санітарним станом.

2. Асигнування коштів на утримання адміністративних, судових і поліцейських установ.

3. Збирання податків з місцевого населення; розгляд дрібних та спірних справ купців та ремісників.

4. Нагляд за діяльністю навчальних закладів, медичних установ, їх асигнування.

5. Сприяння розвитку торгівлі.

До однієї з найважливіших сфер діяльності Вінницької міської думи відносився нагляд за санітарним станом міста, використання коштів для міського благоустрою та будівництва. «Стаття 55 Положення 1870 р. визначала повноваження міської думи: порядок утримання у справності та чистоті міської території, пам'ятників, улаштування пристаней, переправ та перевозів, покрівель тощо».

У більшості міст Подільської губернії реформовані думи та управи розпочали свою діяльність в період 1879 – 1881 рр. У Вінниці нове міське положення почало діяти з 1879 р.

Міське положення в Вінниці було запроваджено, але одразу ж виникли значні проблеми, насамперед щодо проведення виборів. Далеко не всі були задоволені результатами перших виборів. Крім того, міські виборці «бажають користуватися ділянками міської землі по заниженій ціні», що є порушенням.

Завдання групи 3

Ви є представниками реформи освіти на Поділлі. Прочитайте повідомлення та подумайте над такими запитаннями: які основні типи шкіл було впроваджено внаслідок проведення реформи в освітній галузі? Яке становище було із жіночою освітою? Які терміни навчання були введено в начальних закладах, як ви це оцінюєте в порівнянні із сучасним часом?

Отже, спочатку про початкову освіту і її правове регулювання в пореформений період. 28 липня 1861 року було засновано особливий комітет для складання попереднього плану організації народних шкіл.

Починаючи з 70-х років XIX ст., в містах, в тому числі і на Поділлі, відкривались початкові школи нового типу з шестирічним терміном навчання, які отримали назву міських вищих училищ. Їх поява була обумовлена потребами капіталістичного розвитку господарства. Вищі училища давали випускникам закінчену початкову освіту, необхідну для роботи в канцеляріях, на транспорті тощо. Щодо правового регулювання середньої освіти, то тут в результаті реформування намітились деякі зрушення.

19 листопада 1864 року затвердило статут реальних гімназій. Реальні гімназії відкривали шлях випускникам у вищі навчальні заклади, а в практичній діяльності давали можливість стати помічниками інженерів.

У 1871 році російський уряд провів нову реформу середньої школи, спрямовану на повне відокремлення класичної освіти від реальної. Згідно цієї реформи класичні гімназії повинні були залишатися закладами освіти для привілейованих, а реальні гімназії перетворювались в реальні училища, які призначалися для «среднего сословия, которое еще не привыкло долго и много учиться».

Щодо жіночої середньої освіти в українських Правобережних губерніях, то 26 травня 1869 року було затверджено положення про жіночі гімназії і прогімназії в Київській, Подільській і Волинській губерніях.

Згідно цього положення в м. Немирові була відкрита перша на Поділлі «для приходящих дівчат» прогімназія з чотирирічним терміном навчання. Деяко пізніше жіночі учбові заклади почали діяти в інших містах губернії.

Завдання групи 4

Ви є дослідниками становища культури на Поділлі у другій половині XIX ст., зокрема особливостей в освітній сфері. Отже, охарактеризуйте розвиток бібліотечних закладів в Подільській губернії.

В Кам'янці-Подільському у 1866 році відбулося відкриття першої на Поділлі публічної російської бібліотеки. Бібліотечні заклади масово почали поширюватися наприкінці XIX – на початку XX ст. Виникали вони переважно у містах, а їх засновниками виступали як приватні особи, так і громадські організації. На початку XX ст. до цієї роботи активно залучилися товариства тверезості, які почали організовувати бібліотеки при народних чайних. Окремі книгозбірні в цей час існували при благородних і громадських зібраннях., церковних братствах. Серед цього різноманіття виокремлювалися міські публічні бібліотеки, що засновувались за ініціативою міських самоврядувань.

Важливою подією у культурно-освітньому житті міста Бара стало відкриття 7 квітня 1899 р. міської публічної бібліотеки, яка утримувалася за рахунок міста. Міська влада постійно збільшувала видатки на утримання бібліотеки.

Завдання групи 5

Ви є дослідниками становища культури на Поділлі у другій половині XIX ст., зокрема театральної спадщини Поділля. Прочитайте повідомлення та подумайте над такими запитаннями:

1. Що сприяло активному залученню жителів подільських міст до театального мистецтва?

2. Які театральні установи було відкрито в другій половині ХІХ ст.?

Перший театр на Поділлі був заснований в 1798 р. у Кам'янці-Подільському. Як зазначав Сіцінський, «театр до 1831 р. був польським, після того до 1861 р. змішаним, тобто польським та російським, а з 1861 р. – лише російським. Він був незадовільним, як за приміщенням, так й за силою трупи». Тривалий час театральне приміщення перебувало у жалюгідному стані. У 1869 – 1871 рр. коштами міської влади проведена повна перебудова театру. Проект розробив архітектор М. Романович, роботи провів підрядник – проскурівський купець Биховський. Наприкінці ХІХ ст. фінансову підтримку театру надавала й державна скарбниця, щороку перераховуючи на його утримання до 3 тис. руб.

У 1860-х – 1880-х рр. існував театр у Балті. Його виникнення та діяльність була пов'язана з Балтським Троїцьким ярмарком. Як зазначалось у рапорті повітового військового начальника від 1883р.: «У Балті є театр, який діє лише влітку, під час ярмарки, коли з'являються заїжджі акторські трупи. Розміщується театр у приватній дерев'яній будівлі. У 90-х рр. ХІХ ст. відомостей про театр у Балті не зустрічається.

Театри в інших містах стали виникати наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. Як правило, зводилися театральні та іноді сценічні майданчики в містах Поділля переважно приватними особами. Так, у 1892 р. у Проскуріві був відкритий приватний театр Шильмана, який розташовувався в дерев'яній необладнаній будівлі по вул. Кам'янецькій. Театр не мав власної трупи та надавав приміщення заїжджим акторам. З часом стало зрозуміло, що таке приміщення не відповідає театральним вимогам і перешкоджає приїзду в Проскурів на гастролі «зоряних» труп. Заручившись підтримкою міської влади.

При підведенні підсумків уроку вчитель пропонує учням такі питання:

1. Якими були позиції різних політичних сил у суспільстві?
2. Чи було досягнуто компромісу, у чому саме?
3. Якими були б ваші пропозиції щодо способів досягнення компромісу, якби ви були дійсно учасниками цих подій?
4. Як ви думаєте, якими були перспективи розгортання революції?

На закінчення учням пропонується сформулювати власне ставлення методом незакінченого речення: «Я вважаю, що державотворчі процеси цього періоду були ...».

V. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВИХ ЗНАНЬ І УМІНЬ УЧНІВ

Графічний диктант

Чи погоджуєтеся ви з твердженням (так «+», ні «-»)

1. Маніфест був підписаний 19 лютого 1861 р. Миколою ІІ -

2. Кріпосницька система скасовувалася. +
3. Реформу 1861 р. назвали Великою. +
4. Негативним наслідком стало малоземелля селян. +
5. Цукробурякове виробництво розвивалось у Південній Україні. –
6. Демографічний ріст загострив земельну проблему. +

Метод «відкритий мікрофон».

Учитель бере в руку уявний мікрофон, задає запитання і передає мікрофон учню, який має відповісти на питання учителя та задати питання іншому учню, передаючи мікрофон.

Наприклад:

- Чи називається реформа 1861р. Великою?
- Чому селянська реформа називалась аграрною?
- Який основний негативний наслідок реформи?
- Який основний зміст проведення реформи міського самоврядування

на території Поділля?

VI. ПІДСУМКИ УРОКУ

Виставлення оцінок та їх аргументація.

Побажання хорошого настрою і посмішок. Учитель збирає листки самооцінки, куди учні виставили і оцінку за графічний диктант.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати параграф.
2. Творче завдання: за допомогою «машини часу» перемістіться у другу половину XIX ст. і візьміть інтерв'ю в українського селянина після проведення аграрної реформи 1861 р. Складіть питання щодо надій, які селянство поклало на реформу, їхнє ставлення до її практичної реалізації, і спробуйте дати на них відповіді з точки зору селянина.

Кравець Богдан,
магістр V курсу ІЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Поділля в 1918 р. Гетьманат П. Скоропадського

Предмет: історія України

Клас: 10

Мета: ознайомити учнів з історичними подіями політичного, економічного, соціального життя Поділля. Роз'яснити особливості розвитку подільських земель. Пояснити термінологію, яка пов'язана з особливостями розвитку нашого краю; сформувати в учнів власні уявлення, погляди на історію рідного краю.

Очікувані результати:

- учні знатимуть основні терміни з даної теми;
- матимуть уявлення про історичний розвиток рідного краю в період Гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.);
- формуватимуть власний погляд на події 1918 р., що безпосередньо стосуються Поділля.

Тип уроку: урок подачі нових знань.

Методи і методичні прийоми:

1. Інформаційно-рецептивний:

а) словесний: розповідь-пояснення, бесіда, дискусія, робота з підручником.

б) наочний: демонстрація, ТЗН.

Прийоми навчання: виклад інформації, пояснення, одержання з тексту та ілюстрацій нових знань, робота з інтерактивною дошкою.

2. Репродуктивний.

Прийоми навчання: подання матеріалу в готовому вигляді, конкретизація і закріплення вже набутих знань.

3. Проблемно-пошуковий: постановка проблемного питання.

Прийоми навчання: постановка взаємопов'язаних проблемних запитань, активізація уваги та мислення.

4. Релаксопедичний: психологічне розвантаження.

Основні поняття: гетьманат, директорія, державна варта.

Історичні персони: П. Скоропадський, С. Кисельов, Г. Степура.

Основні дати:

29 квітня 1918 р. – прихід до влади в Україні П. Скоропадського.

початок травня 1918 р. – реформа місцевих адміністрацій. Впровадження посади губернських та повітових старост замість комісарів.

13 травня 1918 р. – призначення губернським старостою С. Кисельова

29 травня 1918 р. – призначення повітових старост Поділля.

18 червня 1918 р. – наказ С. Кисельова повітовим старостам обеззброїти селян за допомогою австро-угорських військ.

17 липня – 2 серпня 1918 р. – Всеукраїнський страйк залізничників.

22 жовтня 1918 р. – відкрито Кам'янець-Подільський державний університет

20 листопада 1918 р. – С. Кисельов передав владу представнику Директорії Г. Степури.

14 грудня 1918 р. – зречення Скоропадського. Прихід до влади Директорії УНР.

План уроку

1. Прихід до влади Павла Скоропадського. Утвердження влади на Поділлі.
2. Економічна та культурна політика гетьманського уряду на Поділлі (травень – листопад 1918 р.).
3. Причини падіння гетьманського уряду в Україні. Прихід до влади Директорії УНР та Поділля (листопад – грудень 1918 р.).

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНА ЧАСТИНА УРОКУ

Організаційний момент (перевірка присутніх) не більше 2 хвилин.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНТ ТА ЧУТТЄВОГО ДОСВІДУ УЧНІВ

Перевірити знання учнів про події в Україні в період березня 1917 – квітня 1918 рр. Діяльність Центральної Ради України.

Експрес-опитування:

1. Коли в Україні до влади приходить Центральна рада?
2. Перелічіть коли були видані універсали ЦР?
3. Чому II універсал ЦР вважають «ганебним»?
4. Чому Четвертий універсал ЦР 9 січня 1918 р. не досяг бажаних результатів?
5. Які причини падіння ЦР та приходу П. Скоропадського 29 квітня 1918 р. до влади.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Історія рідного краю, це історія тієї місцевості, де ми безпосередньо проживаємо, де проживають батьки, дідусі, бабусі, – це історія, яка в певній мірі є історією кожного з нас.

IV. СПРИЙМАННЯ ТА ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Прихід до влади Павла Скоропадського. Утвердження влади на Поділлі.

29 квітня 1918 р. один з лідерів українських консерваторів П. Скоропадський, при підтримці командування німецьких військ, здійснив державний переворот і проголосив себе гетьманом, мотивуючи зміну влади необхідністю стабілізації всіх сфер життя країни шляхом створення дієздатної влади, відновлення правопорядку, ринкових відносин, підтримки розвитку культури громадян всіх національностей країни. Програма прагнула врахувати інтереси всіх верств населення. За О. Субтельним, соціальну базу гетьманату складали переважно поміщики, заможні селяни, підприємці, фабриканти, вищі прошарки чиновництва. Загалом вони складали 20% усього

населення України. Зокрема на Поділлі владу гетьмана могли підтримати поміщики, що володіли 3 664 маєтками, заможні селяни (8 – 10 % всіх селян). Від проведення аграрної реформи залежало ставлення до нової влади 27 % середняків, 20,5 % безземельних і 42,5 % малоземельних селян, від здійснення соціального захисту залежала підтримка влади робітниками, що становили 10,1 % населення краю (426,1 тисяч осіб).

У Подільському регіоні особливо напружена ситуація склалася в аграрній сфері, де уряд декларував відновлення поміщицької власності. Протести селян набули таких радикальних форм, як вбивства і пограбування поміщиків та управителів їх маєтків, підпал маєтків. Ще до перевороту, станом на березень 1918р., з 3664 приватновласницьких (поміщицьких) господарств Поділля близько 50 – 60 % було розгромлено, а їх земля – захоплена селянами.

У губернії встановлення нової влади сприйняли неоднозначно. 3 травня 1918 р. Могилів-Подільський повітовий комендант повідомляв, що зміна політики в центрі хвилює широкі верстви населення. Користуючись цим, невідповідальні особи підбурюють народ до збройних виступів.

25 травня 1918 р. Проскурівський повітовий комендант відзначив: «Настрій робітництва в повіті в зв'язку з переміною в Києві неспокійний. Селянство хвилюється, не знаючи, що його очікує, а також їх мучить те, що панам повертається власність».

В окремих селах Брацлавського, Гайсинського, Літинського, Ямпільського повітів на початку травня 1918 р. відбулися селянські повстання. У травні 1918 р. було з особливою жорстокістю вбито поміщика Ф. Вишневського в с. Вербка-Волоська Ольгопільського повіту, у с. Берестовцях Гайсинського повіту була «...розбита економія власника Закржевського...», в с. Печері Брацлавського повіту селяни пограбували маєток графа Потоцького. Значного поширення набули самовільні вирубки лісів та потрави посівів. Ще більше ускладнило ситуацію те, що гетьман не реалізував принцип свободи торгівлі, підтвердивши 27 травня 1918 р. дію хлібної монополії держави, яка відібрала у селян право вільно розпоряджатися продукцією власного господарства. Причину таких їх дій пояснив Летичівський повітовий комісар 7 червня 1918 р. Він писав, що «настрій населення в повіті за останні 3 – 4 дні значно змінився і більш-менш визначився. До цього часу здавалось, що людність до чогось нібито придивлялась, розбиралась, а за останні дні, за деякими відомостями виразніше проявляє незадоволення новими порядками існуючої влади. Де-не-де ширяться чутки про повстання в округах та про агітацію».

Службовці УНР розпочали антиурядову агітацію, а деякі – цілеспрямовану підривну діяльність проти гетьмана. Йдеться, зокрема, про колишніх членів Центральної Ради І. Беженара, Ч. Зборовського; комендантів повітів А. Вовка (Могилів-Подільський), Старостіна (Нова Ушиця), Мацана (Ольгопіль); повітових комісарів К.О. Брезкуна (Гайсин), Каніщука (Кам'янець-Подільський), І. Драгомирецького (Нова Ушиця), комісара міста Жмеринки Гончаренка, представників самоврядувань.

3 травня 1918 р. губернський комісар УНР В. Дудич запропонував повітовим комісарам скликати 7 травня повітові селянсько-робітничі з'їзди та ухвалити резолюції, спрямовані проти гетьмана, обрати представників на всеукраїнський селянський з'їзд у Київ. Проте «5 травня 1918 р. сталося замішання. Австрійці визнали гетьмана і відразу сказали комісарові, що з'їзду селянського вони не допустять» – повідомляла місцева преса. У зв'язку з цим з'їзди скликані не були. Крім того, у травні 1918 р. австро-угорське командування повідомило населення Поділля, що запроваджувані військово-польові суди будуть карати за «...таємну агітацію і змови проти українського уряду...». Окупаційні війська здійснили арешти політичних противників гетьманського режиму, придушили селянські повстання. На Поділлі дислокувався 25-й корпус 2-ої Східної австро-угорської армії (50-а і 154-а дивізії). Зокрема, тільки у Летичівському і Ямпільському повітах було близько 10 тис. австро-угорських військ.

З метою створення дієздатної влади у регіонах на початку травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський здійснив реформу місцевих адміністрацій: замість посад губернських і повітових комісарів запроваджувалися посади старост.

Посаду губернського старости Поділля було запропоновано голові губернського продовольчого комітету О. Савостьянову. Однак він відмовився. Губернським старостою Поділля гетьман 13 травня 1918 р. призначив С. Кисельова. 14 травня 1918 р. комісар В. Дудич у зв'язку з тим, що губернський староста ще не прибув до Кам'янця-Подільського, передав службові справи керуючому Подільською казенною палатою Броєцькому.

С. Кисельов (1877 – 1937 рр.) мав значний досвід управлінської діяльності, здобутий під час праці в судових органах Російської імперії на Поділлі (1901 – 1907 рр.), керівництва Проскурівською земською управою (1910 – 1917 рр.) та на посаді Проскурівського повітового комісара (1917 – 1918 рр.). За соціальним станом С. Кисельов був службовцем. Але на ім'я його дружини її батько придбав маєток у Проскурівському повіті. Кисельов очолював місцевий відділ Подільського товариства сільського господарства і

сільськогосподарської промисловості. За національністю був росіянином, до жодної партії не належав.

Процес налагодження адміністративного апарату на Поділлі відбувався повільно. Кисельов приступив до обов'язків губернського старости 19 травня 1918 р., майже за три тижні після проголошення гетьманату. Він констатував основні проблеми нової адміністрації:

- перебування на своїх посадах багатьох повітових комісарів Центральної Ради; наявність значної кількості зброї у сільського населення, яке може чинити опір розпорядженням влади;

- відсутність у влади достатніх збройних сил, оскільки охоронні сотні під командуванням повітових комендантів лівих поглядів були ненадійними;

- відкрита протиурядова агітація;

- бездіяльність міліції; недостатня кількість австро-угорських частин.

Відтак губернський староста вважав, що для встановлення порядку в краї потрібно:

- якнайшвидше призначити повітових старост, замінити повітових комендантів авторитетними, незаполітизованими офіцерами;

- роззброїти та розпустити охоронні сотні, а потім набрати нові з надійних хліборобів та офіцерів;

- надати губернському старості право призначати начальників міліції;

- відпустити кредити на створення відділів розшуку політичних противників Української держави;

- провести вибори сільських та волосних посадових осіб, які б в адміністративному відношенні підлягали повітовим старостам;

- посилити особовий склад австро-угорських військ у краї;

- збільшити штати державних чиновників і підвищити їх оклади до прожиткового рівня;

- надати кошти для створення та підтримки діяльності зазначеної адміністративно-примусової системи.

Досвід старост, їх обізнаність з місцевими проблемами дозволяли оперативно їх вирішувати. Однак старости практично не володіли важелями впливу на ситуацію у регіонах. У процесі створення сильної влади у регіонах старостам були підпорядковані місцеві військові коменданти (15 травня 1918 р.), відділи Державної варти (18 травня 1918 р.), органи самоврядування (червень – липень 1918 р.).

Повітові старости Поділля були призначені 29 травня 1918 р. Вони приступили до виконання обов'язків не відразу, зокрема, Літинський староста О. Ліпкін – 14 червня 1918 р. Більшість старост до свого призначення працювали земськими діячами, суддями, мали досвід управлінської діяльності у структурах Росії та УНР.

Старости були людьми переважно консервативних переконань, хоча й зустрічалися ліберали-українофіли. Всіх їх об'єднувало дві принципові засади: встановлення порядку і відновлення приватної власності. Відтак вони діяли згідно з власними ідеологічними переконаннями та національно-політичної орієнтації. Ямпільський повітовий староста П. Ганько, один з небагатьох прибічників прозахідної політики, вважав, що Україна буде збудована на «західних принципах розуму і права, а не на східному московському принципі самої сили і безправ'я». Натомість вінницький повітовий староста П. Гусаков, як і більшість місцевих адміністраторів, виступав проти ідей «народовладдя і виборного начала», не приховував своїх проросійських симпатій та українофобії. Часто дії старост яскраво свідчили про неприйняття ними української державності. Подільський губернський староста С. Кисельов декларував, що Українська держава повинна будуватися на «здорових демократичних засадах».

Губернський староста, як висококваліфікований юрист, свої дії співвідносив із дотриманням законності і завданням подолати критичну суспільно-політичну й економічну ситуацію в губернії. Професіонал і прагматик з широким світоглядом, С. Кисельов застосовував системний підхід у стабілізації суспільно-політичної ситуації, поєднував правові та силові методи у цьому. Він усвідомлював необхідність соціального компромісу у земельному питанні шляхом здійснення аграрної реформи, «зберігаючи принципи приватної земельної власності у межах народно-державної необхідності, за обов'язкової умови наділення землею безземельних і малоземельних селян у зв'язку з інтенсифікацією і меліорацією сільськогосподарського життя української землі, відновлення господарств особливої культурної цінності і компенсацією потерпілим від «соціалізаторських експериментів». Він вважав необхідним припинити «безграмотну соціалізацію», застосувати рішучі заходи в усуненні демагогів «соціалізації» і заспокоїти населення шляхом заміни колишніх земельних комітетів органами земельної реформи.

Будь-які дії губернський староста Поділля оцінював з точки зору не тільки їх суспільної ваги, але й законності. Так 14 травня 1918 р. Вінницька міська дума ухвалила постанову про передачу приміщення «Мурів» заснованому Подільському обласному художньо-промислому і науковому музею. 24 травня 1918 р. єпископ Подільський і Брацлавський оскаржив рішення думи С. Кисельову як незаконне на тій підставі, що постановою думи від 2 травня 1914 р. приміщення «Мурів» було передано єпархіальному управлінню. 26 травня 1918 р. С. Кисельов у листі голові думи не погодився з

її рішенням від 14 травня, яке незабаром було опротестовано у Кам'янець-Подільському окружному суді.

У своєму першому зверненні «До населення Поділля» від 1 червня 1918 р. С. Кисельов закликав «до розсудливості, спокою і допомоги уряду у встановленні необхідного державного ладу. Попереджаючи, що невиконання вимог урядової влади, порушення ладу буде каратися найбільш суворими засобами», староста вимагав повернути розграбовану власність поміщиків, припинити випаси худоби на посівах землевласників і вирубки лісів. Також С. Кисельов наказав подолянам здати вогнепальну зброю. В іншому своєму зверненні староста закликав населення припинити руйнування і пошкодження державного майна і, зокрема, засобів зв'язку (3 липня 1918 р.).

Велику увагу С. Кисельов приділяв налагодженню діяльності Державної варти, він вважав, що така діяльність «повинна представляти дуже поважну силу, щоб розгнuzдане село рахувалося з нею». 8 червня 1918 р. С. Кисельов призначив керівний склад варти на Поділлі.

Однак спроба спрямувати процес відновлення правопорядку в законне русло була невдалою. Чисельність силових структур Державної варти (3,5 тис. осіб) і охоронних сотень Поділля (біля 3 тис. осіб) була недостатньою у відновленні правопорядку у краї з населенням 4 млн. осіб. Українська влада зверталася за допомогою до австро-угорських військ. 18 червня 1918 р. С. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати селян за допомогою австро-угорців, не спиняючись перед силовим примусом, включно з обстрілами сіл.

Водночас, з метою піднесення авторитету влади, 20 червня 1918 р. С. Кисельов у листі до єпископа Подільського і Брацлавського Пімена запропонував йому оголосити звернення церкви до народу про підтримку гетьмана.

2. Економічна та культурна політика гетьманського уряду на Поділлі (травень – листопад 1918 р.).

Серед успіхів економічної політики гетьманату Поділля варто відзначити відновлення роботи 52 цукрових і винокурних та 116 спиртоочисних заводів Поділля, налагодження роботи залізничного транспорту, управління яким здійснювалося спільно з відповідними спеціалістами німецької військової адміністрації в Україні. Чимала робота була проведена щодо ремонту рухомого складу залізниць. Так, у губернії до грудня 1918 р. з несправних 124 потягів і 3425 вагонів було відремонтовано відповідно 62,9 % і 85,6 %. Завдяки цьому було значно збільшено товарний рух. Загалом впорядкування роботи залізниць відповідало потребам української економіки і прагненням військових союзників Гетьмана

налагодити вивіз залізничним транспортом продовольства з України. Однак, поряд з певною стабілізацією народного господарства, уряд не виконав свого зобов'язання щодо покращення соціального захисту робітників. Наприклад, ще в серпні 1918 р. залишалась невиплаченою заборгованість уряду робітникам залізниць в сумі 200 – 300 млн. карбованців, що виникла ще за часів УНР. Деяким категоріям працівників залізничного транспорту заробітна платня взагалі була зменшена. Це зумовило зростання страйкового руху, причини якого мали переважно економічний характер. Так у травні 1918 р. на станціях Гречани і Кам'янець-Подільський відбувся страйк залізничників у зв'язку із заборгованістю уряду у виплаті їм заробітної платні за 5 місяців. Вершиною протестів робітників став Всеукраїнський страйк залізничників (17 липня – 2 серпня 1918 р.), головною причиною якого була «... наявність заборгованості залізничним працівникам і відсутність хліба...». У Всеукраїнському страйку взяли участь біля 121 тисячі українських і, зокрема, 14,6 тисяч подільських залізничників. Частково шляхом виплати заборгованості, а головним чином репресивними методами, уряд і окупаційні війська припинили страйк.

Найважливішим напрямком економічної політики гетьманату було відновлення приватної власності в аграрній сфері, що поєднувалося з обеззброєнням селян. Ці заходи здійснювали урядовці Поділля разом із австро-угорськими загонами під час рейдів по селах, що часто набували характеру карних експедицій із екзекуціями (тілесними покараннями), контрибуціями, арештами та розстрілами непокірних. Під тиском австро-угорської зброї селян також змушували сплачувати поміщикам відшкодування, часто завищених розмірів. Виплати селян за пограбовані маєтки доходила до 1,5 млн. крб. Навіть не розглядалася можливість відстрочки плати за розгром маєтків, як це було після подій 1905 – 1907 рр. Поміщики ігнорували законні методи відновлення своєї власності за посередництва земельно-ліквідаційних комісій. Заборона С. Кисельова від 27 липня 1918 р. не здійснювати відновлення поміщицької власності за допомогою карних експедицій, а правовим шляхом і за допомогою земельно-ліквідаційних комісій, успіху не мала.

Зрештою, в аграрній сфері було відновлено приватну власність, але не ринкові методи господарювання. Примусового характеру набув навіть збір врожаю на полях поміщиків. 24 липня С. Кисельов видав постанову про те, що всі роботи на полях землевласників покладаються на громади сіл, які раніше грабували маєтки. Передбачалася грошова або натуральна оплата праці селян. Реалізацію цієї постанови забезпечували спеціальні загони австрійців, підрозділи Державної варти або комендантські сотні. Одним з

наслідків цього було загострення продовольчої проблеми. Постановою губерньського старости Поділля у липні 1918р. передбачалося створення комісій з боротьби із спекуляцією продуктами харчування і предметами першої необхідності.

С. Кисельов прагнув впливати на розвиток культурних процесів у краї. Так 26 липня 1918 р. він звернувся до міністра освіти з проханням вжити заходів щодо звільнення австрійськими й українськими підрозділами шкільних приміщень з метою їх підготовки до нового навчального року. У відповідь на звернення голови Подільського земства В. Приходька, губерньський староста в обіжнику від 24 серпня 1918 р. повітовим старостам вимагав, щоб вони не заважали роботі «Просвіт». Процедура скликання зборів «Просвіт» була врегульована С. Кисельовим 10 вересня 1918 р. За декілька днів до скликання зборів, постановки вистави чи інших заходів «Просвіти» були зобов'язані повідомити старосту або начальника Державної варти, щоб вони могли на ці заходи «Просвіти» направити службовця варти». Однак уряд не зміг поліпшити матеріального становища інтелігенції, припинити переслідування окремих її представників проросійськими місцевими службовцями, зокрема, ліквідувати перешкоди у діяльності «Просвіт». Це зумовило опозиційність освіченого прошарку населення гетьманській владі.

Найскладнішими залишалися відносини влади і селянства, яке зі зброєю в руках висловлювало протест аграрній політиці гетьмана. У серпні 1918 р. у 6-ти з 12 повітів губернії (Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Могилів-Подільському, Ямпільському) спалахнули повстання селян, які були придушені за допомогою австро-угорських військ. Значна кількість повстанців була заарештована. За неповними даними, на Поділлі Державною вартою у червні-листопаді 1918 р. було арештовано 608 антигетьманських агітаторів. Окремим успіхом Державної варти була ліквідація загонів «Общества красной точки» – проросійської монархічної організації в регіоні.

Отже, зосередження значних повноважень в руках адміністрації підвищило ефективність діяльності держави. Недоліком системи управління гетьманату була жорстка централізація влади, що призвело до конфліктів старост з самоврядуваннями та унеможливило вирішення місцевих соціальних проблем. Силіві структури були недостатньо чисельними, траплялися прояви корупції. Так більшовики через підкуп слідчого Державної варти звільняли арештованих однопартійців. У силових структурах набули поширення анархістські настрої. У повстанні в Могилів-Подільському повіті взяв участь комендант А. Вовк. 3 вересня 1918 р., за

розпорядженням С. Кисельова, була обеззброєна Літинська охоронна сотня, що готувалася до повстання проти влади.

Головним пріоритетом діяльності гетьманської адміністрації було збереження правопорядку. С. Кисельов усвідомлював недоліки кадрового складу Державної варти, її недостатню чисельність. Зокрема, 4 вересня 1918 р. він запропонував повітовим старостам організувати лояльну частину населення в гуртки «задля недопущення у села повстанців та агітаторів для боротьби з повстанцями».

18 жовтня 1918 р. С.І. Кисельов пропонував повітовим старостам створювати добровільні загони із «свідомих хліборобів та інтелігенції».

Незважаючи на певні проблеми у взаєминах української інтелігенції та влади, гетьманат здійснював активну національно-культурну політику. За її реалізацію в краї відповідали окремі управлінські структури – губернський комісар з народної освіти Ю. Щириця та самоврядування. Здобутками культурної політики на Поділлі було відкриття у 1918/1919 навчальному році 89 навчальних закладів: 31 нижчої початкової школи (1 – 4 роки навчання), 28 вищих початкових шкіл (3 – 4 роки навчання), 30 середніх шкіл (8 – 11 класи). Серед останніх було 6 українських гімназій і школи національних меншин, зокрема, у Кам'янці-Подільському – 2 польські гімназії. За іншими даними, наприкінці 1918 р. на Поділлі діяло 128 нижчих початкових шкіл і 141 вища початкова школа, з яких відповідно 50 і 79 було відкрито у 1918 р.

22 жовтня 1918 р. було відкрито перший у краї вищий навчальний заклад – Кам'янець-Подільський державний університет, що вважається найголовнішим здобутком культурної політики гетьманату на Поділлі.

Однак ці заходи не усували причини опозиційності української інтелігенції до влади. До Вінницької філії Українського національного союзу (УНС), заснованої у жовтні 1918 р., увійшли «Просвіта», Подільська спілка вчителів. Президію Вінницької філії УНС очолював О. Базилевич, до її складу входив також Ю. Щириця. Окремі керівники підрозділів Державної варти некоректно висловлювалися щодо різних верств населення. Зокрема, голова Державної варти у м. Вінниці А. Мончинський заявив голові філії Українського національного союзу, що «учительство – це дрань, а мужиків всіх необхідно перевішати».

3. Причини падіння гетьманського уряду в Україні. Прихід до влади Директорії УНР та Поділля (листопад – грудень 1918 р.).

28 жовтня 1918 р. Австро-Угорщина оголосила про свій намір укласти перемир'я з Антантою. Незабаром в імперії почалася революція. Її наслідки проявилися у деморалізації австро-угорських військ в Україні, втрати ними дисципліни. На початку листопада 1918 р. вони почали повертатися на

батьківщину, здійснюючи при цьому погроми поміщицьких маєтків, українських в'язниць, обмінюючи селянам зброю за продукти. Це призвело до виникнення стихійних правопорушень у Балтському, Вінницькому, Летичівському, Могилів-Подільському, Ямпільському повітах губернії.

Українські органи влади не були пасивними спостерігачами безчинств підрозділів австро-угорського війська. С. Кисельов наказав повітовим старостам обеззброювати ті їх частини, які порушували правопорядок. Українські військові роззброїли окупаційні частини у Вінниці, припинили вчинені ними грабування у Жмеринці та Кам'янці-Подільському. Державна варта активно арештовувала правопорушників: станом на 4 листопада 1918 р. у в'язницях губернії перебувало 1789 осіб. 5 листопада 1918 р. губернський староста знову запропонував повітовим старостам на допомогу Державній варті створити охоронні загони з інтелігенції і тепер - з колишніх офіцерів.

З метою стабілізації громадського порядку гетьман П. Скоропадський запровадив у регіонах держави військовий стан. Зокрема, 9 листопада 1918 р. у Подільській губернії, де вся повнота влади надавалася командирі 2-го корпусу генерал-лейтенанту П. Ярошевичу.

Загалом ліквідація загонами Державної варті масових заворушень у південно-східному Поділлі стала останнім досягненням С. Кисельова на посаді губернського старости.

Відхід австро-угорських військ з Хотинського повіту дозволив С. Кисельову приступити там до організації влади Української держави. 13 листопада 1918 р. він звернувся до міністерства внутрішніх справ, щоб виділили для цього грошовий кредит. Однак наступні події унеможливили ці дії. 13 листопада 1918 р. Директорія почала повстання проти гетьмана. Позиції П. Скоропадського ускладнило проголошення ним 14 листопада 1918 р. прагнення встановити федерацію України з не більшовицькою Росією. Гетьман намагався у такий спосіб здобути підтримку країн Антанти у неминучій війні з Радянською Росією.

На Поділлі Директорія комплексно підійшла до організації повстання, у якому значну роль відіграли місцеві відділи УНС. Вранці 19 листопада 1918 р. міський голова Вінниці А. Фанстіль отримав від представників Вінницької філії УНС повідомлення про те, що вона, вітаючи утворення Директорії УНР, перебирає від її імені у свої руки всю владу на Поділлі аж до призначення нею відповідної адміністрації. У першому пункті свого наказу Вінницька філія УНС повідомляла, що адміністративну владу в губерніях та повітах повинні тимчасово виконувати колишні комісари Центральної ради, а там, де їх немає, – голови демократичних народних (земських) управ або їхні заступники. У наступних пунктах йшлося про відновлення розпущених

гетьманським урядом земських та міських установ, а також про заборону грабунків мирного населення і військових складів та недопущення єврейських погромів.

Крім того, колишні урядовці УНР отримали від Директорії накази про повстання проти гетьманату і захоплення влади. Йдеться, зокрема, про колишнього Подільського губернського комісара УНР Г. Степуру, що готував повстання в Кам'янець-Подільському повіті, заступника Гайсинського повітового комісара А. Волинця тощо.

Слабкою стороною влади гетьманату були силові структури. 19 листопада 1918 р. у Вінницю прибув С. Синявський, який отримав від Директорії завдання «всіма засобами здійснити переворот». Він згадував: «Протягом однієї доби мені вдалося завербувати серед офіцерських караульних рот і місцевого гайдамацького полку ряд людей з командних верхів, які співчували уряду УНР, і 20-го листопада я здійснив переворот. Збиралися у цей же день арештувати генерала П. Ярошевича, командира 2-го Подільського гайдамацького корпусу, але останній підписав наказ всім своїм частинам, що штаб корпусу і всі його військові з'єднання переходять на бік уряду УНР».

Враховуючи перехід П. Ярошевича на бік Директорії УНР, С. Кисельов не мав змоги далі залишатися на чолі адміністрації губернії. Розуміючи безперспективність гетьманського режиму, він без перешкод 20 листопада 1918 р. передав у Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії Г. Степурі. «Перехід влади стався без крові та насильства ... о 20 годині ночі ...», – повідомляв Г. Степура генералу П. Ярошевичу. Після цього С. Кисельов виїхав до Проскурова, де невдовзі був заарештований за наказом отамана Біденка і ув'язнений у Проскурівській в'язниці. Гетьманська влада на Поділлі впала швидко, незначні вогнища опору повстанським силам було придушено. 14 грудня 1918 р. в умовах всеукраїнського повстання П. Скоропадський зрікся влади.

Отже, у регіоні, завдяки професійним діям С. Кисельова, було налагоджено більш-менш дієздатну систему місцевого управління, встановлено відносний правопорядок, відновлено приватну власність. Причини падіння гетьманської влади на Поділлі мали загальноукраїнський характер, зумовлений помилками режиму. У більшості адміністраторів гетьманату була імперська ментальність. Вони підсвідомо повертали старі форми суспільного життя, особливо в сфері власності. Зі здобутків революції вони підтримали лише розвиток української культури. Недаремно один з місцевих державних службовців гетьманату М. Раєвський відзначив: «гетьманський переворот здійснили «русофіли» і просто росіяни», а «для

більшості інтелігентних людей Україна – засіб позбутися більшовиків, а не мета». Гетьманська влада не змогла комплексно підійти до питання відновлення правопорядку і не здійснила головну передумову заспокоєння селянської більшості населення – аграрну реформу. Залучення окупаційних військ до виконання репресивних функцій державного апарату сприяло вирішенню поставлених завдань. Але це не підвищувало авторитет влади, оскільки у всіх зловживаннях окупантів звинувачувалася гетьманська адміністрація. У процесі стабілізації внутрішньополітичної ситуації гетьман не зміг консолідувати українську політичну еліту і загалом йому не вдалося спрямувати революційну стихію у конструктивне русло державотворення, переконати громадськість відмовитися від радикальних соціалістичних перетворень і спрямувати головні зусилля на розбудову та зміцнення державності. Консервативна модель суспільно-політичної і соціально-економічної стабілізації в Україні і, зокрема на Поділлі, виявилася нереалізованою.

VI. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Відповісти на запитання (на вибір):

- Як Ви вважаєте, які головні причини приходу до влади П. Скоропадського?
- Чому політика П. Скоропадського на Поділля зустріла супротив?
- Які основні досягнення і прорахунки Української Держави Скоропадського?
- В чому Ви вбачаєте причину приходу до влади Директорії УНР та падіння Гетьманату?

Тести

1. Коли Павло Скоропадський отримав владу та став гетьманом України?
 - а) 3 березня 1918 р.
 - б) 29 квітня 1918 р.**
 - в) 3 травня 1918 р.
2. Хто був губернським старостою Поділля?
 - а) О. Савостьянов
 - б) В. Дудич
 - в) О. Ліпкін
 - г) С. Кисельов**
3. Коли С. Кисельов зробив своє перше звернення «До населення Поділля»?
 - а) 19 травня
 - б) 29 травня**

в) 1 червня

г) 18 червня

4. Коли було призначено керівний Державної варти на Поділлі?

а) 3 липня

б) 8 червня

в) 17 липня

г) 1 червня

5. Що відбулось 17 липня – 2 серпня 1918 р.?

а) Проведення аграрної реформи

б) Всеукраїнський страйк залізничників

г) Всеукраїнський селянський з'їзд в Києві

д) Витіснення отаманів Поділля військами Директорії

VII. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Отже, розглянувши основні питання даної теми, Ви (учні):

- осмислили розвиток історії Поділля за часів гетьмана

П. Скоропадського;

- вивчили основні особливості розвитку рідного краю в 1918 р.;

- ознайомились з основними подіями та політикою режиму

Скоропадського на Поділлі;

- визначились із власними поглядами на історію Поділля 1918 р.

VIII. ПОЯСНЕННЯ ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

1. Написати твір на тему: «Досягнення та прорахунки режиму Гетьманату. Причини падіння». Поясніть, як ви це розумієте?

Або

Зробити доповідь на одну з тем:

1. Соціально-економічне становище Гетьманату П. Скоропадського 1918 р.

2. Політичне становище краю в квітні – грудні 1918 р.

Поліщук Юлія,

студентка V курсу ІІЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Тема: Наш край у II половині XX – на початку XXI ст.

Предмет: історія України

Клас: 11

Мета уроку: ознайомити учнів з особливостями економічного і соціального розвитку краю в 50 – 70-х роках XX ст., показати зміни в повсякденному житті населенні, висвітлити його політичне та культурне

життя, звичаї, традиції, побут; охарактеризувати та проаналізувати політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток Вінниччини у цей період; визначити позитивні й негативні явища та події для краю, дати їм історичну оцінку; узагальнити отримані знання з теми; звернути увагу учнів на закономірності розвитку процесів у суспільстві, розвиток краю у контексті загальноісторичного розвитку України; розвивати вміння учнів висловлювати власну думку, займати громадянську позицію та виховувати почуття громадянськості та патріотизму; вміння проводити аналогію стосовно подій, явищ, фактів, предметів на основі здобутих раніше знань та досвіду.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: презентація до уроку.

Основні поняття й терміни: десталінізація, раднаргоспи, «українська година», русифікація, атеїстична пропаганда.

ПЛАН УРОКУ

1. Особливості соціально-економічного розвитку Вінниччини в 50 – 70-х роках ХХ ст.

2. Зміни у повсякденному житті населення

3. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут краю.

ХІД УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

1) Вчитель повідомляє тему: «Наш край у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.». Вказує, які питання необхідно розглянути на цьому уроці:

1. Особливості соціально-економічного розвитку Вінниччини в 50 – 70-х роках ХХ ст.

2. Зміни у повсякденному житті населення

3. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут краю.

2) Пропонує учням визначити місце та роль даної теми в шкільному курсі рідного краю та історії України. Вчитель подає питання для роздумів:

«Для чого ми вивчає історію рідного краю? Яким чином це може бути корисним у вивченні історії України?».

Учні висловлюють свої погляди на місце та роль даної теми в шкільному курсі рідного краю та історії України. Вчитель підсумовує.

3) Вчитель задає завдання учням, щоб кожен з них відзначав у себе в зошиті протягом уроку, що їм сподобалось і не сподобалось, і чому?

II. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1) Вчитель ставить перед класом проблемні питання: «З якою метою необхідно вивчати історію рідного краю у період другої половини ХХ –

початку ХХІ ст.? Яке значення це має для сучасної людини, як жителя Вінниччини і громадянина України?».

Учні відповідають на запитання, обов'язково аргументуючи свою точку зору.

Вчитель висловлює свою позицію щодо необхідності вивчення даної теми:

- формування громадянської позиції і почуття патріотизму до власної держави, рідного міста, краю;
- оволодіння життєвим досвідом, на основі здобутих знань;
- розуміння історичного минулого своєї країни, та можливості прогнозування його майбутнього.

2) Вчитель узагальнює відповіді учнів, пояснює мету уроку; цікавиться, що учні очікують дізнатися про історію рідного краю на даному уроці, і на які аспекти навчального матеріалу слід звернути більше уваги.

3) Складання візитної картки періоду. Вчитель викладає матеріал, а учні записують інформацію по пунктах у зошит:

1. Які явища та процеси характерні для УРСР, у тому числі і для Вінниччини, у 50 – 70-х роках?

2. Видатні діячі Вінниччини даного періоду.

3. Зміни, що відбулись у політичному, економічному, культурному житті Вінниччан.

4) Вчитель розповідає про особливості політичного, економічного і соціального розвитку в цей період; описує повсякденне та культурне життя Вінниччан.

5) Вчитель проводить гру на асоціації. До уваги учнів пропонується презентація на тему уроку. В ній вміщено фото місць Вінниці в період 50 – 70-х років і на сучасний лад. Учням потрібно назвати, які саме місця представлені.

ІІІ. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВИХ ЗНАТЬ

1) Утворіть ланцюжок подій у хронологічній послідовності стосовно економічного і соціального розвитку краю у 50 – 70-х роках:

Реконструювання підприємств, 7-річний план – створення раднаргоспів – зростання кількості населення міста – розбудова міста – розвиток культури (створення бібліотек, парків, кіно, музеїв та ін.)

2) Яким було духовне і культурне життя населення в цей період?

3) Назвіть представників (діячів) даного періоду.

ІV. ПІДСУМОК УРОКУ

1) Оцініть діяльність влади у питаннях внутрішньої політики. Що можна було б здійснити по-іншому?

2) Що з поданої інформації для вас було найбільш пізнавальним та цікавим?

3) Заключне слово вчителя; підсумки уроку. Вчитель вказує про важливість знання історії взагалі, і, особливо, історії свого краю, адже це є необхідним для усвідомлення себе в світі та в світі навколо себе.

V. ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

1) Вчитель пропонує кожному учню оцінити урок, наскільки він був успішний, а також вказати, що сподобалось і не сподобалось на уроці.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Розповідь учителя

I. Мотивація навчальної діяльності дітей

Тема нашого уроку «Наш край у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.». Ця тема охоплює значний хронологічний період, тому ми будемо розглядати її і на нашому наступному уроці.

На цьому уроці нам необхідно розглянути такі питання:

1. Особливості соціально-економічного розвитку Вінниччини в 50-70-х роках ХХ ст.

2. Зміни у повсякденному житті населення

3. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут краю.

Хто мені дасть відповідь на такі питання: «Для чого ми вивчаємо історію рідного краю? Яким чином це може бути корисним у вивченні історії України?»

Отож, завдяки історії рідного краю, у нашому випадку Вінниччини, ми можемо більше дізнатися про минуле нашого міста, про що зазвичай не згадується в курсі Історії України, адже там історія подається в загальному. І навпаки, знаючи історію краю, ми можемо в загальному розказати про ситуацію на Україні.

Для того, щоб наш урок пройшов плідно, я даю вам таке завдання: нехай кожен з вас протягом уроку позначає у себе в зошиті моменти, які вам сподобались, або ж, навпаки, не сподобались, і чому. А в кінці ми підведемо підсумки.

II. Вивчення нового матеріалу

Як ви думаєте, чому період 50 – 70-х років є для нас важливим? І які знання цього матеріалу може вплинути на наше теперішнє життя! Яке значення це має для сучасної людини, як жителя Вінниччини і громадянина України?

Ця тема необхідна нам у вивченні для:

- формування громадянської позиції і почуття патріотизму до власної держави, рідного міста, краю;

- оволодіння життєвим досвідом, на основі здобутих знань;
- розуміння історичного минулого своєю країною, та можливості прогнозування його майбутнього.

Сьогодні на уроці нам потрібно (пояснення мети уроку):

- Ознайомитись з особливостями економічного і соціального розвитку краю в 50 – 70-х роках ХХ ст.; змінами в повсякденному житті населенні; політичним та культурним життям, звичаями, традиціями, побутом Вінничан.

- Охарактеризувати та проаналізувати політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток Вінниччини у цей період.

- Визначити позитивні й негативні явища та події для краю, дати їм історичну оцінку.

- Узагальнити отримані знання з теми.

Перед тим як розпочати розповідь теми, скажіть, про які аспекти життя Вінниччини ви хотіли б дізнатися найбільше? На що звернути увагу, на: політику, соціально-економічний стан чи розвиток культури?

Для кращого запам'ятовування матеріалу накреслимо таблицю в зошиті, це буде «візитна картка періоду». Протягом уроку ми будемо її заповнювати (вчитель заповнює таблицю на дошці). В ній повинні бути такі пункти:

Явища та процеси 50 – 70-х рр. в УРСР	Прихід до влади Хрущова в СРСР; десталінізація; розширення прав УРСР в економічному та культурному житті; демократизація життя; робітничі виступи; утворення раднаргоспів; розвиток системи народної освіти; дисидентський рух; антицерковна політика; політико-ідеологічна криза; назрівання економічної кризи
Видатні діячі Вінниччини	Письменники: А. Бортняк, Н. Гнатюк, В. Кобець, М. Каменюк, Л. Пастушенко, М. Рябий, І. Волошенко, М. Стрельбицький
Зміни в політичному, економічному, культурному житті Вінниччини	Переоснащення підприємств; надання більших економічних прав республікам – створення раднаргоспів; збільшення кількості підприємств і сфер виробництва продукції; зростання кількості населення; нарощування житлового будівництва; збільшення електропостачання і газифікація; розвиток міського транспорту, автобусного та авіаційного руху; урізноманітнення культурного життя населення; русифікація; поширення ідей атеїзму та багато іншого.

Після війни в державі розпочалась «Відбудова». Зокрема, Вінниці було завдано величезних збитків. Із 50-ти промислових підприємств, що існували до війни, лише 10 вціліло. Місто зазнало значних людських втрат. Становище було важким, однак з перших же днів після визволення міста люди взялися за його відбудову. Розпочата з 1944 р. відбудова міста продовжувалась і за часів «Відлиги».

Промисловість і транспорт Поділля на поч. 50-х рр. відчували гостру потребу в спеціалістах. Серед працюючих було багато жінок, підлітків, людей пенсійного віку. На підприємствах почали переоснащення і впровадження нових технологій. (Наприклад: Мотороремонтний завод, Взуттєва фабрика ім. Щорса, Швейна фабрика ім. Володарського, Суперфосфатний завод та ін.). У першу чергу розвивались підприємства з переробки с/г сировини, і ті, що випускали товари, необхідні для сільського господарства.

У господарстві Вінниці мали місце і негативні моменти:

- перебої в роботі підприємств, що в деяких випадках призводили навіть до зупинки і простою;
- плани не виконувались відповідно до норми (були нереальними), адже не були ретельно продуманими, через це відбувався випуск продукції з порушенням технічних вимог та з дефектами;
- погана забезпеченість окремих підприємств паливом, сировиною і технічними матеріалами.

У зв'язку з цим в 1957 р. проводиться реорганізація управління промисловістю і будівництвом. Замість міністерств і відомств керівництво підприємствами країни починають здійснювати Ради народного господарства (раднаргоспи) економічно-адміністративних районів. Вінниця стає центром економічно-адміністративного району (входили Вінницька і Хмельницька обл.). У підпорядкування Вінницького раднаргоспу перейшло 10 найбільших підприємств міста. У 1958 р. відбулась реорганізація МТС і продажу техніки колгоспам. За 7-річним планом розширювались і реконструювались майже всі діючі фабрики і заводи в місті. Всі вони відтепер перейшли на 7-годинний робочий день.

На підприємствах Вінниці, як і в інших містах України, розгорнулась боротьба за «українську годину». Робітничі колективи брали зобов'язання виконувати денну норму не за 7, а за 6 годин.

Отже, реорганізація міністерств в раднаргоспи мала певний економічний ефект:

- внаслідок ліквідації окремих міністерств, скоротився адміністративно-управлінський апарат;

- закрито сотні дрібних підприємств, які дублювали одне одного;
- вивільнені виробничі площі задіяні для випуску нових видів продукції;
- прискорився процес технічної реконструкції багатьох підприємств.

Особливо швидко промислове будівництво здійснювалось в II пол. 60-х – поч. 70-х рр. Так, у середині 70-х рр. починають видавати продукцію більше 10 нових промислових об'єктів міста. Серед них – Електротехнічний і Радіоламповий заводи, Олієжиркомбінат, Швейна і Галантерейна фабрики. Такий розвиток промисловості дав значне зростання кількості населення міста. З року в рік місто нарощувало житлове будівництво, черга на одержання квартир не зменшувалася, а навпаки, зростала. Серйозним недоліком в житловому будівництві була низька якість будівельних робіт, особливо сантехнічних і оброблюваних. Будівельники це пояснювали низькою якістю матеріалів, а саме – цегли. Електропостачання міста значно поліпшилося після розширення центральної міської електростанції. В 1958 р. стала до ладу друга ТЕЦ Суперфосфатного заводу, теплоелектроцентрально Олієжиркомбінату і Сабарівська ГЕС. Завдяки цьому значно поліпшилося постачання електроенергією підприємств, комунальних і культурно-освітніх закладів, житла населення. Із розвитком міста збільшувалися потреби у воді для промисловості і населення. Потужність міського водогону зросла більше, ніж удвічі, але все ж не забезпечувала потреб міста.

На початку 50-х рр. почалась газифікація Вінниці. Але справжнього розмаху газифікація набрала тільки в середині 50-х рр., коли завершилося будівництво гілки газопроводу з Житомира, яким природний газ був поданий до Вінниці.

У післявоєнні роки прискорено розвивався і міський транспорт. У цей час були прокладені нові трамвайні лінії. В 1950 р. трамвайна лінія з'єднала центр міста з Суперфосфатним заводом. Нове велике депо для трамвайних вагонів спорудили на Хмельницькому шосе. Збільшився також автобусний і таксомоторний парк. В 1963 р. почалося спорудження першої тролейбусної лінії на вул. Островського до робітничого селища Олієжирового комбінату, яка була офіційно відкрита 20 лютого 1964 р. За рік до того почав працювати новий аеровокзал. Авіалінії зв'язали обласний центр з Москвою, Києвом і великими містами.

Налагоджувався регулярний автобусний рух. У 1954 р., була споруджена автобусна станція. З Вінниці автобуси почали курсувати до усіх районних центрів області, а також до Києва, Львова, Хмельницького. Поліпшенню роботи міського транспорту сприяв новий залізобетонний міст через Південний Буг, який з'єднав Замостя з центральною частиною Вінниці.

Торгівля в місті здійснювалася на п'яти колгоспних ринках: Центральному, Калічі, на вул. Свердлова. У 1956 – 1964 рр. реконструювали багато майданів і вулиць міста. Так, на місці колишнього базару Каліча створили нову велику площу, якій присвоїли ім'я Ю. Гагаріна. Окрасою її стала 5-поверхова будівля центрального універмагу, 4-поверховий будинок нового готелю, житлові будинки. На розі вулиць ім. М. Пирогова та К. Цеткін (нині – Р. Скалецького) збудували критий ринок, нині – ринок «Урожай». Чимало було зроблено для впорядкування вулиць і майданів, для поліпшення санітарного стану міста. У квітні 1972 р. Вінниця стала містом з районним поділом. Указом Президії Верховної Ради УРСР у місті були створені Ленінський, Замостянський і Староміський райони.

На лініях Вінниця – Сабарів і Вінниця – Мізяків щоденно курсували пасажирські теплоходи з зупинкою у Стрижавці, Михайлівці, Лаврівці, крім того, за заявками організацій в недільні дні надавалися човни для екскурсійних подорожей до каменя М. Коцюбинського, відпочинку у Михайлівському лісі й інших мальовничих місцях на берегах Південного Бугу.

У повоєнні роки поступово налагоджувалося й культурне життя Вінниці. В 1946 р. почав працювати кінотеатр «Родина», з 1950 р. – «Жовтень» на Замості. В 1955 р. закінчено відбудову довоєнного приміщення бібліотеки ім. Тимірязєва. Були закладені нові парки, сквери, бульвари, фактично заново створений парк культури і відпочинку імені Горького. В 1958 р. тут спорудили зелений театр на 3 тис. місць, стадіон, виставочний павільйон і лекторій, бібліотеку, читальню, майданчики для дітей. Тривав розвиток освіти, науки і культури в місті. Пироговська лікарня стала основною клінічною базою Вінницького медичного інституту. Наявність відповідного обладнання і висококваліфікованих кадрів дозволила робити тут найскладніші хірургічні операції.

У перші повоєнні роки розвиток освіти відбувався у складних умовах, спричинених жахливим станом шкільних будівель. До середини 50-х рр. нові приміщення одержали сім шкіл. Згодом ще кілька. Будувалися й нові школи. Отже, поліпшувався навчально-виховний процес, відкривалися нові кабінети, лабораторії, майстерні. Шкільна реформа заклала міцні підвалини подальшої русифікації освіти в Україні. Розпочалося прискорене закриття шкіл із українською мовою навчання, в тому числі й у Вінниці.

У 1957 р. у Вінниці відбувся перший обласний фестиваль молоді, в якому взяли участь тисячі обдарованих юнаків і дівчат.

У Вінниці було зведено телевізійну ретрансляційну станцію з приймальною щоглою заввишки 359 м. На той час це була найвища вежа в

Європі, найпотужніший ретранслятор в Україні. Вінниця була 3-ім містом у республіці, яка мала можливість дивитися три програми телебачення.

Духовне життя в період «хрущовської відлиги» характеризується взаємодією різних тенденцій, непослідовністю, половинчастістю і суперечливістю реформ: демократичні прориви в окремих сферах культури фактично блокувалися збереженням позицій сталінізму в інших. З одного боку, це невдалі спроби реформування освіти, русифікація, адміністративне утвердження атеїзму, а з іншого – певне ослаблення тиску системи на культуру, розширення меж для творчої і наукової самореалізації, поява перших паростків громадського пробудження і національного відродження. Усе це, зрозуміло, було характерним для Вінниці.

У жовтні 1970 р. була створена Вінницька організація Спілки письменників України. Її робота в ті часи була жорстко контрольована партійно-державною адміністрацією: вийти за дозволені межі у сфері впливу на народ вона не могла, але й влада, в свою чергу, не могла заборонити любити рідну землю, писати рідною мовою, плекати чисті людські почуття. Вінницькі письменники допомагали створювати в області бібліотеки, літературні музеї, ініціювали відкриття пам'ятників і меморіальних таблиць письменникам-землякам, сприяли роботі товариства охорони пам'яток історії і культури, товариства книголюбів, інших громадських організацій.

Про ідейно-художній рівень видань партія теж турбувалася: закликала літераторів писати романи, присвячені тваринникам, поеми – передовим діячам, порушувати такі соціальні проблеми, як зміцнення трудової дисципліни і т. ін. Проте успіхи, всупереч згадуваним обставинам, все-таки були: це лірика А. Бортняка, Н. Гнатюк, В. Кобця, М. Каменюка, проза Л. Пастушенка, М. Рябого, І. Волошенюка, поезія і критичні розвідки М. Стрельбицького, твори низки інших авторів стали відомими в усій Україні. Чимало митців — письменників, художників, композиторів, архітекторів, працівників кіно, життям і творчістю пов'язаних з Вінниччиною, у 70 – 80 роки за великі творчі успіхи були удостоєні престижних нагород.

В культурно-освітньому розвитку проявилася політика послідовної русифікації міста. З кінця 60-х до середини 80-х років дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади і технікуми поступово переводилися на російську мову. Діловодство в партійних і державних установах міста, не кажучи вже про заводи і фабрики, здійснювалося виключно російською мовою.

Наполегливість і цілеспрямованість партійних керівників у насаджуванні комуністичної ідеології проявлялася в жорстокому переслідуванні своїх ідеологічних противників, зокрема в постійному

посиленні атеїстичної пропаганди. Партійно-державні структури міста Вінниці рішуче вимагали неухильного посилення і незмінної активізації боротьби з поширенням релігійних поглядів, обрядів серед населення. Такі вимоги висувалися перед делегатами усіх з'їздів партії. З ініціативи центру, а за ним, у свою чергу, і республіканських керівних структур, завирувала ідея запровадження нових радянських свят та обрядів. Ідея впровадження нової обрядовості повсюдного успіху не здобула.

Отож, радянська ідеологія усе більше деградувала, хоча й будувалися нові заводи і фабрики, лікарні, школи, середні й вищі навчальні заклади, кінотеатри, спортивні зали і будинки відпочинку. У цьому і полягав один з парадоксів епохи «застою», кінець якому в 1985 р. поклала «ера Горбачова».

А зараз ми проведемо гру, я буду показувати вам фото міста 50 – 70-х років, а вам необхідно буде вказати теперішнє місце знаходження (назва вулиці, району тощо) даних об'єктів. Перегляд презентації.

ІІІ. ЗАКРІПЛЕННЯ НОВИХ ЗНАТЬ

Розв'яжіть завдання і дайте відповідь на питання.

1. У хронологічній послідовності розставте події:

Реконструювання підприємств, 7-річний план створення раднаргоспів – зростання кількості населення міста – розбудова міста – розвиток культури (створення бібліотек, парків, кіно, музеїв та ін.).

2. Яким було становище духовного і культурного життя населення в цей період?

3. Назвіть представників (діячів) даного періоду.

ІV. ПІДСУМОК УРОКУ

Дайте відповідь на питання:

1. Оцініть діяльність влади у питаннях внутрішньої політики. Що можна було б здійснити по-іншому?

2. Що з поданої інформації для вас було найбільш пізнавальним та цікавим?

Давайте підведемо підсумки. Сьогодні ми почали вивчення теми «Наш край в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.», розглянувши питання соціально-економічного, політичного і культурного становища краю в період 50 – 70 х рр. ХХ ст. На початку 50-х рр. Вінницю можна характеризувати як слаборозвинене місто, яке в достатній мірі постраждало після ІІ світової війни. З 1944 р. місто починає відроджуватись. У 1957 р. проводиться реорганізація управління промисловістю і будівництвом (створення раднаргоспів). У другій половині 60-х – початку 70-х рр. особливо швидко розвивається промислове будівництво. З року в рік місто нарощувало житлове будівництво, що вимагало збільшення водо-, газо- та

енергозабезпеченості міста. Із розширенням міста розвивався міський транспорт, автобусний та авіаційний рух. Реконструювались багато майданів і вулиць міста. Налагоджувалося культурне життя Вінниці. Споруджувались кінотеатри, бібліотеки, були закладені нові парки, сквери, бульвари, фактично заново створений парк культури і відпочинку ім. Горького. В культурно-освітньому розвитку проявилася політика послідовної русифікації міста. З кінця 60-х до середини 80-х років дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади і технікуми поступово переводилися на російську мову навчання й виховання. Насаджування комуністичної ідеології проявлялося в жорсткому переслідуванні своїх ідеологічних противників, зокрема в постійному посиленні атеїстичної пропаганди.

V. ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Вчитель пропонує кожному учню оцінити урок, визначивши, наскільки він був успішний, а також вказати, що сподобалось і не сподобалось на уроці.

Виставлення оцінок.

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Написати твір на тему: «Щоб ви змінили або запровадили нового на сучасному етапі розвитку нашого міста».

Дячук Юрій Васильович,
вчитель історії Вахнівської ЗОШ 1 – 3 ст.
(с. Вахнівка Липовецького р-ну)

Тема: Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодення

Предмет: історія України

Клас: 9

Пізнай свій край, себе, свій рід, свій нарід, свою землю – і ти побачиш свій шлях у життя.

Григорій Сковорода

Мета: познайомити учнів із далеким минулим Вінниччини, походженням її назви, хронологією її історичних подій, архітектурними пам'ятками; вчити учнів реалізовувати проектну діяльність на основі набутих знань; розвивати творчий підхід до розв'язання проблеми; розвивати інтерес до вивчення історії, культури та традицій рідного краю, зміцнювати їх почуття національної гордості й гідності; розвивати творче мислення, вміння працювати з додатковою літературою, формувати життєві компетенції.

Провідна проблема: знайомство з Вінницею як представницею різних історичних епох.

Спосіб розв’язання проблеми: збирання інформації, поширення її серед учнів класу.

Форма проведення: проект.

Тип проекту: ознайомлювально-інформаційний, груповий.

Завдання проекту:

1. Познайомити учнів із дослідженнями істориків щодо походження назви міста Вінниця.

2. Провести частковий хронологічний огляд історичних подій до становлення Вінниччини як осередку Подільського краю.

3. Познайомити із легендою виникнення Вінницьких Мурів.

4. Створити колекцію фото, об’єктів переможців обласного конкурсу «Сім чудес Вінниччини».

5. Випустити красназавчий журнал групової роботи учнів «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (формат А 4).

6. Підготувати презентацію сторінок журналу: «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (програма Power Point).

Термін реалізації: проектний двотижневик.

Прогнозований результат:

1. Позитивні враження від отриманої інформації.

2. Виготовлення красназавчого журналу: «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (формат А 4).

3. Створення презентації сторінок красназавчого журналу: «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (програма Power Point).

План виконання проекту

1. Обговорення у класі ідеї проекту.

2. Міркування щодо форми презентації проекту.

3. Визначення з допомогою вчителя джерел потрібної інформації.

4. Об’єднання в групи. Розподіл обов’язків між учасниками проекту (учнями та батьками учнів класу).

5. Визначення форми презентації результату.

6. Презентація перед учнями та батьками класу.

7. Оцінювання роботи виконавців проекту.

Обладнання: плакат із назвою проекту «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні», ІКТ, карта України, плакат із гербами міст України.

ХІД ПРОЕКТУ

I. ВСТУПНА ЧАСТИНА

1. Організація класу.

Автор: Олеся Сінчук

Вінниця! Сонцем дорога заквітчана
Мрії жадає у світ перелляти!
Вінниця – вітру небесного дівчина
В кожному серці запалює свято.

Вінниця! Щастя солодкого струни
Я заплету у стежки твої чисті!
Котяться, котяться всесвіту луни,
Щоб не порвалось єднання намисто!
м. Вінниця

II. Вступна частина

1. Повідомлення теми проекту.

- Тема сьогоднішнього нашого уроку-проекту – «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні». (Запис теми проекту на плакаті прикріпленій на дошці).

2. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

2.1. Вступне слово вчителя.

Величезна територія в центрі Європи. У різні часи її називали по-різному. А ось уже п'ять століть за нею закріпилася назва Україна, серцем якої є Вінниччина. Це багатючий і одночасно маловідомий для пересічного громадянина край, де, попри всі суспільні зміни, мирно вживаються залишки патріархальних традицій та сучасний прогрес.

Це земля сивих легенд і мелодійних пісень, земля споконвічних хліборобів – спадкоємців традицій працьовитих трипільців, войовничих скіфів і мужніх сарматів, мудрих слов'ян та поборників справедливості – козаків. Благословенний Богом вінницький край заворожує спокійною красою краєвидів, щедрим убранством родючої землі, джерельними водами, смарагдовими лісами, розлогими нивами. З Літина до Немирова подорожуючих супроводжують вікові липи, посаджені ще за часів Катерини II. Деякі вчені стверджують, що перші переселення народів, які несли елементарні знання землеробства, розпочалися саме з Поділля.

На території, яку займає сучасна Вінниця, людина оселялася з давніх часів. Археологи знайшли тут знаряддя праці епохи неоліту, поховання бронзового століття, ранньослов'янські поселення, що відносяться до черняхівської культури; пізніше тут жили племена, що входили до складу Київської Русі, Галицько-Волинського князівства.

Виявлено, зокрема, поселення трипільської культури. З трипільського поселення на території міста походить крем'яна шліфувана сокирка, яка нині зберігається в Національному музеї історії України в м. Києві.

На сьогодні вам потрібно було об'єднатися у групи й підготувати інформаційний проект про Вінниччину, про її далеке історичне минуле та сучасне сьогодні, про її історичну спадщину, яка дісталась нашому поколінню, переживши століття та лихоліття усіх часів та народів.

Отже, сьогодні ми познайомимось з результатами вашої діяльності.

2.2. Презентація проекту. Виступ груп учнів.

Перша група.

- Наша група збирала інформацію про походження назви міста Вінниця. Є декілька джерел походження назви міста Вінниця.

- Найімовірнішою є думка вчених про те, що в основі назви лежить старослов'янське слово «віно» (посаг), оскільки Вінниця і прилеглі землі були в XIV ст. захоплені литовським князем Ольгердом і подаровані ним його племінникам. Однак термін «віно» застосовувався лише щодо жіночого посагу. Оскільки початковою назвою міста є Віничя (за Списком міст руських) або Віница (за літописами русько-литовськими), то дехто виводить етимологію від назви притоки Південного Бугу річки Віннички. Спільнокореневими вважають і слова «вінь» (родич, спільник) «віна» (ріка, притока), «вінча» (свято врожаю), і навіть «вино» та «винниця», хоча відомостей про винокурні на цих територіях не зафіксовано, до того ж «вино» писалось через «и», а не через «і».

- А тепер послухайте і легенду.

- Цікаву легенду про зв'язок назви річки Віннички з містом записала у 1959 році відома подільська фольклористка Є.В. Горб у Вінниці: «Прийшов на берег Бугу чоловік, поставив собі хату і зажив з жінкою. Мав двох дочок. Одну ласкаво називав Вишенькою, а другу — Вінничкою. Росли дівчата, як ягоди, рум'яні та веселі. А коли виростили, то одружив їх з працюючими риболовами. Поставила Вишенька з своїм чоловіком дерев'яну хату на правім березі Бугу, а Вінничка – на лівому. Рубали ліс, випалювали пні, землю орали і жито засівали. В дуплах мед вибирали...

Одного разу зірвався сильний вітер, завив. Птиці перестали співати, сонце зайшло за чорну хмару. То не вітер вив, не буря надходила, а страшні вороженьки понад Бугом чорний копоть підняли. Оточили зненацька домівки Вишеньки і Віннички, хотіли всіх в полон забрати, на східних ринках молодичок продати. Виходу не було. Краще смерть, ніж довга і чорна неволя. Вінничка першою запалила свою хату. Сестра Вишенька побачила вогонь за Бугом і також розвела вогонь в оточеній хаті.

Як дві свічки, палало сухе дерево, тріскотів вогонь. Від пекучого жару та їдкого диму трісли серця двох сестер... Проминули літа. Багато води у Бузі протекло. Прийшли нові люди сюди, осіли, побачили згарища, дізналися про

гірку долину Віннички і Вишеньки. На пам'ять добру про них назвали їх іменами річки, що несуть свої води до Південного Бугу. Побудували тут фортецю, а місто біля неї назвали іменем річки Вінницею».

- Зібраними нами даними, про походження назви міста Вінниця, ми і презентуємо першу сторінку краєзнавчого журналу «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (формат А 4).

Друга група.

- Ми подаємо інформацію про хронологію історичних подій, які відбувалися на території сучасної Вінниччини в глибоку давнину та залишили свій відбиток у її культурній та архітектурній спадщині:

- У XII столітті північна частина сучасної Вінниччини входила до так званої Болохівської землі. У часи монголо-татар з'являється назва «Поділля». Після битви на Синіх Водах (1362 р.) Поділля входить до складу Великого Князівства Литовського. У 1434 році створено Подільське воєводство у складі Польського Королівства. Входило Поділля і до складу Київського та Волинського князівств Речі Посполитої, а у 1566 році створено Брацлавське воєводство у складі Брацлавського, Вінницького і Звенигородського повітів. На Люблінському сеймі (1569 р.) Брацлавщина відійшла до Польщі, в межах якої перебувала до 1793 року.

На долину Поділля припали чи не найважчі битви Визвольної війни – під Батогом біля Ладижина, під Жванцем на Дністрі, коло Буші неподалік Ямполья... У Вінниці двічі бував Богдан Хмельницький. Під керівництвом полководця Максима Кривоноса 7 липня 1648 року повстанці визволяли місто від польських військ. Діяв тут і знаменитий Іван Богун – полковник Кальницький, а згодом Вінницький.

Поділля було і під турецьким, і під польським гнобленням, а з 1793 року в складі Правобережної України потрапило під владу Росії...

Спорудження у 1871 р. залізничної лінії Київ-Балта-Одеса, що пролягла через Козятин, Вінницю, Жмеринку, сприяло значному розвитку Вінниці. У 1897 році населення її складало понад 30 тис. осіб. У 1912 році тут завершується спорудження однієї з найоригінальніших будов міста – готелю «Савой», обладнаного центральним водяним опаленням та електричним ліфтом, що на той час було рідкістю. У тому ж році від центру міста до Замостя прокладено трамвайне сполучення.

- Відомостями про хронологію історичних подій ми і презентуємо другу сторінку нашого краєзнавчого журналу «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодні» (формат А 4).

Третя група.

- Ми хочемо запропонувати вашій увазі легенду, яка залишила свій слід в історії виникнення Вінницьких «Мурів» – комплексу пам'яток архітектури і містобудування національного значення (Домініканський та Єзуїтський монастирі XVII ст., м. Вінниця).

Коли на Поділлі панувала шляхта, життя простого люду перетворилося на пекло. Пани з селян останні жили тягнули, називали «холопами» і «бидлом».

Задумали пани в Вінниці фортецю з монастирем збудувати. На зорі пригнали до міста селян, де вони до пізньої ночі й працювали під нагайками – чи сонце пекло, чи дощ йшов. Годували їх шматком черствого хліба та мутною водою. Голову від роботи підіймеш – відразу наглядяч батогом по спині з'їздить.

Серед будівників був такий собі сильний, широкоплечий чоловік Іван. Якось урвався йому терпець від знущань, вигострив він краї своєї кельні до каменя – і далі мурує, пісню веселу насвистує, аж луна йде по каменоломнях. Ан вже й наглядяч поспішає до співуна. Хлопці моргають Івану: біда поруч! А той ще сильніше горлає.

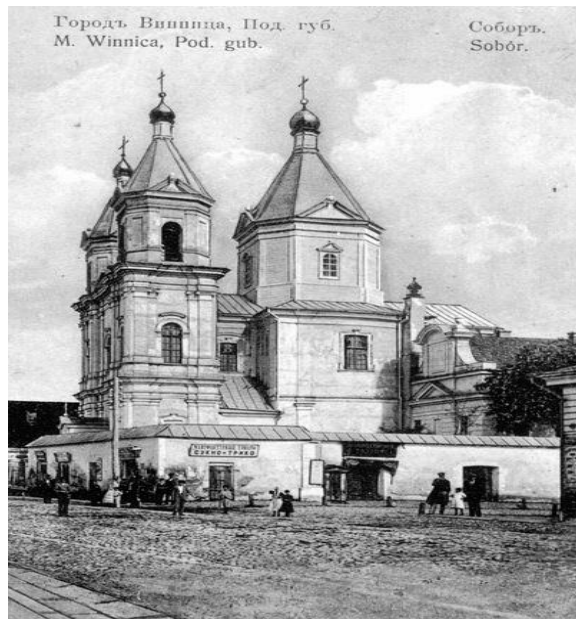
– Мовчи, бидло! – гарчить наглядяч, ногами від злості тупоче. Іван обернувся – і як дав наглядячеві в пику, той дух і випустив. Іван тільки щось сказав про те, що «собаці – собача смерть».

Тут вже й жовніри прибїгли. Старшина наказав їм надіти Івану на руки-ноги кайдани. Але хлопець як потягнув жовнірів ломом – ті на землю попадали.

Пан наказав заарканити «бидло». Накинули на хлопця аркан, звалили на землю, закували в кайдани, прив'язали до стовпа і почали його живим замурувати. Вже до грудей замурували, а він все кричить людям, щоб ляхів били, бо народ наш непереможний. Закрили йому рот ганчіркою і замурували навіки. З того часу й стоять в Вінниці стіни, мурами їх називають.

Вінницькі мурі – це комплекс оборонних і храмових споруд XVII століття в Вінниці. Складається з будівель і стін єзуїтського монастиря, єзуїтських костелу, колегіуму та конвікт (гуртожитку), а також домініканського монастиря і домініканського костелу. Будівлі були оточені могутніми кріпосними стінами з бійницями і бойовими баштами [1]. Мури

зведені в XVII столітті ченцями-єзуїтами, ставши головною оборонною спорудою міста. Пізніше поруч були прибудовані домініканський монастир з костелом.

Крило давнього єзуїтського колегіуму Давній домініканський костьол

Це і є презентація третьої сторінки нашого краєзнавчого журналу (Формат А 4).

Четверта група.

- Наша група займалась добіркою фото визначних історичних об'єктів, пам'яток сучасної Вінниччини, які є переможцями обласного конкурсу «Сім чудес Вінниччини», які вам і презентуємо.

Браїлівська скарбниця: Свято-Троїцький жіночий монастир XVIII ст., музей Петра Чайковського і графині Надії фон Мекк (сmt Браїлів Жмеринського району)

Заснування монастиря у Вінниці.

1635 рік. Часи нелегкі для Православ'я. У південно-західній Русі переможно поширювалася унія, уведена в 1596 році. Бодем відгукнулися ці події в серці людини, глибоко відданої православ'ю. І ось королеві Владиславові VI подають прохання, у якому підсудок Брацлавський і королівський секретар, а згодом сенатор польський Михайло Сигизмундович Кропивницький турбується про створення в м. Вінниці дівочого

монастиря. Найвищий дозвіл отримано. Головним мотивом для влаштування монастиря було, як говориться в королівській грамоті: «старання про ввічнення й поширення слави Святої Величі Божої, оскільки всяка допомога, виходить, від Бога, котрий є Верховним Розпорядником усього».

Історико-культурний комплекс: «Буша» та «Гайдамацький яр» (Ямпільський район) – державний заповідник, розташований у селі Буша, що в Ямпільському районі Вінницької області Історико-культурний комплекс: «Буша» та «Гайдамацький яр» (Ямпільський район) – державний заповідник, розташований у селі Буша, що в Ямпільському районі Вінницької області України. Заповідник було створено постановою Кабінету міністрів України від 18 серпня 2000 р.

Мета створення – збереження пам'яток архітектури, археології та історії. Всі пам'ятки комплексу «Буша» об'єднані загальною територією. Це 8 об'єктів:

- 4 пам'ятки археології від III тис. до н.е. до XII ст. н.е.;
- залишки фортеці та підземних ходів XVI – XVII ст.;
- міська ратуша XVI ст. (розташована на території приватної садиби);
- дохристиянський та християнський скельний храм V – XVI ст. н. е. з унікальним художнім рельєфом;
- цвинтар XVIII – XIX ст.

Буша увійшла в історію України як одна зі славних віх визвольної війни 1648 – 1654 років під проводом Богдана Хмельницького. Перед поїздкою до Буші прочитайте повість Михайла Старицького «Оборона

Буші» про легендарну дружину сотника Завісного, яка очолила спротив під час облоги, а коли вороги прорвали оборону, підірвала себе разом з окупантами в пороховому льосі. На той час Буша була великим містом Брацлавщини – із замками, підземними ходами та баштами, одна з яких, до речі, збереглась і дотепер.

Саме тут, в історико-культурному комплексі «Буша» та «Гайдамацький Яр» досі зберігаються історичні пам'ятки, датовані різними

століттями, починаючи від трипільської, скіфської, черняхівської, давньоруської культур, доби козаччини та коліївщини, а також багато сучасних кам'яних скульптур, Історико-культурний центр духовності та злагоди (м. Шаргород).

Історія Свято-Миколаївського Шаргородського монастиря починається в XVII ст., коли він знаходився ще не у самому Шаргороді, а в Калинівці –

невеликому селі поблизу нього. Але монастир цей проіснував недовго. Під час воєн, що вирували тоді на цих територіях, монастир розгубив свої документи і припинив існування до 1718 р., коли був відновлений володарем Олександром Конецпольським. Цей господар наділив монастир землею і поселив тут ченців з уніатського

ордену базиліан.

У 1747 р. монастир був перенесений з Калинівки в Шаргород паном Станіславом Любомирським, який дав обителі церкву Іоанна Хрестителя і кам'яний будинок, де монахи влаштували школу. Ця школа була відомою по всій Подолії. У її стінах навчалось іноді до 600 учнів.

Музей-садиба Миколи Пирогова (м. Вінниця)

Національний музей-садиба М.І. Пирогова розташований в південно-західній частині міста Вінниці, у живописній садибі Вишня, де впродовж останніх 10-ти років (1861 – 1881) жив і працював видатний вчений, геніальний хірург, анатом, творець воєнно-польової хірургії, засновник Товариства Червоного Хреста, прекрасний педагог і громадський діяч Микола Іванович Пирогов.

Метою діяльності Національного музею-садиби М.І. Пирогова є збереження особливого культурного середовища, яке було при житті вченого.

Це визначає сенс музею, представленого взаємозв'язаною системою об'єктів культурної спадщини і пам'яток садово-паркового мистецтва, до складу яких входять:

- будинок, в якому жив М.І Пирогов, і де розміщена експозиція про його життя і діяльність.
- музей-аптека з інтер'єрами приймальні та операційної М.І. Пирогова в його садибі Вишня.
- церква-некрополь, де покоїться набальзамоване тіло ученого.
- меморіальний парк, у якому збереглися дерева, посаджені М.І. Пироговим.

Музей відноситься до найважливіших об'єктів культурної спадщини України і займає особливе місце у внутрішньому і міжнародному туризмі.

Немирівське городище – скіфські вали (м. Немирів)

Немирівське городище – одне з найбільших міст скіфського часу — раннього залізного віку України (IX – V ст. до н. е.) поміж Дністром і Дніпром.

Городище займає площу понад 100 га.

Обнесені ровом і земляним валом 9 га

були безпосереднім місцем містечка. Решта території використовувалася, напевно, під час війни для схованки мешканців краю. Земляні вали тут ще й дотепер подекуди сягають 7 – 8 м висоти.

Розкопками відкриті землянкові хати з глинобитними вогнищами, господарські ями та черені.

Жителі городища займались землеробством і скотарством, торгували з Північним Причорномор'ям, зокрема з грецьким містом Ольвією.

Етнічна і археологічна належність: археологічно найдавніші шари раннього залізного віку належать до Чорноліської культури.

Геродот називав мешканців цього краю скіфами-орачами.

Палац Потоцьких (пам'ятка архітектури XVIII ст. (Тульчин))

Палац Потоцьких – пам'ятка архітектури у Тульчині в стилі класицизм II половини XVIII століття.

На початку XVIII ст. м. Тульчин стає власністю роду Потоцьких, одного з найбагатших і вельможних родів Польщі. Величною окрасою міста стає чудовий двоповерховий палац Станіслава Потоцького, який збудований в 1782 році у класичному стилі й повернутий обличчям до міста.

Проектував палац французький архітектор Жозеф Лакруа, внутрішні роботи виконував голландець Меркс. Палац був покритий мідним дахом, складався із головного двоповерхового корпусу з прикрашеним парадним під'їздом на 10 колонах з 8 пілястрами, а далі – два бокових корпуси в такому ж стилі. З головним корпусом бокові споруди з'єднані скляними галереями.

Весь ансамбль оточував парк під назвою «Хороше», заснований у 1782 р. за проектом П'єра Ленро (садівник – англієць Міллер).

Велична історія палацу Потоцьких в Тульчині дає можливість і сьогодні розкрити можливості цього архітектурного ансамблю для нащадків, туристичних груп зарубіжних гостей.

Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир (с. Лядова, Могилів-Подільський район)

Лядовський Усікновенський скельний чоловічий монастир знаходиться на лівому березі Дністра, на кордоні з Молдовою. Неподалік у Дністер впадає

маленька річка Лядава, поряд з якою розташоване село з однойменною назвою. Лядовський Усікновенський скельний чоловічий монастир – один із найдавніших в Україні. Заснований він у 1013 році родоначальником руського чернецтва преподобним Антонієм Печерським на його шляху зі святої гори Афон до Києва. Історики

називають Лядовську обитель дивним пам'ятником загадкового минулого і відзначають його духовну і культурну значимість протягом більш, ніж 1000-річної історії Православ'я на нашій землі.

Хоча в 2007 році Вінницька обласна рада оголосила підсумки конкурсу «Сім чудес Вінниччини» і визнала його переможцями названі вище об'єкти, та називатися справжніми дивами гідні не лише сім, а, як мінімум, сім сотень пам'яток цього благословенного краю. Варті уваги туриста й чимало інших історико-культурних перлин Поділля. Зокрема, серед найновіших туристичних принад міста – фонтан «Рошен», збудований в руслі річки Південний Буг поблизу острова Кемпа (Фестивальний). Це єдиний «плавучий» фонтан в Україні, його унікальність полягає в так званій «зимуючій технології», яка дозволяє опустити конструкцію під лід. Використання лазерного проектора з екраном, що складається з водно-повітряної суміші, дозволяє демонструвати на фонтані відео у форматі 3-D.

На цьому ми завершуємо презентацію наших сторінок журналу у форматі А 4.

Наш подільський край свято шанує предків, оберігає минувшину, буде своє майбутнє. Благословенна земля Богом, вона насолодить кожного, хто тут побуває, красою, величчю археологічних, архітектурних та культурних пам'яток різних епох. Ознайомить з неперевершеними витворами народних майстрів писанкарства, вишивання, гончарства, живопису, нагодує смачними стравами самобутньої подільської кухні, напоїть цілющою джерельною водою.

Ось і підійшов до завершення наш двотижневий проект під назвою: «Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодення».

Учитель: підсумовуючи вашу працю, у підготовці до проекту, хочу завершити такими словами:

«Тож нехай святиться ім'я твоє, Вінниччино!
Збудуться сподівання людей, нехай минуть
труднощі і невдачі, а примножаться успіхи та
здобутки, щоб безсмертним був рід твій, земле-
легендо, земле-житнице, земле-мадонно...»

Нехай з усього світу їдуть до нас дивитись, бо нам є що показати.

Література

1. Забродська Л.М., Онопрієнко О.В., Цимбалару А.Д. Інформаційно-методичне забезпечення проектно-технологічної діяльності вчителя: Наук.-метод. посіб. – Харків: Основа, 2007.

2. Окул М., Пашковська Н. Метод проектів у дії //Завуч. – 2005. – № 9. – С. 11 – 12.

3. Вінницькі Мури як джерело освіти в краї: Вид. 2 /Упор., вступ. ст., прим. В. Колесник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2010.

4. Інтернет-інформація.

Ворончук Наталія Володимирівна,
вчитель історії Турбівської ЗОШ 1 – 3 ст. № 2
(сmt. Турбів Липовецького р-ну)

Тема: Наш край в II половині XIX ст.

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: визначити особливості розвитку нашого краю (в тому числі, селища Турбова) у зазначений період на фоні загальноукраїнських процесів і тенденцій розвитку; розвивати вміння аналізувати матеріал, порівнювати, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, вести конспект; виховувати культуру розумової праці, почуття гордості за славні сторінки минулого нашого краю.

ХІД УРОКУ

I. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Слово вчителя:

– Учні, ми вже вивчили із вами особливості розвитку українських земель в II пол. XIX ст. Оскільки наш урок буде стосуватись історії рідного краю, нас будуть цікавити особливості розвитку земель саме у складі Російської імперії. (Чому?) Згадаємо, що в політичній сфері – це:

- збереження колоніального статусу українських земель у складі імперії,
- збереження самодержавства,
- проведення буржуазних реформ, у першу чергу, судової, міської, земської, освітньої, що в свою чергу зумовили активізацію суспільно – політичних рухів і піднесення культурного рівня населення. Ці процеси зумовили відповідні кроки влади. Згадаємо їх (закриття недільних шкіл, Валуєвський циркуляр, Емський указ).

В соціально-економічній сфері – це:

- збереження феодально-кріпосницьких пережитків при одночасному здійсненні реформ у сільському господарстві(відміна кріпосного права), що зумовило зміни і в промисловій сфері (концентрація виробництва, поява монополій, залучення іноземного капіталу, формування промислових районів і спеціалізація виробництва) і у фінансовій сфері.

– Що ж відбувалось на території нашого краю у зазначений період? Спробуємо знайти відповідь на це запитання разом.

II. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Слово вчителя:

– Згадаємо, що на Поділлі капіталізм розвивався, як і в усій Росії, пруським шляхом [1]. Адміністративні функції знаходились в руках губернатора, управління якого знаходилось у Кам'янець – Подільському. Напередодні реформи в краї було 59, 5 % кріпаків [2].

Поворотним моментом у розвитку економіки краю стала реформа 1861 року. «Місцеве положення» реформи скорочувало і зменшувало селянські наділи: до реформи на одну ревізьку душу припадало 5,5 дес. землі, а після неї – 2,2 дес. [3]. За десятину землі потрібно було заплатити 85 крб, а польової – 55 крб. Цікаво, що ціни в 1880 – 1899 рр. були такими [4]:

кінь	282,73 рублі
бик	132.41 рубель
Свиня	14, 19 рублів
гуска	1,89 рублів

А за копійку можна було придбати 800 грамів пшениці і 3,5 фунти яловичини. Зробимо висновки.

Незважаючи на всю обмеженість буржуазних реформ, вкажемо, що вони, і в першу чергу, аграрна, сприяли розвитку і продуктивних сил і капіталістичних виробничих відносин.

1. В системі землеробства однією із найважливіших культур залишались зернові, торгівля хлібом у зазначений період подвоїлась порівняно із дореформеним. Поряд із зерновими збільшились посіви цукрових буряків: поміщицькі господарства їх збільшили в 6 раз, а понад 45 % селянських господарств також займались бурякосіянням [5]. У три рази збільшились посіви картоплі, тютюну.

2. Позитивну роль в економіці краю відіграли новобудови – залізниця Балта – Одеса (сприятливі умови для розвитку Балти, Вінниці, Жмеринки). У 1866 р. була побудована залізнична гілка до Волочиська, яка з'єднала Поділля із залізничною сіткою Західної Європи. В 90-х рр. нові гілки пролягли через Могилів і Бар.

3. Провідну роль у Подільській губернії відігравала цукрова промисловість: на Україні Поділля посідало II місце серед всіх губерній імперії по цукроварінню [6]. Виробництво цукру здійснювалось у всіх 12 повітах губернії. Загалом, у 1895 р. продукція цукрових заводів краю

становила 67 % виробленого цукру в Росії. До речі, як свідчать сучасники, українськими поміщиками оволоділа справжня «цукроманія». Вони один поперед одного почали будувати заводи, винищуючи ліси (як паливо для заводів) [6] і, «здається забули, що є на світі ще щось крім цукрових буряків». Як ви думаєте, що спонукало поміщиків чинити саме так?

4. Важливою галуззю було гуральництво. Що це за заняття? У 1862 році на Поділлі діяло 215 винокурень, але введення державної монополії на продаж спиртних напоїв призвело до певного спаду винокурного виробництва. Інші галузі господарства – борошномельна та виготовлення сільськогосподарських знарядь праці конкурували із попередніми.

5. У пореформений період зростала кількість кустарів і ремісників. Як ви думаєте, діти, чому? Ткацьке, кушнірське, шевське, столярне, ковальське виробництво було поширене в усіх повітах губернії.

6. Водночас відбувались процеси соціальної диференціації: формування пролетаріату і сільської буржуазії. Поміщицькі володіння сягали 505,8 дес. землі, а бідняцькі – 2,7 дес. на двір. Частина безземельних селян виїжджала за межі Поділлі. (у 90-ті рр. до Сибіру, Далекого Сходу, Уралу виїхало 26 тис. осіб, а за кордон – 15 тис. осіб [7]). Становище пролетаріату було не кращим. Умови праці були важкими, тривалість робочого дня становила 12 годин, а то й 16 – 18. За рік потрібно було відпрацювати 387 необов'язкових годин. Платня становила 12 крб. для чоловіків, а на винокурнях, суконних та тютюнових фабриках – 7 – 14 крб. на місяць. Сільськогосподарські робітники отримували ще менше.

7. Тому і не дивно що на Поділлі активізуються суспільно – політичні рухи і виступи. Відбувались виступи селян, пов'язані із умовами реформи 1861 р. (коли було приведено до покори 68 сіл губернії із населенням 39 тис. чоловік) [8]. Водночас, Поділлі було пов'язане із польським національно – визвольним рухом, який активізувався у зв'язку із повстанням 1863 – 1864 рр. 192 вихідці нашого краю були заарештовані і потрапили під слідство за співчуття повсталим. Виникають і народницькі організації: «Кам'янець-Подільська комуна» під керівництвом І. Мокрієвича, О. Романовського, І. Речицького; «Подільська дружина» у тому ж Кам'янці, з якою у 1882 р. зближується М. Коцюбинський; протягом 1883 – 1884 рр. у Немирові в гімназії існував народницький гурток «Немирівська ліга», до якого входило 20 учнів. Виявляли і свою активність робітники. Яскравими прикладами можуть слугувати страйки 43-х робітників – залізничників м. Проскурова 1867 р., їх побратимів з депо станції Козятин в 1871 р. Страйкували і робітники цукроварень: 1879 р. – Турбівського заводу, 1883 р. – Степанівського. В 1896 р. у губернії відбулось 32 страйки [9].

8. Культурне життя відповідало загальним тенденціям розвитку пореформеного часу. Зростає кількість навчальних закладів: 734 заклади початкової освіти на кінець XIX ст., середню освіту отримували в гімназіях, але з 37 учнів, які в 1891 р. закінчили гімназію Немирова – лише троє були вихідцями із селян. В 1866 р. в Кам'янці-Подільському було відкрито першу публічну бібліотеку, а в 1890 р. – перший історичний музей. Друкувались газети «Подольские ведомости» і «Подольские епархиальные ведомости». Громадян із вищою освітою за переписом 1897 р. було в губернії 0,06 %. Грамотних жінок на території краю було 30,6 % [10]. В цей час на Поділлі творили М. Вовчок, М. Коцюбинський, С. Руданський, композитори В.І. Заремба, М.Д. Леонтович, відвідує наш край П. І. Чайковський. Розвивається і медицина. У 1862 р. у Кам'янці – Подільському була побудована перша на Правобережжі лікарня на 300 ліжок. У 1894 – 1895 рр. у цій лікарні працював Д.К. Заболотний, згодом видатний український мікробіолог. У 1897 р. у Вінниці закінчилося будівництво психіатричної лікарні на 200 місць, в якій працював О.І. Ющенко. Вінниця в ці роки була пов'язана із діяльністю визначного лікаря М.І. Пирогова. А з 1900 р. у Вінниці почнеться епоха Г.Г. Артинова – зодчого епохи срібного віку, пам'ятки будівництва якого є окрасою Вінниці і сьогодні.

А тепер зупинимось на історії нашої Липовеччини і Турбова у зазначений період. Липовець був центром Липовецького повіту Київської губернії [11], отримавши власний герб. А Турбів (додаток № 1) із 1848 р. став складовою частиною Бердичівського повіту тієї ж Київської губернії [12]. У II половині XIX ст. в Турбові працював цукровий завод (з 1847 р. в 1852 р. на ньому працювало вже 130 чол., із зарплатнею 6 – 7 коп. на день [13]. З 1845 р. діяла фабрика сукна, заснована акціонерним товариством, шкіряний, цегляний, пивоварні заводи, винокурня, а в 1912 р. з ініціативи підприємця Горнштейна було засновано невеличке підприємство по видобутку каоліну. Відповідно збільшилася і кількість жителів, яких на поч. XX ст. нараховувалося 3121 чол. (у I пол. XIX ст. їх було 1500 чол.). Після відміни кріпосного права з'явилися хутори (Турбівський, Степовий), посилилась диференціація селянства [14]. Вже в II пол. XIX ст. у Турбові знаходилась одна православна церква (додаток № 2), діяла церковно – парафіяльна школа, цирульня (відкрита після епідемії віспи у 1853 р.), а в 1912 році силами земства було побудовано лікарню, хоча ще з 1900 р. діяла лікарня при цукровому заводі на 15 ліжок [15]. У селищі діяла пожежна частина, що складалась із 5 бочок, 5 багрів і утримувалась за рахунок селянського товариства з витратами 5 крб. на рік. Саме в цей час навпроти цукрового заводу почала формуватись вулиця Шляхетчина (тепер Пролетарська), бо

селились на ній заможні люди, що керували заводом, а ще з'явився маєток (його селяни називали Чорним двором) [16] і парк, який є окрасою селища і сьогодні (додаток № 3, № 4). Старожили тут пам'ятають каскад озер, що з'єднувались дренажною системою: два верхніх і одне нижнє. Наповнювались вони водою із джерела. В середньому із трьох озер бив фонтан перед статуєю дівчини. Народний переказ доніс дотепер розповідь про загибель доньки однієї із власниць маєтку. Невтішна мати попросила повісити на одному із дубів, який росте і донині, ікону Божої Матері, до якої щоденно приходила молитися. Прізвище тієї пані було Никшич. У народі його так і називають – парк графині Никшич. Під час революційних подій червоноармійці здерли із дуба старовинний образ Богородиці і викинули невідомо куди. І сьогодні у парку, який названо «Турбівською Софіївкою», є 183 дуби віком від 100 до 300 років [17].

ІІІ. ВИСНОВКИ

ІV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

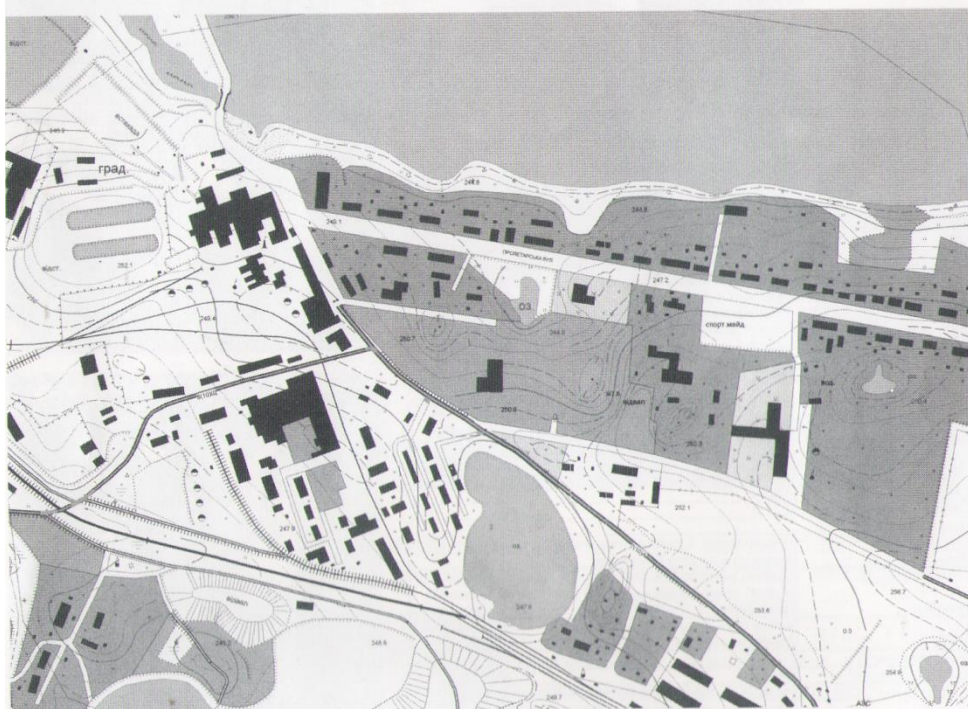
Вивчити конспект.

Скласти тести по темі або знайти відповідний краєзнавчий матеріал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Зінько Ю.А., Лихогляд М.Ф., Ятченко Л.Ф. Наш край. Вінниця, 1997. – С. 71 – 93.
2. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ століття, Держполітвидав УРСР, 1954. – С. 183.
3. Вінницька область. Липовецький район. Паспорт–альбом території. – Липовець, 2000. – С. 6.
4. ДАВО. Путівник. Вінниця., 1960. – С. 65.
5. Семенюк А. Молодіє мій Турбів //Нове життя. – 1974. – 5 грудня – С. 4
6. Історія міст і сіл УРСР в 26 томах. Вінницька область. – К., 1972.
7. Токова Н.П. Турбів: сторінки історії. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2009. – С. 68.
8. Павленко А. Друга молодість селища//Нове життя. – 1972. – 21 грудня. – С. 3.
9. Турбівський парк. Турбів, 2007. – С. 7.

Фрагмент карти Турбова 90-х років

Карта Турбова 1854 року

Окраса Турбова – Дмитрієвська церква

УКРАЇНА
Турбівська селищна рада
Липовецького району Вінницької області
Р І Ш Е Н Н Я

05.10.2006 року 4 сесія 5 скликання

Про резервування території в межах Турбівської селищної ради під створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк»

Відповідно до ст.26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», на виконання «Регіональної програми екологічної мережі Вінницької області на 2004-2015 роки», з метою збереження цінних природних комплексів, враховуючи клопотання та погодження зацікавлених організацій, згоду землекористувачів, селищна рада

В И Р І Ш И Л А :

- Надати згоду на створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк», загальною площею 4,7 гектари на території Турбівської селищної ради.
- Просити сесію Липовецької районної ради підтримати рішення селищної ради про створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк»

Селищна рада

В.В.Завальнюк

УКРАЇНА
ЛИПОВЕЦЬКА РАЙОННА РАДА
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

22500, м. Липовець, вул. Лепана, 38 ☎ 2-31-01, 2-17-83; факс 2-31-01 E-mail: lip_r_rada@ukrpost.ua

Р І Ш Е Н Н Я № 6 4

28 листопада 2006 р. 5 сесія 5 скликання

Про резервування території в межах Турбівської селищної ради під створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк»

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», на виконання «Регіональної програми екологічної мережі Вінницької області на 2004-2015 роки», з метою збереження цінних природних комплексів, враховуючи клопотання Турбівської селищної ради, згоду землекористувачів, районна рада

В И Р І Ш И Л А :

- Надати згоду на створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк», загальною площею 4,7 гектари на території Турбівської селищної ради.
- Просити сесію Вінницької обласної Ради підтримати рішення Липовецької районної ради про створення пам'ятки природи місцевого значення «Турбівський парк».

Голова районної ради

Юрій НАУМЕНКО

Цвях Лариса Іванівна,
вчитель історії Скитківської СШ 1 – 2 ст.
(с. Скитка Липовецького р-ну)

**Тема: Наш край: місто Липовець, села Скитка, Хороша,
Теклинівка**

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета уроку: ознайомити учнів з історією рідного краю II половини XIX століття (на прикладах міста Липовець, сіл Скитки, Хорошої, Теклинівки); охарактеризувати особливості адміністративно – територіального устрою, модернізаційні процеси, що відбувалися на території краю, духовне і освітнє життя; дослідити, які відомі люди народилися та проживали на території рідного краю; розвивати в учнів вміння і навички пошукової діяльності, роботи з краєзнавчою літературою, аналізувати й узагальнювати інформацію, робити висновки; виховувати в учнів любов до рідного краю, шанобливого ставлення до його історії, духовної спадщини, бажання пізнавати і вивчати історико-культурні надбання нашого народу.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: урок – дослідження.

Методи та прийоми: слово вчителя, бесіда, тестування, проектна діяльність, пошукова робота, робота з міні-конспектами, робота в групах.

Обладнання: електронна презентація за темою, карта.

Структура уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Особливості адміністративно-територіального устрою краю.

2. Вплив селянської реформи 1861 року на життя народу.

3. Розвиток промисловості.

4. Духовне життя. Освіта.

5. Відомі люди краю.

V. Узагальнення та систематизація знань

VII. Повідомлення домашнього завдання.

ХІД УРОКУ

Мов прудкі скакуни, пролетіли віки,

Сивиною й туманом покриті,

Де тече синій Соб. Плин цієї ріки

Будь-яким ворогам не спинити.

Це артиста Столярського край розквіта,

І талант тут Тутковського блискав.

Володимирський в Липовці також зростав,

Це його ж бо дитинства колиска.

М.Дажура

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Бесіда за запитаннями:

1. До складу яких держав входили українські землі в I пол. XIX ст.?

(до Російської та Австрійської імперій)

2. Яким був адміністративно – територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії?

(3 генерал-губернаторства – Малоросійське, Київське, Новоросійсько-Бесарабське; 9 губерній, повіти, волості)

3. Коли і як у Наддніпрянській Україні було скасовано кріпосне право?

(1861 р; Селянська реформа)

4. Із якою метою царизм у 60 – 70 рр. ХІХ ст. провів буржуазно – демократичні реформи? Назвіть їх.

(завдання реформ – пристосування старого самодержавно – поліцейського ладу до вимог капіталістичного розвитку; реформи – земська, міська, судова, військова, фінансова, шкільна, цензурна)

ІІІ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розповідь учителя:

«У кінці ХVІІІ століття, коли на Липовеччині виникало багато нових поселень, граф Лукаш Амвросійович Струтинський придбав землі. Тут утворилися слободи – поселення, які звільнялися від сплати податків приблизно на 30 років. Одна із слобод була закладена на річці Поганка у 1789 році під назвою Слобода Хороша, як фільваркова економія поміщика Л. Струтинського, в якій було збудовано кам'яний млин. Це перша письмова згадка про Хорошу яка є в «Ревизских сказках» за 1793 рік.

У цьому ж документі за грудень 1799 року зазначено, що Хороша знаходиться у володінні посесора Йосипа Годлевського, який веде господарство в слободі від імені поміщика Струтинського. В слободі на той час проживало 6 осіб: 5 чоловіків і 1 жінка.

З часом Слобода Хороша розростається, починає розвиватися. На 1728 рік вже нараховується 20 дворів, адже вона знаходилася на великому шляху – військовій дорозі з Липовця до Іллінців.

1816 р., після смерті Лукаша Струтинського вся його власність перейшла до дружини Іоанни Замойської. 1822 р. вона продає Хорошу 20-річному поміщикові Маряну Вікентійовичу Бартошевицькому. Село належитиме йому і його дітям до 1861 року.

Відомостей про часи заснування села Скитки немає. Відомо лише що початку 19 століття село називалося «Скиток». Невідомо, як його назва змінилася на «Скитка» .

Про Теклинівку відомо, що до 1844 року на її місці був стан. Земля належала пану Струтинському ,який жив у селі Люлинцях.

Проблемне запитання: які наслідки мали реформи 60 – 70-х років ХІХ ст. для соціально–економічного розвитку нашого краю?

ІV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Особливості адміністративно-територіального устрою краю.

Бесіда

– Пригадайте, який адміністративно-територіальний поділ нашого краю був у І пол. ХІХ ст.

– До якої губернії відносився Липовецький повіт? З якого року?

Робота з картою

Адміністративно – територіальна карта України ХІХ ст.

Детальна карта Київської губернії

Карта «Липовецький повіт ХІХ ст.»

Повідомлення учнів «Села Скитка, Хороша, Теклініка в ІІ пол. ХІХ ст.»

«У ІІ половині ХІХ століття села Хороша, Скитка входили до Липовецького повіту Київської губернії. **Липовецький повіт** — адміністративно-територіальна одиниця Київської губернії Російської імперії утворений у 1795 році. Повітовий центр – місто Липовець.

Площа повіту становила 264 646 десятин (2 891 км²).

Липовецьким повітом Київської губернії володіли родина Потоцьких. Тут нараховували 14 тисяч 38 кріпосних душ.

Села Хороша, Скитка належали поміщику Мар'яну Вікентійовичу Бартошевицькому з 1822 по 1861 роки.

На 1 січня 1900 року с. Хороша в документах фігурує як «владельческое» і належить Михайлу Григоровичу і Афанасію Григоровичу Ковальчукам.

Згідно з переписом населення Російської імперії 1897 року в повіті проживало 211 825 чоловік. З них 81,99 % – українці, 14,99 % – євреї, 1,09 % – росіяни, 1,87 % – поляки.

Повіт поділявся на 16 волостей, мав 172 сільські общини, 310 населених пунктів.

Робота з таблицею та джерелом інформації

Як змінювалось населення краю?

Кому належала земля

Назва села	І пол.19 ст.	ІІ пол.19 ст.
Липовець	250 дворів 6290 жителів	8 658 жителів
Хороша	20 дворів 80 жителів	53 двори 198 жителів (чоловіків – 83, жінок – 115)
Скитка	480 жителів	147 дворів 645 жителів (чоловіків – 262, жінок – 383)

На 1862 рік в селі Хороша нараховувалось дорослих 63 душі чоловічої статі в 27 дворах, які мали 155 десятин орної землі, коли поміщик Юлій Бартошевицький мав 255 десятин, хоча родина селян Ковальчуків мала 56 десятин (найбільше серед селян).

Селянська польова земля межувала із землями самого поміщика, землями сіл Скитки, Павлівки, Лядської Слободи, дубового лісу с. Кам'янки і доходила до меж Липовця.

На 1 січня 1900 року статистичні дані про землю:

с. Хороша

Землі 482 десятини (284 – поміщицька, 198 – інших станів)

Запасний продовольчий капітал досяг суми в 1213 крб.

с. Скитка

Землі – 1280 десятин (561 – поміщицька, 52 – церковна, 651 – селянська, 16 – інших станів)

2. Вплив селянської реформи 1861 року на життя народу.

Робота в групах

Група 1.

Робота з джерелом інформації:

«Напередодні реформи 1861 року липовецькими землями володіли дев'ять поміщиків. Їм належало 3968 десятин землі і 769 кріпаків чоловічої статі. Селянський наділ на двір в середньому становив 6 десятин. За цю землю колишні кріпаки мали сплатити грошей втричі більше існуючих цін.

Обурені такою «волею», селяни відмовлялися оформляти уставну грамоту. З 1 вересня 1863 року запроваджувався обов'язковий викуп землі. Поміщики, як і раніше, проявляли сваволу, вдавалися до поліцейських розправ з непокірними. Навіть старост карали різками. 1864 року в липовецьку в'язницю пригнали 12 селян-втікачів, закутих по шість чоловік у кайдани. Через непосильні побори, безправність селяни кидали свої злиденні господарства і йшли на заробітки. 1885 року в кожній десятій сім'ї був хтось на заробітках. Найманою працею користувалися також куркулі. У 1897 році по 2 – 3 чоловіка наймало 58 господарств, по 5 – 6 – 10 господарств. Всього в цьому році по найму працювало 2615 бідняків Липовця, в т. ч. постійно – 587 чоловік. Водночас 128 чоловік жили з прибутків від капіталу і майна, 34 – від церковних доходів».

Завдання

- 1. Як проходила викупна операція в Липовці?**
- 2. Чи змінилося становище селян порівняно з 1846 роком?**
- 3. Які наслідки мала викупна операція для населення Липовця?**

Група 2

Робота з джерелом інформації:

«Хлібороби чекали від реформи 1861 року полегшення свого становища. Але даремно. До 1865 року селяни викупили лише присадибну землю. Через високу ціну викуп польової землі затягнувся на довгі роки.

Головна викупна установа, розглянувши документи по викупному акту для маєтка поміщика Маряна Бартошевицького в с. Хорошій, визнала цей акт правильним і дозволила селянам (в кількості 63 душі) під землю, яка викупляється, в кількості 195 десятин 1275 сажнів викупну позику 5214 крб. 16 коп. На погашення цієї позики селянам потрібно вносити в казну щорічно протягом 49 років з 312 крб. 85 коп. (16 % позики)

З цих коштів в Київське губернське казначейство переводилось 14 крб. 16 коп. З решти 5200 крб. 5,5 % безперервного прибутку, тобто по 286 крб. в рік переходили в розпорядження поміщика Бартошевицького.

28 липня 1870 р. мировий посередник першої ділянки Липовецького повіту разом з відповідальним діляничим землеміром Виговським прибули в Хорошу і проводили відведення та показання меж земель селянського наділу, які надійшли товариству села в постійне користування за викупним актом, затвердженим Головною викупною установою. При відводі землі були викликані і знаходились уповноважені сільського товариства: селяни Хорошої – Йосип Галак, Іван Слободянюк, Ілля Дерман, Кирило Решетник, Пилип Дерман і Тарас Безпалько. Крім них присутніми були жителі с. Теклинівки – селяни Андрій Дажук, Климент Сажок, Іван Цибровський. Поміщик Бартошевицький не був присутнім на відводі і довірених осіб не прислав. Присутнім прочитано викупний акт по маєтку Бартошевицького, за яким надійшло в наділ селян інвентарної землі, орної і сінокісної, 177 десятин 1643 сажнів.

Всі ці викупні операції були завершені аж у січні 1907 року».

Завдання

Наскільки справедливою, на вашу думку, була викупна операція в селі Хороша?

Група 3

Робота з документом:

«За селянською реформою 1861 року в Російській імперії скасовувалось кріпосне право. Це був прогресивний акт. Але в деякій мірі реформа була облудною щодо селянства. Вони швидко збагнули і почали виявляти незадоволення.

В селі Хорошій староста Іван Миколайович Пацюк, переконавшись, що умови поміщика по уставній грамоті важкі для селян, виступив у

Лядській Слободі проти їх підписання і порвав грамоту. В результаті 27 березня 1862 року була відкрита судова справа по звинуваченню селянина с. Хорошої Пацюка І. в агітації селян проти підписання уставних грамот. Цю справу було закрито аж у серпні 1868 року. Під час розслідування у цій справі використовувалися свідчення поміщика Хорошої Бартошевицького, поміщика Лядської Слободи Хмелівського, волосного старшини С.Скитки Бесарабця, а також 12 тимчасовозобов'язаних селян с. Хорошої, яким звинувачуваного було передано на поруки, а новим старостою села обрано Омеляна Галака».

Завдання

1. Як селяни сприйняли умови уставної грамоти?

2. До яких наслідків це привело в селі?

Висновок: через те, що реформа проводилася поміщиками і з програмуванням найбільшої матеріальної вигоди для них, реформа виявилася половинчастою, з тривалим збереженням кріпосницьких відносин на селі. Викупна операція стала справжнім грабунком селян. За свою землю селяни заплатили втричі більше її вартості. Як наслідок, в селах, містечках почалися масові повстання, які завжди швидко придушувалися.

3. Розвиток промисловості.

Розповідь учителя

Реформи 60 – 70 років XIX ст. створили умови для модернізації та індустріалізації економіки. Як ці процеси відобразились на економіці рідного краю?

Повідомлення учнів «Липовець в I пол. XIX ст.»

За даними 1846 року, всі поля, ліси і луки зосереджувалися в руках одного поміщика, якому належало 4810 десятин землі. Працюючи по чотири, шість, а то і всі сім днів тижня на пана, селяни не могли добре обробити свої наділи, тому й родила земля погано. Мало чим відрізнялися поміщицькі поля, які обробляли кріпаки. Середні врожаї у той час становили 20-30 пудів з десятини. Населення змушене було займатися ремісництвом. У 1845 році в місті налічувалося 77 ремісників чотирнадцяти професій, серед них 35 кравців. Багато міщан і селян чумакувало. У Липовці було 10 шинків і трактирів. Всі кошти міста витрачалися на утримання поліції, пожежної команди, тюрми і наявних місць. Злиденне життя, безправність, свавілля панів і властей доводили людей до відчаю. Дехто кінчав життя самогубством. У 1845 році на кожну сотню померлих припадало 8 самогубств.

Повідомлення учнів «Липовець у II пол. XIX ст.»

Кріпосницький Липовець не мав промисловості і нараховував лише 77 ремісників. Поміщикам належали 2 поташних заводи, 2 черепичних і

винокурений. Інші жителі чумакували, возили зерно в Одесу, ішли в найми. Не дивиною були пасіки у 200, 300, 400 і навіть 2000 вуликів. У 1861 році населення міста склало 6290 чол., велику частку якого становили євреї.

«Важливість Липовця для Київської губернії полягає в тому, що в ньому зосереджується управління повітом» – писалось в одному із енциклопедичних словників. Липовецький повіт простягався від Очеретні до Умані та мав площу 2428 кв. верст при населенні 211 тис. чол. Після реформи 1861 року через 3 роки утворюється міська Дума, яка фактично почала функціонувати з 1895 року».

Повідомлення учнів

Після скасування кріпацтва почався швидкий розвиток капіталізму. У 1870 – 1880 рр. у Липовці було 4 млини, тютюнова фабрика, винокурний, цегельний, пиво-медоварний заводи. Наприкінці століття діяли паровий млин, – 11 кузень, 2 підприємства штучних мінеральних вод, ливарно-слюсарна майстерня, два цегельні заводи, було 120 лавок і ларків. Розвитку промисловості й торгівлі сприяло будівництво залізниці від Козятина до Христинівки, за 13 км від Липовця, розпочате 1890 року.

У Київській губернії відбувалося 249 ярмарків у 11 (з 12) повітах.

В Липовецькому повіті – 8 ярмарків.

Зростала кількість населення. Якщо у 1861 році в місті проживало 6290 чоловік, то у 1897 – 8658. За соціальним складом населення розподілялося так: селян – 3405 чоловік, міщан – 4789, дворян, духовенства, купців – 332 чоловіка.»

«Гніт поміщиків, куркулів і підприємців, сваволя царського самодержавства, яке позбавляло трудящих політичних і національних прав, робили життя населення нестерпним. Воно виступали проти поміщиків. 1892 року селяни Липовця випасли худобою десятки десятин панських посівів. 28 листопада 1905 року стався виступ селян. Прибувши з різних сіл, вони разом з жителями міста рушили вулицями. 150 чоловік, увійшовши в будинок, де засідав повітовий комітет, вимагали конфіскації поміщицьких і церковних земель, передачі їх селянам. Чулися вигуки: «Здійснити вимогу силою і негайно!». Поліція виявилася беспорядною, їй не зразу вдалося розігнати селян». («Село Скитка (владельческое) належить Михайлу Івановичу Батьянову. В селі є: одна православна церква, одна церковно – приходська школа, один водяний млин, один вітряний млин і одна кузня»).

Висновок – почала розвиватися промисловість, торгівля.

Робота з історичним документом

Місто Липовець

С 1795 г. уездн. гор. Жит. 8968 (4425 м. п. и 4543 ж. п.): православных 4203, раскольников 102, католиков 485, протестантов 28, евреев 4128, проч. исповеданий 22. Дворян 248, духовного сословия 26, почетных граждан и купцов 92, мещан 4996, крестьян 3075, отставных военных чинов с семействами 481, проч. сословий 50. Церквей православных 2, католический костел, синагога, 6 еврейских молитвенных школ. Городское 2-классн. мужское и женское училища с приготовительным и рукодельным классами. Городская больница, 5 врачей. В 1894 г. городских доходов получено 9892 руб., а израсходовано 9970 руб., в том числе на город. управление 2065 руб., на пожарную часть 2689 руб., на врачебную часть 690 руб., на народное образование 1185 руб. Фабрики и заводы: мукомольн. 2 (на 52000 руб.), винокур. 1 (на 175000 руб.), табачн. 2 (на 21000 руб.), кирпичн. 1 (на 2500 руб.). Ремесленников 412. Базары 3 раза в неделю. У города земли 1990 дес., из которых 1465 дес. пахотной и 35 дес. леса.

Липовецкий повіт

Выселилось в 1892 г. в Томскую губ. 52 семьи, в 268 душ; в отхожих промыслах было 2994 чел. Усадебной земли 4705 дес., под садами 2601 дес., под огородами 7470, под пашнями 126055, под паром 60928, под заливными лугами 2314, под незаливными лугами 7997, под выгонами 2423, под строевым лесом 8257, под дровяным лесом 7827, под кустарниками 8560. Главные занятия жителей – земледелие, садоводство и пчеловодство. За десятилетие 1883-92 гг. средний посев всех зерновых хлебов составлял 954395 пд., средний сбор – 5505807 пд., средний остаток, за удовлетворением потребности на посев и продовольствие, – 1888934 пд. (на душу 9,2 пд.); средний сбор картофеля 502556 пд., средний остаток, за вычетом на посев, – 401949 пд. Средний ежегодный сбор ржи до 1359000 пд., пшеницы озимой и яровой до 1828000 пд., овса до 1172000 пд., ячменя до 369000 пд., гречихи до 222000 пд., проса до 407000 пд., кукурузы до 13000 пд., картофеля до 503000 пуд. В 1893 г. вывезено хлеба из Л. уезда 214800 чет. Сады и огороды распространены повсеместно. Пчеловодство также значительно развито (у зажиточных крестьян по 400 – 600 ульев). До проведения железной дороги большое значение для населения имел извозный промысел. Леса, составлявшие в 1864 г. 18 % всей площади уезда, ныне сильно вырублены и составляют только 9,3 % всей земли; леса все лиственные (главные породы дуб, липа и клен). В 1892 г. числилось лошадей 27585, рогатого скота 31497 гол., овец (простых) 60565, коз 755, свиней 28276. Добыча полезных ископаемых (гранита и глины) незначительна (до 350 куб. саж. в год) и производится кустарным способом.

Конских завод. 8. Кустарные промыслы в уезде мало развиты. Сахарных заводов 7, с оборотом 4108009 р.; при них есть больницы и школы. Винокуренных зав. 5, с произв. на 538000 руб., табачных 2 (на 7300 р.), кирпичных зав. 8 (на 28380 руб.), мукомол. 9 (на 395900 руб.). Мельниц ветряных 135, водяных 129, конных 4, крупорушек 42.

Жит. 210946 (104870 мжч. и 106076 жнщ.): православных 167956, раскольников 211, католиков 5115, протестантов 110, евреев 37475, других исповеданий 73. Дворян 1248, духовн. сосл. 988, почетных граждан и купцов 581, мещан 38939, крестьян 161475, военных сосл. 7520, проч. сосл. 195. Естественная прибыль населения за 10 лет (1881 – 1890) – 30448 чел. Волостей 16, сельских обществ 172, населенных пунктов. 310, с 27562 дворами. Церквей православных 123, католич. 18, синагог 41, 2 стана, 2 участка судей. Школ мин. нар. пр. 1 двухл. и 9 однокл., церковноприходских школ 76, еврейских хедеров 25, Врачей 15, приемных покоев 4. Более 3 т. жит. в 5 местечках.

Завдання

- Назвіть основні заняття жителів нашого краю.
- Які віросповідання існували?
- Яким був соціальний склад населення?

4. Духовне життя. Освіта.

Розповідь учителя.

На початку XIX ст. самодержавний уряд, розпочавши вирішувати проблему неписьменності і виховання законослухняних громадян багатонаціональної імперії, намагається створювати свої, урядові школи з однаковою організацією, програмами та вимогами. Опікуватись новими навчальними закладами повинно було перш за все православне духовенство, що зумовлювалося кількома обставинами. По-перше, православне духовенство було на той час найосвіченішою верствою населення та мало певний досвід освітньої праці, адже в попередні часи письменності навчали дякони та парафіяльні священники. По-друге, уряд намагався використовувати вчительську кафедру задля виховання народу в дусі покірливості імперії та самодержавству, тобто для того ж, для чого вже певний час використовувалась кафедра парафіяльного священника. Серед 3-х типів запроваджених шкіл духовенству було доручено опікуватись елементарними школами, в основному сільськими, які з того часу набули офіційну назву парафіяльних. Такі школи діяли під наглядом парафіяльного духовенства, єпархіальних владик та за загальним керівництвом Міністерства народної освіти. Вони були однокласними з 2 – 3-річним терміном навчання.

З 1828 р. почали діяти двокласні парафіяльні школи, навчання в яких тривало 4 – 5 років.

У дореформений період народні школи всіх типів (міністерські, повітові училища тощо) знаходились на казенному утриманні. І тільки церковні народні школи не мали ніякої постійної матеріальної підтримки. Вони існували за рахунок парафій і, звісна річ, лише за умов, коли священик знаходив можливість переконати селян щодо необхідності отримання освіти. Самі ж священно- і церковнослужителі опікувались школами задарма. Лише у 1850 р. управлінню держмайна Російської імперії було доручено надавати часткову матеріальну підтримку парафіяльним школам.

Внаслідок згаданої реформи провідну роль в освітній справі почали відігравати земські школи. Погодження світських діячів народної освіти з церковними не сталося через непримиренне ставлення земств до церковних шкіл. Більшість представників тогочасної інтелігенції вважали церковні народні школи відсталими і неспроможними відповідати за освіту народу, проте духовенство не поступилося своїм місцем на просвітницькій ниві.

1864 року відбулася освітня реформа, яка відкрила для нижчих верств більший доступ до освіти. Згідно з реформою запроваджувалась єдина система початкової освіти. Засновувати школи могли приватні особи, земства, інші громадські установи, але з дозволу влади. Початкова школа мала виховувати у дітей дух вірнопідданства імперії, тому зміст навчання в усіх видах шкіл контролювався губернською училищною радою. Навчання в початкових школах (окрім приватних) було безкоштовним

Випереджаюче завдання – підготувати презентацію по темі.

V. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

1. Проблемне запитання: які наслідки мали реформи 60 – 70-х років XIX ст. на соціально – економічний розвиток нашого краю?

Учні: реформи 60 – 70-х років XIX ст. створили умови для політичного та економічного розвитку країни. Вони дали поштовх більш швидкому переходу до індустріального суспільства. Відбулися зміни в сільському господарстві, воно набуло рис ринкового господарства. Розвиток сільського господарства позначився на розвитку промисловості, торгівлі, зростання міст і міського населення – зокрема міста Липовець. Сільське населення ставало джерелом дешевої робочої сили для промисловості.

Реформи в галузі освіти дали поштовх до розвитку, літератури, науки і мистецтва в нашому краї. Реформи привели до модернізації усіх сторін суспільного життя.

Тести

1. У складі якої держави перебував наш край в II пол. XIX ст.

- а) Австро – Угорщина;
- б) Російська імперія;
- в) Османська імперія.

2. Які адміністративно-територіальні одиниці існували у краї і регіоні, до якого він входив під імперською владою?

- а) Губернії і повіти;
- б) королівства і округи;
- в) королівства і комітети.

3. До якої губернії відносились землі нашого краю в II пол. XIX ст.?

- а) Подільської;
- б) Полтавської;
- в) Київської.

4. У соціальному складі більшість населення краю у даний період складала:

- а) селяни;
- б) промислові робітники;
- в) міщани.

5. Для національного життя населення краю під імперською владою було характерне:

- а) русифікація;
- б) мадяризація;
- в) онімечування;
- г) румунізація;
- д) полонізація.

6. Традиційними видами господарської діяльності більшості українського населення краю були:

- а) рільництво;
- б) тваринництво;
- в) садівництво;
- г) городництво;
- д) рибальство;
- е) виноградарство;
- є) бджільництво;
- ж) ремесло;
- з) торгівля.

7. Виберіть відомих людей, які народилися, проживали та діяли в нашому краї:

- а) М. Бартошевицький;
- б) В. Липківський

- в) М. Дажура
- г) П. Туткоський;
- д) П. Столярський
- е) О. Шеренговий
- є) В. Чапський
- ж) В. З.Речицький
- з) С. Щупак

8. Закінчіть речення:

Найбільш поширеними сільськогосподарськими культурами на території краю у той час були: _____

VII. Повідомлення домашнього завдання.

Скласти кросворд «Наш край в II пол. XIX ст.»

Література

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. – К., 1996. – С.321.
2. Похилевич Л.І. Сказання про населені місцевості Київської губернії. С.257 – 286.
3. Жарких М.І. Храми Поділля: Довідник.
4. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1890 – 1907.
5. Зінченко А. Поділля. – К., 1998.
6. Дмитрук В. Скитківській школі – 140//Липовецькі вісті. – 2000. – 30 вересня.

Додатки

Додаток № 1

З часу скасування кріпацтва майже не сталося змін у галузі народної освіти та охорони здоров'я. 1896 року в Липовці працювали однокласне училище, одна повітова лікарня з штатом 5 чоловік, які обслуговували також села. Видатки на охорону здоров'я становили 5,8 коп., на народну освіту – 13 коп. в рік на душу. Не дивно, що й смертність населення була дуже високою. 1913 року в Липовці і навколишніх селах від тифу, скарлатини, кору, коклюшу з кожної тисячі дітей вмирало 72. Зате поміщики, підприємці, купці, місцеві власті, які оберігали їх інтереси, не шкодували коштів на церкви і тюрми. Якщо на всі навчальні заклади Липовця в 1913 році було витрачено 1024 крб. 24 коп., то на утримання лише міської поліції – 4704 крб. 91 коп.

1 вересня 1795 в с. Скитка побудована церква Іоанна Богослова.

1854 р. – церква перебудована коштом власника села поміщика Мар'яна Бартошевицького.

20 січня 1860 р. у Скитці утворена церковно – приходська школа.

15 серпня 1860 р. розпочалось навчання.

На 20 серпня 1860 р. навчалось 9 учнів (8 хлопчиків і 1 дівчинка), на кінець осені – 20 учнів (10 хлопчиків і 10 дівчаток).

Але випускників було лише 2 хлопчики.

Час заняття – кожного дня, крім святкових з 8 до 12 год. та з 13 по 15 год. (формально).

Предмети, які викладалися, – це Закон Божий і азбука.

Приміщення: до 1864 р. окремого будинку школа не мала, а навчання проводилося у церковному будинку в двох кімнатах без пере стінка.

З 1864 р. коштом селян (50 крб.) було збудоване дерев'яне шкільне приміщення.

Учителі:

1860 – 1868 р. священник церкви Івана Богослова с. Скитки – Василь Гнатович Чапський та дяки.

З 05.09. 1868 р. священник Григорій Петрович Ляхоцький. Він щосуботи приходив в сім'ї, де були школярі, і перевіряв засвоєні ними знання. За свою роботу священник у 1886 р. нагороджений набедреником, у 1911 р. – наперсним хрестом та іншими нагородами. 12 жовтня 1912 р. він був визнаний другим духовником Другого округу Липовецького повіту.

Священник церкви Івана Богослова с. Скитки – **Василь Гнатович Чапський**. Учитель з 1860 по 1868 р.

Священник **Григорій Петрович Ляхоцький**. Учитель з 05.09. 1868 р. За свою роботу священник у 1886 р. нагороджений набедреником, у 1911 р. – наперсним хрестом та іншими нагородами. 12 жовтня 1912 р. він був визнаний другим духовником Другого округу Липовецького повіту.

Відомі люди м. Липовця, які народилися, працювали в II пол. XIX ст.

1. Василь Констянтинович Липківський – перший Митрополит незалежної Української Православної Церкви. Народився 1864-го, 7/20 березня, в с. Попудні, на Липовеччині, в сім'ї священника Константина Липківського. З 1873 – 1879 рр. вчився в Уманській бурсі, з 1879 – 1884 рр. – в Київській Духовній Семінарії, в 1884 – 1889 рр. – в Київській Духовній Академії, яку закінчив з ученим ступенем «Кандидата Богословія». 1890 р. В. Липківський призначений на законоучителя Черкаської прогімназії; 20 жовтня 1891 р. висвячений на священника; 1892 р. переведений на настоятеля Липовецького собору, мав посади голови Липовецького відділення Єпархіальної училищної ради, законовчителя Липовецького двокласного міського училища, благочинного церков м. Липовця, доглядача (інспектора) церковних шкіл Липовецького повіту.

Парафіян при Соборі нараховувалося 2581 душі чоловічої статі.

1903 р. призначений на завідувача (директора) Київською церковно-вчительською школою, але 1905 р. «за українофільство» усунений з цієї посади і призначений на священника (настоятеля) до Солом'янської церкви, в м. Києві. З 1924 р. В. Липківський настоятель Софійського собору.

2. Георгій Матвійович Рудський – церковний староста, надвірний радник.

3. Семеон Євлампійович Осинський – другий священник у Соборі з 1891 р., секретар єпархіальної училищної ради, де головував В. Липківський.

4. Липківський Іван Васильович, народився 14 вересня 1892 р., у Липовці Київської області, в священницькій родині митрополита УАПЦ о. Василя Липківського. Після завершення Київської церковно-вчительської школи в доволі зрілому віці І. Липківський 1921 року вступає на навчання в УАМ, до майстерні монументального малярства М. Бойчука. Переживши кілька реорганізацій вишу, 1927 року закінчує Київський художній інститут і стає членом АРМУ. Твори того часу – композиції в техніці темпері на сучасну робітничу тематику. 1927 року І. Липківський намалював «Портрет селянина» – скупими мистецькими рисами вдало окреслив представника тієї частини українського селянства, яке у 20-ті роки ще було впевненим у непорушності підвалин старого світу, за що пізніше розплатилося розкуркуленням та страхітливим геноцидом – Голодомором 1933 року. Цей портрет із успіхом експонувався на I Всеукраїнській виставці АРМУ в Харкові. 13 липня 1937 року розстріляний як «бойчукіст».

5. Самійло Борисович Щупак (10 квітня 1895 р., за іншими даними, 16 березня 1894 р., м. Липовець, тепер Вінницька область – 10 березня 1937 р.) – український літературний критик і журналіст.

У 1920-х роках був редактором журналу «Глобус» і газет «Більшовик» та «Пролетарська правда», 1930 – 1936 рр. – редактор «Літературної газети». З 1930 р. жив у Харкові і якийсь час був редактором журналу «Критика». Належав до літературної організації ВУСПП і цілковито поділяв її лінію, відігравав визначну роллю у літературній дискусії 1925 – 1928 років виступами проти М. Хвильового. Окремими виданнями вийшли літературознавчі та літературно-критичні збірки: «Критика і проза» (1930), «Боротьба за методологію» (1933), «Соціалістичний реалізм у художній літературі» (1934). 1934 р. переїхав до Києва, поселився в будинку письменників Роліт.

Заарештований і ув'язнений органами ДПУ 10 листопада 1936 р. Засуджений до страти. У 1950-х роках за клопотанням дітей посмертно реабілітований.

6. Микола Аполлонович Тутковський (5 (17) лютого 1857 р., Липовець – 15 лютого 1931, Київ) – композитор, піаніст-віртуоз, педагог і музичний діяч. Герой Праці (з 1924 року). Брат геолога Павла Тутковського.

Народився 5 (17 лютого) 1857 року в містечку Липовці (тепер місто, районний центр Вінницької області). У 1880 році закінчив музичне училище Київського відділення Російського музичного товариства (клас фортепіано В. Пухальського, клас теорії музики А. Казбирюка), 10 років викладав у ньому; як піаніст брав участь у симфонічних і камерних концертах цього товариства. У 1881 році екстерном склав іспити в Петербурзькій консерваторії на звання вільного митця. У 1893 році відкрив у Києві музичну школу, в якій працював до 1930 року. В 1920 – 1923 роках – професор Київської консерваторії, у 1923 – 1929 роках – Державного музичного технікуму у Києві. Помер 15 лютого 1931 року. Похований в Києві на Байковому кладовищі (ділянка № 4 старої частини).

7. Тутковський Павло Аполлонович (1 березня 1858 р., Липовець – 3 червня 1930 р., Київ) – український геолог, географ і педагог. Один з основоположників геології й географії України, дійсний член Української (з 1919 року) і Білоруської (з 1928 року) академій наук та Наукового товариства імені Шевченка (з 1923 року).

Народився 1 березня 1858 року селищі Липовці теперішньої Вінницької області в родині службовця. Дитинство Павла та інших дітей в родині пройшло під сильним впливом матері – жінки високої культури, музично обдарованої. Закінчивши Житомирську чоловічу гімназію із срібною медаллю, в 1877 році поступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету, проте був виключений з нього в 1879 році за участь у студентському заколоті. Закінчив курс у 1882 році. На першому курсі він зустрічає О.Д. Багалій, яка згодом стала його дружиною. В 1881 році в них народилася дочка, майбутня письменниця Ольга Сно. Молода сім'я не мала коштів на існування і Павло Тутковський постійно шукав можливості, щоб заробити на утримання сім'ї. У той же час продовжував із зацікавленістю працювати в університетській лабораторії. Разом із своїм вчителем і наставником К. Феофілактовим часто виїжджав на геологічні екскурсії в околиці Києва, де набував навичок дослідника.

8. Столярський Петро Соломонович – народився 18 (30) листопада 1871 р., Липовець, тепер селище міського типу Вінницької обл. – помер 29 квітня 1944 р., Одеса (УРЕ: Свердловськ); похований там само – український скрипаль і педагог, народний артист УРСР з 1939 р. Гри на скрипці навчався спочатку під батьковим керівництвом, потім

у С. Барцевича (Варшава). 1900 року закінчив Одеське музичне училище російського музичного товариства. 1898 – 1919 рр. – скрипаль в оркестрі Одеського оперного театру. 1911 року відкрив власну музичну школу; з 1920 р. викладав в Одеській консерваторії (з 1923 р. – професор). 1933 року з його ініціативи було відкрито першу в СРСР музичну школу-десятирічку. Серед його учнів – Д. Ойстрах.

Каченюк Світлана Миколаївна,
вчитель історії Староприлуцької ЗОШ 1 – 3 ст.
(с. Стара Прилука Липовецького р-ну)

**Тема: Імена та назви. Легенди про походження географічних назв
(на матеріалі історії рідного села)**

Предмет: Вступ до історії України

Клас: 5

Мета уроку: з'ясувати роль імен та назв в історії, опрацювати легенди про походження географічних назв, визначити поняття топоніміка, джерела походження українського народу, назви «Україна»; розвивати просторові вміння, робити елементарні узагальнення; виховувати повагу до історії рідного краю, почуття патріотизму.

Обладнання: Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України. – К.: Генеза, 2005 р., атлас «Історія України. 5 клас», карта України.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань та вмінь.

Поняття: топоніміка, етніміка.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ УЧНІВ

Робота біля дошки

Скласти таблицю «Нумізмати́ка. Геральди́ка. Сфрагісти́ка» з допоміжними словами: сургуч, монета, тризуб, монетарня, схематичні зображення, печатка, герб.

Нумізмати́ка	Геральди́ка	Сфрагісти́ка

Робота в парах

Учні перевіряють одне в одного знання понять минулого уроку.

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Повідомлення теми та мети уроку.

ІV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Робота з поняттями

Учитель:

Досліджуючи минулі часи, історики раз у раз натрапляють на всілякі назви. Одні з них стосуються міст, містечок, сіл, річок, озер тощо, є географічними назвами – топонімами. Назви народів – етніми.

Учитель наводить приклади, розповідає про походження назв «Україна», «Русь», «поляни», «деревліани» тощо.

Учні виконують завдання на закріплення

Розділити наведені слова відповідно до понять по стовпчиках.

Топоніми	Етніми

Вінниця, Київ, українці, поляни, Турбів, Дніпро, білоруси, Десенка, уллчі.

Робота з красзнавчим матеріалом

Учитель:

Пропоную розширити ваші знання з теми на прикладі історії нашого рідного села Стара Прилука.

Розповідь учителя

Стара Прилука – одне з найдавніших літописних поселень Вінниччини, навіть старіше за Москву. Розташоване на мальовничих берегах річки Десенки, за 30 км від м. Вінниці.

Вперше Прилука згадується в літописі Руському в 1146 році. Поселення лежало тоді в так званій землі Болохівській, а межі її були від річки Хомори до верхів'я Бугу. В спогадах старожилів пояснюється назва села. Річка Десенка протікає і частково оточує його у вигляді лука, а звідси і походження назви села Прилука.

В літописах згадується, що близько 1150 р. Прилуку взяв Володимир – князь галицький, який воював з великим князем київським – Всеволодом. Древня назва була «Прилучок». Так стали називати село після з'єднання з двома іншими селами-містечками, що знаходились на правій стороні річки. Козак Мулька висипав греблю, що з'єднала три населені пункти – Стару Прилуку, Нову Прилуку та Прилучок (до нашого часу гребля називається Мульчина).

Прилука згадується і за часів козацьких воєн. В той час вона була сотенним містечком Кальницького полку.

До XVIII століття вся Прилука належала польському графу Боржемському.

У 1887 році ці володіння придбав дворянин Сергій Мерінг. Цей пан був дуже багатим, він мав багато таких маєтків, а ще цукро завод у Турбові, спиртзавод в Овечачому, гуральню, петльовий млин. Він був гарним господарем, на його землях росли різні іноземні рослини.

Його брат Федір Мерінг був дуже впливовою людиною у Києві, професором медичних наук, депутатом Держдуми, товаришував з М. Пироговим.

Палац Мерінга є окрасою нашого села, коли там робили ремонт, знайшли багато цінних речей, які зберігаються нині у музеях.

Ще в сиву давнину населений пункт ділився на кутки: Брід, Замок, Валки, Фільварок (ці назви побутують і досі), а на початку XX століття були виділені садиби для будівництва будинків молодим сім'ям, тому з'явився ще один куток – Садиби.

Повідомлення учнів про історію походження вищеназваних топонімів.

1 учень.

Брід – назва походить від слова «бродити». В давнину через Прилуку пролягав Чумацький шлях на південь до Чорного моря. Чумаки їздили по сіль, проїжджаючи велике болото, яке тоді називалося Москалихою. Тоді ж виникло прислів'я, що нема гіршого лиха, як у Прилуці Москалиха. Чумакам, які проїжджали через це болото треба було переправити коней, помити від грязюки вози, напоїти волів і їхати далі на південь. З того часу і до сьогодні і дорослі, і малі називають цей куток Брід, хоч болота вже немає і в помині.

2 учень.

Наше село з північної сторони оточене полями. Під час нашестя татар та нападів інших ворожих племен з боку поля склалися валки з соломи. Коли вороги нападали, солону підпалювали і кіннота не могла підступити до села. Так виникла назва кутка – Валки.

3 учень.

Фільварок – це частина села, куди збирали трудовий люд, для того, щоб відпрацювати панові заборгованість і відбути панщину. Тут були розташовані господарські будівлі: ферми, конюшні, контора управителя.

4 учень.

Замок – це затишний куточок села. Князь Януш Збарзький, який перебував тут 32 роки і помер у 1608 році, побудував оборонний замок, укріпив його валами і перекопами, залишки яких видно й досі.

Замчище було оточене високими і широкими валами, які тягнуться аж до Десенки. З часом замок було зруйновано. На його місці висаджено

чудовий парк, яким ми і сьогодні можемо милуватися. На місці старого Замку на початку ХХ століття власник села Сергій Мерінг збудував прекрасний палац, який є пам'яткою архітектури і окрасою нашого села. Це одна з будівель Староприлуцької допоміжної школи-інтернат.

Учитель:

Про наше чудове село можна розповідати ще дуже багато цікавого: про найдавнішу історію, героїчні козацькі часи, коли Прилука була сотенним містечком Кальницького полку, трагічні сторінки голодомору, колективізації, воєн. Ці теми обов'язково стануть предметами нашого обговорення в майбутньому.

Сьогодні ж ми дослідили лише невеличку частину історії нашого села: легенди про походження назви села та окремих його частин.

V. УЗАГАЛЬНЕННЯ НОВИХ ЗНАНЬ

1. Робота з історичною картою

- Знайти на карті Вінницької області м. Вінницю, м. Липовець, с. Стара Прилука, с. Нова Прилука, смт. Турбів.

- Показати річки Південний Буг, Десенка.

- Які племена в давнину проживали на нашій території? (улиці)

2. Поставити у правильному порядку букви. Результат – отримаєте топоніми, про які йшла мова на уроці.

КИЛАВ, КОМАЗ, КАПРИЛУ, КОРФІЛЬВА

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитати текст підручника, дати відповіді на запитання (Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України. – К.: Генеза, 2005 – §5).

Пригадати теорії походження назви «Русь», легенду про заснування м. Київ.

Використана література

1. Дорош І. А. К истории літописного містечка Прилуки.
2. Роговий О. П'ятнадцята столиця України. До 850-річчя Старої Прилуки // Вінниччина. – 17.08.1996.
3. Бубела Н. Найдавніше місто нашого краю // Липовецькі вісті. – 5.09.1996.

Тема: Наш рідний край - кінець ХІХ початок ХХ століття.

Тор Неве Ланге – життя і творчість

Предмет: історія України

Клас: 9

Мета: ознайомити учнів з громадсько-політичним і культурним розвитком с. Нападівки кінця XIX початку XX століття; ознайомити з життям та творчістю відомого данського поета Тора Ланге; розвивати вміння співставляти події, аналізувати їх, висловлювати власну думку, складати конспект; виховувати любов до рідного краю.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Вид заняття: урок з елементами бесіди.

Обладнання: зошит, роздатковий матеріал, схеми, ілюстрації.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Вступне слово вчителя:

Мальовниче село Нападівка Липовецького району стало рідним для данського письменника і перекладача Тора Ланге. Стоїть і досі його старовинний палац, який руйнується. Серед здобутків вченого – велика кількість перекладів українських народних пісень данською мовою, описи визначних місць України. Саме він першим ознайомив народ своєї країни з культурою України.

Повідомлення теми та мети уроку.

II. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Розповідь учителя:

Тор Неве Ланге народився 9 квітня 1851 року в столиці Данії Копенгагені, походив з давнього данського роду, був старшим із чотирьох синів священика Йогана Ланге, який теж мав письменницький хист. Втративши батьків і допомігши стати на ноги трьом молодшим братам, випускник-мовознавець відгукується на запрошення уряду Росії і в 24 роки стає викладачем словесності в Ліцеї та в інституті східних мов у Москві.

Нариси про життя в Російській імперії лягли в основу книги Тора Ланге «З Росії. Описи і враження». Подорожні нотатки і переклади з російської, української та інших мов він систематично друкував у часописах Данії. В 1881 році у журналі «На чужині і вдома» виходить друком перекладена данською українська народна пісня «Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірня...».

Знайомство у вагоні потяга з красунею Наталією Протоповою ще більше зближує данця з Україною: у лютому 1883 року Тор одружився з дівчиною, яка успадкувала родовий маєток у Нападівці. Але молоде подружжя мешкало тоді переважно у Москві, де народився і помер їхній єдиний син Іммануель, проживши лише кілька тижнів.

У 1886 році Тора призначають консулом Данії у Москві. Він видає велику збірку «Весна», на сторінках якої знайомить данців з перекладами

творів І. Тургенева, Л. Толстого, Ф. Достоевського. А в збірці «Зірниця» поруч з текстами польських, російських та чеських прозаїків Ланге вміщує оповідання українців Марка Вовчка та Євгена Гребінки данською мовою. Серед кращих зразків перекладацтва його переспів «Слова о полку Ігоревім...». Тор Ланге переклав майже п'ять десятків українських пісень, багато яких у Данії були покладені на нові мелодії і сталим народними.

У 1906 році Ланге йде у відставку в чині генерала і назавжди оселяється в Нападівці. Літературну працю він поєднує з веденням господарства – вирощує нові високоврожайні сорти зернових, плекає мускатний виноград, персики, троянди, а в його теплиці коло палацу ростуть ананаси й цитрусові.

Місцевий люд поважав поміщика і називав його на наш манер Георгієм Івановичем. Було за що його поважати: разом із дружиною Наталією він підтримував місцеву церковно-приходську школу, влаштував у флігелі лікарню для селян.

Хвороби обірвали життя Тора Ланге – 21 лютого 1915 року (було йому неповних 64 роки). Поховали його в родинному склепі Протопопових. А Наталії судилося ще пережити більшовицьку «експропріацію». В книзі В. Мельника є відомості, що в 1927 році Наталія Ланге жила в селянській хаті (селяни заховали «добру пані» від більшовицьких переслідувань), звідки її забрали родичі та друзі покійного чоловіка. Останки «нападівського доброго пана» перепоховали в Копенгагені. Через десять років поруч із чоловіком знайшла вічний спокій і Наталя Михайлівна.

Нападівський палац пережив свого пана майже на століття. Ось як писав Тор Ланге про будинок у листі до свого друга: «Тут, у степовому домі, де я живу, є зала, велика й порожня, але з колонами настільки безсумнівно чистими за стилем, як коринфська капітель на пам'ятнику Лісікрату в Афінах, з трьома античними дверима, що відчиняються в сад із темними деревами...».

Садиба була збудована у кінці XVIII ст. у стилі класицизму: цегляний, одноповерховий, прямокутний у плані. Фасади п'ятидільні, з трьома ризалітами. Центральний ризаліт на головному фасаді являє собою шестиколонний одноосьовий портик іонічного ордеру, завершений трикутним фронтоном. На парковому фасаді йому відповідає восьмиколонний портик. Бічні ризаліти з вікнами підсилені аттиками, в площині яких розташовані ліпні гірлянди. Планування палацу анфіладне з двохстороннім розташуванням приміщень і овальним залом по центральній осі. Овальний зал і суміжна з ним кімната прикрашені ліпними барельєфами зі сценами на античні теми.

Повідомлення учнів.

Нападівська легенда

Збереглися перекази про сумну історію, що трапилась у нашому селі в першій половині XIX століття. Ян Прилуцький – камер-юнкер її імператорської Величності і предводитель повітового дворянства, в володіння якого входила Нападівка, славився в окрузі ексцентричністю своїх вчинків. Закохалася в нього сільська дівчина та збезчестив її пан і кинув. Втопилася дівчина з горя і сорому в Тамтуровому ставу, а тіло її знайшли нападівчани біля водоспуску млина.

Переплелися бувальщина і легенда. На місці, де знайшли тіло нещасної, з'явилося джерело, звідси сочиться і до сьогодні ржава, гірка вода, як сльози дівчини, хоч поблизу є джерела з надзвичайно чистою водою. Відтоді можна почути з того місця плач, пісню або страхітливий регіт русалки, в яку перетворилася жертва нещасного кохання...

Можливо, що місячної ночі дівчата розпитують її про секрети принадування парубків, а, може, парубки питають в неї дорогу до чарівної квітки – папороті...

Русалка – це водяний дух, що регоче, вона може бути недобра до людей і до тварин. Якщо нічний сторож має гарячку, або кінь у табуні захворіє, то це означає, що русалка висмоктала з них кров. А про русалку з Тамтурового ставу Гриць не міг сказати чогось гіршого, ніж те, що вона регоче. Але, може, вона регоче тільки тому, що нездатна плакати.

Одного разу в Нападівку прийшла дівчина-сирота з околиць Полтави. На Полтавщині, як відомо, живуть найвродливіші люди України, і Тетяна була гарна, але гонориста. До звичайних козаків вона була байдужою, але накидала оком на одного з панських синів. Не було такого випадку, щоб на якійсь відлюдній стежці повз нього не пробігла Тетяна. Спершу він навіть не дивився в її бік, та врешті вона привабила його до себе співом. Але камер-юнкер переїхав зі своєю сотнею козаків до війська і Тетяна втопилася в першій ополонці у замерзлих потоках. Напровесні, коли зійшла вода, було знайдено те, що від неї залишилося. Ті залишки поховали біля роздоріжжя, а над засипаною ямою поклали кілька відпрацьованих млинових каменів. Дивно, але звідти пробилось джерельце, хоч ніхто з нього не пив, тільки птахи та звірі.

Не всі духи з переказів і пісень тих околиць добрі. Але якби ви побачили Нападівку, вдихнули запашне українське повітря, то ви прикипіли б до нього душею.

Пізній серпневий вечір. Вітер жене громаддя хмар і висвистує в стеблах очерету Там турового ставу. А поза краєм очерету, де стрімко починається глибінь, вода кипить чорними, наче сажа, баранцями із сліпучо-білими зблисками від місяця, що висить низько над водою і сяє, мов половинка переламаної шлюбної обручки. Коли хтось почує регіт русалки, то нехай не розгубиться і скаже тепле слівце за упокій її душі. Там, на потоках, де дівчина втопилася, завжди утворюється в греблі проточина. Вода весь час просочується, протікає, хоч би скільки мельник замощував дірку. Може, таки є в неї сльози. Може, весь гріх колись витече з ними, щоб змучена душа врешті знайшла спокій.

Ось так звучить легенда про русалку з Тамтурового ставу в Тора Ланге – класика данської літератури.

Тор Ланге переклав пісню «Повій вітре..» переробив її у 1900 році, ввівши у твір власні ностальгічні настрої. Пісня має назву «Лети з вістями в рідний край», її надруковано у збірці «Народні пісні та куплети», що вийшла в Копенгагені 1902 року. Прізвища С. Руданського Ланге не подав, а данський читач сприйняв її як народну.

Повідомлення учнів.

Село Нападівка відноситься до Липовецького району, який розташований у північно-східній частині Вінницької області і межує з Калинівським, Погребищенським, Оратівським, Іллінецьким, Немирівським та Вінницьким районами. Площа району – 969 квадратних кілометри. Серед сільських населених пунктів десять відносяться до числа малих (менше ста жителів), сорок – до середніх, сім – до великих (від тисячі до трьох тисяч).

Це – Стара Прилука (вперше згадана у 1146 р.), Зозів (в 1552 р.), Вахнівка (1578 р.), Нова Прилука (в 1780 р.), Росоша і Нападівка (назви обох вперше з'являються в XVIII ст.).

Мальовниче село Нападівка розташоване на південних відрогах Придністровської височини, на межі лісового масиву та лісових ділянок лісостепу, де в XV – XVI столітті пролягала межа між Диким полем та заселеними ділянками українських земель. Про давність заселення території села свідчать кам'яна сокира, знайдена між селами Вікентіївка і Нападівка, а також кам'яні рубила і скребки.

Заселення цієї території припадає на XV – XVI століття селянами – відходниками, які поклали початок формування Подільського і всього українського козацтва. На користь версії про виникнення назви села говорить його географічне положення. Північно-східна частина Нападівки була вкрита лісом, південно-західна являла собою степову ділянку. За два кілометри від села проходив сумнозвісний Чорний шлях, яким татари гнали ясир після

набігів на Київщину і Волинь. Топонім «фігура» (козацька сигнальна вежа) тільки підтверджують думку, що село виникло в часи протистояння подільського козацтва з татарськими ордами, що постійно шастали в безпосередньому сусідстві з селом. З відносин татар і подільських козаків видно і походить назва одноіменної річки, урочища і села.

Коли Поділля входило до складу Великого князівства Литовського, нашими землями володіли Коріатовичі. Після Люблінської унії, коли Поділля ввійшло до складу Речі Посполитої, Нападівкою володіли польські магнати Збараські.

Перші архівні джерела про Нападівку виявлено за 1864 рік. Село тоді налічувало 1316 чоловік і належало камер-юнкеру двору її Імператорської Величності повітовому Прилеському.

В 1853 році село переходить у власність підполковника Михайла Протопопова.

В 1885 році село налічує 203 двори і 1316 жителів.

В 1900 році – 320 дворів і 1804 жителя. Село належить Наталії Протопоповій-Ланге (дочці Михайла Протопопова). Наталії Ланге належало і село Уллянівка. Землі Нападівки були в основному в орендному користуванні селянами.

У 1921 році в селі було створено комітет незалежників, в 1924 році – ТСОЗ. В 1929 році було створено колгосп «Перемога», а в 1930 році на його базі – 5 колгоспів, які в 1950 році було об'єднані в колгосп імені Калініна.

До колгоспу ім. Калініна в 1958 році приєдналися жителі села Вікентіївка.

В 1991 році колгосп було реорганізовано в колективне сільськогосподарське підприємство «Трудівник».

На сьогодні агрофірму «Нападівська» очолює Петренко Сергій Миколайович.

Гострою була класова боротьба на селі. Багато селян було розкуркулено, конфісковане їхнє добро, а сім'ї вислано. Репресованими були ті, хто виступав з критикою заходів на селі напередодні голоду 1933 року. За усними переказами загинуло близько 900 чоловік. Не обійшлося і без людоїдства. Слідопитами школи встановлені імена 168 загиблих від голоду.

У 30-х роках готувалося повстання СВУ, але воно було придушене, так і не розпочавшись.

Німецько-фашистські загарбники вступили в село в липні 1941 року. Почалися важкі будні нападівчан, які тривали аж до 1944 року.

ІІІ. ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМИ

Жива пам'ять

Озираючи зроблене Тором Ланге, Карл Тіандер назвав його «данським піонером російської поезії». Тривалий час роль Тора Ланге сприймалася саме як блискучого перекладача найкращих зразків російської поезії та прози – творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенєва, О. Островського, Л.Толстого, Ф. Достоєвського, О. Чехова. Про численні переклади з української практично не згадувалося. Вивчення творчої спадщини Тора Неве Ланге дає підстави називати його «данським піонером української поезії». Це аргументовано доводить вінницький дослідник творчості поета-перекладача Віктор Мельник. Бо ж, на його думку, саме Ланге вперше широко ознайомив Данію з набутками української літератури.

На Вінниччині ім'я Тор Неве Лонге не забуто й дотепер. 2001 року у Вінницькій обласній науковій бібліотеці ім. Тімірязєва відбувся літературно-музичний вечір, присвячений 150-річчю від дня народження видатного данця. У вечорі брав участь член Дансько-українського товариства Генрик Мортенсен, який спеціально приїхав з Копенгагена, аби побувати на другій батьківщині Ланге. Він подарував бібліотеці записи пісень на тексти Тора Ланге.

На вечорі було презентовано книжку Віктора Мельника «Тор Ланге. Життя і творчість», що її випустило у світ вінницьке видавництво «Континент-ПРИМ». Це видання й досі лишається єдиним в Україні цілісним дослідженням біографії та творчості письменника.

Довгий час дослідженням діяльності Тора Ланге займався вчитель історії Курдиш Федір Кузьмич, який зібрав багато цікавого матеріалу.

Гордість і слава Нападівки

- В Нападівці з 1906 до 1915 року постійно проживав данський вчений-славіст Тор Ланге.
- Власенко Григорій Іванович – генерал-майор КДБ, розвідник.
- Яківчук Адам – підполковник, нагороджений трьома орденами Червоного Прапора, шістьма медалями, двома хрестами Польщі. Під час війни був комендантом Варшави.
- Гучок Василь – полковник повітряних сил. Служив у Сирії.
- Друз Анатолій – капітан II рангу, підводник.
- Деркач Андрій – підполковник, виконував інтернаціональний обов'язок у Анголі.
- Петришин Тимофій – перший ректор Уманського сільськогосподарського інституту.
- Воїни-інтернаціоналісти, що несли службу в Афганістані: Яківчук В.А., Чернюк В.Д., Яківчук І.Я. – полковник.

- Збереглося фото члена Ставки Верховного Головнокомандувача, пізніше глави СРСР Микити Хрущова з героями – визволителями міста Києва, серед яких і наш земляк – Звенигородський Сергій.

Господарство

Традиційними заняттями населення Нападівки було вирощування жита, пшениці, вівса, гречки, цукрових буряків. Розводили сіру українську породу корів, коней, овець, гусей, курей.

З промислів найбільш розвиненими були бджільництво, ткацтво, млинарство, бондарство, вишивка, ковальство.

Здавня розвивалося ставкове рибництво, кількість ставків в селі досягала дванадцяти.

У зв'язку з колонізацією Таврії багато селян відправлялося на заробітки у Херсонську і Бессарабську губернії.

Сучасне колективне підприємство спеціалізується на вирощуванні пшениці, буряків, ріпаку, кукурудзи, на тваринництві.

IV. ПІДСУМОК УРОКУ

Оцінювання знань та умінь учнів.

Домашнє завдання.

Додатки

Сучасний вигляд палацу

Вихід до парку

Такий вигляд мала школа у 80-х роках ХХ століття

Тор Ланге

**Наталя Протопопова – дружина
Тора Ланге**

Тема уроку: Відомі особистості нашого села.

Зельман Абрахам Ваксман – всесвітньовідомий мікробіолог

Предмет: історія України

Клас: 5

Мета уроку: ознайомити учнів з життєвим і науковим шляхом відомого науковця, з науковими здобутками і винаходами З.А. Ваксмана; розвивати прагнення до вивчення історії рідного краю, зацікавити пошуковою роботою; виховувати патріотичні почуття п'ятикласників.

Обладнання: портрети, презентація, листи, книги про життя та діяльність З.А. Ваксмана.

Тип уроку: урок-презентація.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ УЧНІВ

- Яких відомих особистостей нашого краю ви знаєте?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Повідомлення теми і мети уроку.

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Історична довідка про село Нова Прилука

Слово вчителя:

Сьогодні на уроці ми познайомимося з життям і науковими досягненнями нашого земляка Зельмана Абрахама Ваксмана – відомого мікробіолога, вченого, який зробив вагомий внесок у розвиток світової науки, зокрема медицини, винайшовши ліки від туберкульозу – стрептоміцин.

Він народився на рубежі XIX ст. у с. Нова Прилука. Спочатку цей населений пункт називався Прилук. Письмова згадка 1146 року щодо нього є найдавнішою на теренах нашої області. Нова Прилука виникла внаслідок виселення у 1789 р. євреїв із Старої Прилуки і часто фігурує під назвою Киселі.

У 1885 році на території селища було 169 будинків і 1204 жителів. Поряд з православною Св. Троїцькою церквою були розташовані синагога та два єврейські молитовні будинки. На центральній площі через кожні дві неділі влаштовувалися базари, а протягом року проводились три ярмарки. Діяло три млини, винокурний і пивоварний заводи, дві маслобойні і 4 круподерки.

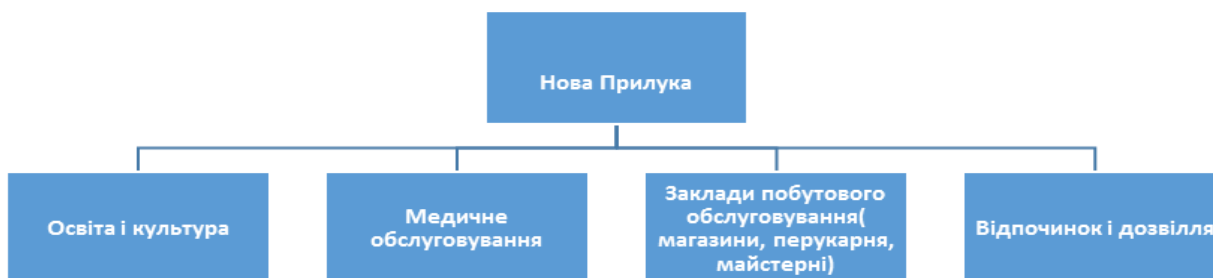
У 1900 році у Новій Прилуці нараховувалося 11704 жителів, в тому числі 2345 євреїв. Працювало 36 торгових лавок, аптека, баба-повитуха.

2. Вправа «Мікрофон»

– Що нового ви дізналися про історію рідного села?

3. Вправа «Групування»

– Які підприємства, установи, заклади є в нашому селі, а яких не вистачає для подальшого розвитку села Нова Прилука?

4. Вправа «Мозковий штурм»

- Як ви думаєте, що може змінювати життя людей на краще?
- Що зробив для людей З.А. Ваксман?

5. Вправа «Листи з минулого»

- Як видумаєте, кому були адресовані ці листи з вдячністю?

«Я думаю, що вам може бути цікаво поглянути на фотографію моєї доньки, врятованої завдяки стрептоміцину. Якби вона померла, я теж не змогла би жити. Зараз і в майбутньому вічна вдячність Вам, і найкращі побажання!

(Хонг Коо, 87 квітня 1952 р.)

«Ми спостерігали хворих, які протягом 10 днів знаходились в комі внаслідок туберкульозного менінгіту. Після лікування стрептоміцином їм стало набагато краще. Я посилаю вам фотографію матері з урятованою дитиною і спільну вдячність»

(Доктрр А. Гуерріччіо, Італія, грудень 1952 р.)

«У вересні 1949 р. я захворіла туберкульозним менінгітом і лікувалась в педіатричній клініці в Падуї. Завдяки стрептоміцину я залишила лікарню 5 місяців тому здоровою. Я була б щаслива, якби Ви змогли вислати свою фотографію, я посилаю Вам свої найщиріші побажання!»

(Юліана Пілотто, 10 років. Італія)

6. Робота в групах. Подорож до музею З.А. Ваксмана

(Підготовлені учні – екскурсоводи розповідають про цікаві моменти життя З.А. Ваксмана, коментуючи слайди презентації)

Перша група екскурсоводів.

Дитячі та юнацькі роки

Зельман Абрахам Ваксман народився 20 липня 1888 р. Вже у 5 років його відправили вчитися до місцевої єврейської школи – хедер. Там він вивчав Біблію і талмуд.

Хлопчик швидко прогресував і вже з 10 років його почали постійно залучати до навчання інших, менш здібних дітей, а в підлітковому віці він організував школу для малозабезпечених дітей-односельців.

Мати добре розуміла обмеженість сільської освіти, тому стала наймати йому у Вінниці приватних репетиторів. З ними він ґрунтовно вивчав історію, географію, математику, російську, німецьку, французьку мови. Через відсутність у школах Вінниці латинської мови, яка була тоді обов'язковою у вищих навчальних закладах, він не мав змоги скласти офіційні екзамени.

Весною 1907 року Зельман «провалює» вступні іспити у Житомирську гімназію.

Хлопець дуже засмутився, але не здавався. Після двох років ретельної підготовки він у 1909 році успішно здав екзамени за 5 класів, а наступного року за повний курс гімназії.

Юнак з Нової Прилуки твердо стояв на ногах, коли від хвороби у 1909 році помирає матір.

В червні 1910 р. Зельман повернувся на береги Веснянки, де і провів літо. Продовжити навчання він не міг, тому що усі російські університети євреїв приймали лише з золотою чи срібною медаллю, а після закінчення такого ж закладу в Європі треба було повертатися в Російську «тюрму народів». Тоді юнак вирішив скористатись запрошенням своїх двоюрідних братів і сестер та поїхати до Америки. Туди ж захотів відправитись його друг дитинства Пейсімітнік, Берта Дебора.

Роздавши друзям свою бібліотеку, в жовтні 1910 року юний прилучанин відправився до Америки.

Батько (Янкель Ваксман) незабаром знову одружився і мав двох дітей від нової дружини. У часи першої світової війни (1914 – 1918 р.) вони померли під час епідемії. З. Ваксман допомагав родичам чим міг.

Друга група екскурсиводів

Заокеанська подорож

2 листопада 1911 року новоприлучани прибули до Філадельфії. Пейсі вирішив залишитись тут, Ваксман поїхав до своєї двоюрідної сестри Молкі в Нью-джерсі. Усю зиму і літо хлопець вивчав англійську мову і допомагав по господарству (на птахофермі).

У вересні 1911 року Зельман Ваксман стає студентом Рутгерського агрономічного коледжу. У 1912 році в журналі «The Rurl New Yorker» з'являється його перша стаття «Як я вирощую курчат» (за неї він отримав

свій перший гонорар – 10 доларів). На третьому курсі він розпочав вивчати курс бактеріології. У 1915 році він отримав звання бакалавра і став асистентом-дослідником Агрономічної дослідницької станції в Нью-Джерсі-закладі, де він згодом провів практично все своє наукове життя.

Знаковим для науковця став 1915 рік, коли виходять з друку його перші наукові роботи. Цього року він отримує громадянство США та одружується (4 серпня 1916) з Бертою Деборою. Вирушивши у весільну подорож до Каліфорнії, З. Ваксман вирішив поповнити свої знання з біохімії у Каліфорнійському університеті у Берклі.

Дворічна робота і навчання в Каліфорнійському університеті стимулювали появу у молодого вченого нових ідей. Однак він хотів продовжити дослідження у більш вузькій області – мікробіології ґрунту. У 1918 році З. Ваксман захистив в університеті докторську ступінь і отримав звання професора біохімії.

У 20 – 30 роках З. Ваксман багато подорожував по країні, виконуючи різноманітні дослідження з вивчення болотного торфу і перегною в США, Європі та на Близькому Сході.

Він налагоджує консультативні відносини з багатьма промисловими підприємствами, що займались виробництвом ферментів, вітамінів, та інших продуктів з грибів та бактерій.

У 1931 році він стає професором мікробіології ґрунту, а в 1943 р. – професором мікробіології Рутгерського університету.

Діяльність З. Ваксмана стала предтечею сьогodнішніх високорозвинених промислових біотехнологій.

Третя група екскурсиводів

Відкриття стрептоміцину. Світове визнання

Найбільшим досягненням З. Ваксман – вченого стало винайдення ним стрептоміцину у 1943 році. Випробування показали високу ефективність стрептоміцину при лікуванні багатьох хвороб: туберкульозу, чуми, кишкових інфекцій. Перші клінічні випробування препарату були проведені в 1944 р. у туберкульозному санаторії Мінеральних Джерел в штаті Мінесота, а перше успішне застосування стрептоміцину людиною відбулося 12 травня 1945 року.

Після кількох місяців тестування, препарат почали широко використовувати у всьому світі. По суті це був перший засіб, ефективно діючий на збудник туберкульозу – страшної, невиліковної у ті часи хвороби. Крім того, він згубно діяв на інші бактерії.

Стрептоміцин у перші роки його застосування рятував навіть практично приречених на смерть хворих туберкульозом. Можна з

впевненістю сказати, що завдяки цьому препарату було збережено життя сотень мільйонів людей.

У музеї З. Ваксмана, який діє у Вінницькому національному медичному університеті, зберігаються копії листів, адресованих вченому вдячними хворими і медичними працівниками.

У 1951 році Ваксман з дружиною започаткували благодійний фонд для мікробіології. Подібні фонди діяли у Франції, Італії, Японії (компанії, які випускали стрептоміцин частину грошей направляли на підтримку досліджень по мікробіології).

З. Ваксман був президентом фонду з 1951 – 1968 роки, з 1969 – 2000 роки його син Байрон (відомий імунолог, дослідник).

У 1952 році вчений став лауреатом Нобелівської премії у галузі фізіології і медицини за відкриття стрептоміцину – першого антибіотика, ефективного при лікуванні туберкульозу.

Слово вчителя

Присвоєння Нобелівської премії та інших численних нагород – було результатом багаторічної, наполегливої праці. Винахід З. Ваксмана є досить актуальним у наш час. Адже наша країна займає 1 місце у Європі по поширенню туберкульозу. Саме завдяки багатьом рокам невпинної наукової праці З. Ваксмана було врятовано сотні мільйонів людей у всьому світі.

Ми повинні знати і пишатися такими земляками!

V. УСВІДОМЛЕННЯ І ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Гра «Дерево дат» формуємо хронологічні вміння

Учні знімають з дерева по одному папірцю з датою. Називають подію, пов'язану з цією датою.

2. Вправа «Павутинка». Робота в групах.

Учням пропонується в центрі аркуша написати ключове слово (ім'я), а потім навколо нього імена, які пов'язані з ним.

VI. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАНЬ

Вправа «Хвилинка»

Учні за бажанням можуть говорити одну хвилинку за темою вивченого уроку. Починати потрібно зі слів: «Сьогодні на уроці я дізналась...».

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

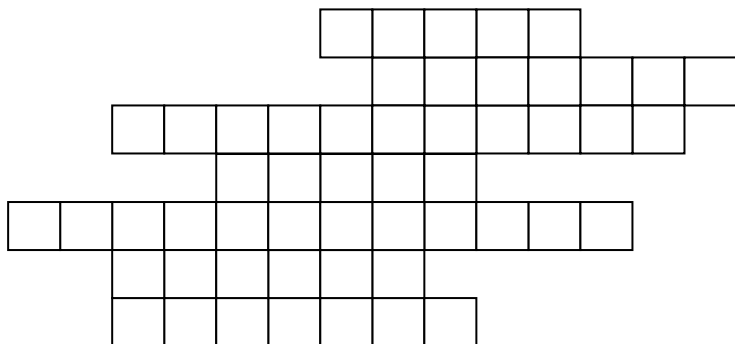
1. Вправа «Розгадай кросворд» (роздрукований кросворд роздається кожному учневі).

1. До якої національності належав Ваксман?

2. У якій країні жив і працював науковець?

3. Яку хворобу можна подолати сьогодні завдяки винаходу З. Ваксмана?

4. Як звали друга Зельмана, який вирушив з ним до Америки?
5. За який винахід З. Ваксман отримав Нобелівську премію?
6. Як звали дружину відомого мікробіолога?
7. Ліки проти хвороб?

2. Написати 5 – 6 речень на тему: «Як можна змінити майбутнє рідного села?»

ЛІТЕРАТУРА З ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

1. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія і сучасність: монографія / За ред. В.А. Смолія, П.Я. Слободянюка. – Хмельницький, 2005.
2. Анохіна Л.С. З історії освіти у Вінниці (др. пол. XIX – поч. XX ст.) // Подільська старовина: Зб. наук. праць. – Вінниця, 1998.
3. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
4. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993.
5. Білецька О. Поділля на зламі XIV – XV ст.: до витоків формування історичної області. – Одеса, 2004.
6. Борщевський В. Краса України – Поділля. – Одеса, 1989.
7. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К., 1995.
8. Вінницький вернісаж. Краса України Поділля / Упор. Гринюк Л.Н. – Вінниця, 2010.
9. Вінокурова Ф., Подкур Р. Голод 1932 – 33, 1946 – 47 рр. Вінницька область: Документи і матеріали. – Вінниця, 1998.
10. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2005.
11. Вінниччина музейна: Довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за вип. К.І. Висоцька. – Вінниця, 2008.
12. Вінниця: Історичний нарис / Гол. Редактор проф. Подолинний А.М. – Вінниця, 2007.
13. Вінницька область. Липовецький район. Паспорт-альбом території. – Липовець, 2000.
14. Вінокур І., Трубічанов С. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996.
15. Воловик В.П. Заснування міста Вінниці: наукові пошуки, гіпотези // Вінниці – 630. Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції (1363 – 1993). – Вінниця, 1993.
16. Воловик В. П., Зінько Ю.А. Останні події Української революції 1917 – 1920 рр. // Наукові записи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2001. – Вип. 3.
17. Воропой О. Звичаї українського народу. – К., 2006.
18. Вулиці Вінниці / Упор. А.В. Гудзевич. – Вінниця, 2007.
19. Гальчак С.Д. Визволення Вінниччини. – Вінниця, 2010.

20. Гальчак С.Д. Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця, 2005.
21. Гнатюк Н. Вінниччина. – К., 1998.
22. Григорчук П.С. Правове становище Вінниці у XVII – XVIII ст. (за працями В.Д. Отамановського) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 15. – К.; Донецьк, 2001.
23. Гусєв С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н.е. – Вінниця, 1995.
24. Давиденко В.М. Лядовський скельний монастир. – Вінниця, 2005.
25. Дан О.Ю., Кривошия В.В. Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. – К., 2004.
26. Драган А. Пам'ятаймо про Вінницю. – Вінниця, 1992.
27. Дровозюк Л. Освітня діяльність земств на Правобережній Україні (1904 – 1920 рр.). – Вінниця, 1997.
28. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / Упоряд. П. Медведик. – Львів, 1992.
29. Завальнюк К.В. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки XX ст.). – Вінниця, 2000.
30. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Кам'янець-Подільський, 2005.
31. Заєць І.І. Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця, 2001.
32. Засядьков Р. Використання інтерактивних форм навчання на уроках історії рідного краю // Історія в школах. – №5. – 2006. – С. 26 – 27.
33. Зінченко А. Поділля: навч. посібн. з історії рідного краю для 5 – 9 класів. – К., 1998.
34. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. – К., 1993.
35. Зінько О.В. Театральна Вінниця у 20-х роках // Вінниці – 630. Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції (1363 – 1993). – Вінниця, 1993.
36. Зінько Ю.А. Заклади культури та освіти Вінниччини в умовах нацистської окупації (1941 – 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Випуск 26. – К., 2004.
37. Зінько Ю.А., Лихогляд М.Ф., Ятченко Л.Ф. Наш край. – Вінниця, 1997.
38. З-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини / Упорядкування і загальна редакція А.М. Подолинного. – Вінниця, 2001.
39. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996.
40. Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам / За ред. Б. Кубіс. – К., 2007.

41. Історія музею в документах і спогадах / Відп. за вип. Кароєва Л.Р. – Вінниця, 1998.
42. Калитко С.Л. Події національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького на Східному Поділлі. – Вінниця, 1999.
43. Калитко С.Л. Історія Східного Поділля 20 – 30-х років ХХ ст. в сучасних публікаціях // Поділля в контексті історії: Матеріали Всеукр. наук. конф. – Вінниця, 2001.
44. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917 – 1923 рр.) – К., 1996.
45. Коваль М.В. Україна 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.
46. Колесник В.В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. – Вінниця, 2007.
47. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська Колективізація і голодомор. – К., 1993.
48. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителя історії. – Харків-Торонто.: Ранок, 2008.
49. Левітас Л.С., Салата О. Методика викладання історії: посібник учителя. – Х., 2006.
50. Легун Ю.В. Генеалогія селян Подільської губернії. – Вінниця, 2005.
51. Легун Ю.В., Петренко О.С. Матеріали ревізького перепису населення 1795 – 1796 рр. у фондах Державного архіву Вінницької області. – Вінниця, 2005.
52. Лиса Л. Народний дім у Вінниці // Подільська старовина. Зб. наук. праць. – Вінниця, 2003.
53. Лисий А.К., Баженов Л.В. Відомий учений-краєзнавець Валентин Пилипович Воловик // Матеріали ХХ Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2005.
54. Лисий А.К. З історії Вінницької міської думи // Зб. наук. праць «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Вип. 3. – Вінниця, 2005.
55. Лисий А.К. З історії жіночої освіти у Вінниці (1900 – 1919) // Зб. наук. праць «Освіта, наука і культура на Поділлі». – Кам'янець-Подільський, 2007.
56. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) єпархії. 1795 – 1995. – Вінниця, 1995.
57. Малаков Г.В. По Брацлавщині. – К., 1983.
58. Малаков Г.В. По Восточному Подолью. – К., 1988.
59. Малигін А. Ішла війна з народами. – Вінниця, 2001.

60. Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відповід. Редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський, 2007.
61. Монументальне мистецтво у творчості художників Вінниччини. Краса України Поділля / Упор. Гринюк Л.Н. – Вінниця, 2009.
62. Мудраченко М. Р., Горячкун К. М. Ілюзіон у Вінниці. Історико-документальний нарис. – Вінниця, 2000.
63. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5 – 9 класи. – К., 2013.
64. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20 – 30-ті роки ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 2003.
65. Отамановський В.Д. Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. – Вінниця, 1993.
66. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917 – 1919 рр. – К., 1995.
67. Петренко О.С. Брацлавське намісництво. – Вінниця, 2001.
68. Петренко О.С. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. – Вінниця, 2008.
69. Поділля: із глибини віків у сьогодення: історичні нариси / За заг. ред. Крамара С.І. – Кам'янець-Подільський, 2011.
70. Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балущок В. Г. та ін. – К., 1994.
71. Подільська старовина: Науковий збірник. Вип. I – IV/ Вінницький обласний краєзнавчий музей. – Вінниця, 1993, 1998, 2003, 2008.
72. Пометун О.В., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К., 2004.
73. Пометун О.В., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. – К., 2005.
74. Прус І. Краєзнавча робота в школі. – К., 1984.
75. Пшук І. Місто Вінниця. – Одеса, 1987.
76. Раритети Вінницького обласного краєзнавчого музею: Альбом / Кер. проекту Л.Р. Кароєва. – Вінниця, 2007.
77. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995.
78. Секретарьов А.М. Місто над Бугом: 400 років тому і по тому: Історичні нариси. – Вінниця, 1999.
79. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля 1939 – 1955/ – К., 2005.
80. Середнє Побужжя / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця, 2002.
81. Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск К.Висоцька. – 2-ге вид. – Вінниця, 2013.
82. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К., 1999.

- 83.Сторожук А. Музичний фольклор Східного Поділля. – Вінниця, 2007.
- 84.Сушинський Б.І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV – XIX ст.: У 2 т. – Одеса, 2006.
- 85.Таранец С. В. Старообрядничество Подолии. – К., 2000.
- 86.Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століття: Біографічний довідник. – К., 1999.
- 87.Токова Н.П. Турбів: сторінки історії. – Вінниця, 2009.
- 88.Філонов Л. Дай, Боже, пам'яті нащадкам. – Вінниця, 1995.
- 89.Хоменко Б.В., Циганюк В.Ф. Подільськими стежками Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2004.
- 90.Царенко С. Григорій Артинов – перший міський архітектор Вінниці. – Вінниця, 2000.
- 91.Шульга І.Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920 – 1932 рр. – Вінниця, 1997.
- 92.Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993.
- 93.Яцюк О.С. Діяльність товариства «Просвіта» в місті Вінниця у 1918 – 1920 рр.// Вінниці – 630. Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993.

ЗМІСТ

Передмова	3
Нарис історії Вінниччини	4
Вступ	4
Давня історія краю	5
Пониззя в княжі часи.	21
Козацько-литовсько-польська доба	24
Роки козацької революції та руїни	29
Польська доба	31
Східне Поділля у складі російської імперії	33
Новітня історія краю	39
Хронологічна таблиця найважливіших подій на Поділлі	45
Видатні діячі Поділля	62
Методичні матеріали. Розробки уроків	70
Тема: Наш край в роки Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького (8 клас)	70
Тема: Наш край. Національно – визвольна війна. Сподвижники Богдана Хмельницького. Максим Кривоніс (8 клас)	77
Тема: Поділля кінця XVIII – XIX століттях (9 клас)	87
Тема: Поділля наприкінці XVIII – поч. XIX ст. (9 клас)	97
Тема: Чернівецький район в роки Великої Вітчизняної війни (11 клас)	102
Тема: Наш край наприкінці XVIII – початку XIX ст. (9 клас)	112
Тема: Наш край наприкінці XVIII – у XIX столітті (на прикладі с. Махнівка) (9 клас)	125
Тема: Наш край у II половині XIX століття. Культура Поділля в другій половині XIX століття (9 клас)	131
Тема: Вплив адміністративно-територіальні реформи 60 – 70-х років XIX ст. на систему управління Подільської губернії. Особливості розвитку культури XIX ст. (9 клас)	138
Тема: Поділля в 1918 р. Гетьманат П. Скоропадського (10 клас)	150
Тема: Наш край у II половині XX – на початку XXI ст. (11 клас)	164
Тема: Вінниччина: земля сивих легенд та квітучого сьогодення (9 клас)	174
Тема: Наш край в II половині XIX ст. (9 клас)	186
Тема: Наш край: місто Липовець, села Скитка, Хороша, Теклинівка (9 клас)	193
Тема: Імена та назви. Легенди про походження географічних назв (на матеріалі історії рідного села) (5 клас)	209

Тема: Наш рідний край – кінець XIX початок XX століття. Тор	212
Неве Ланге – життя і творчість (9 клас)	
Тема уроку: Відомі особистості нашого села. Зельман Абрахам	220
Ваксман – всесвітньвідомий мікробіолог (5 клас)	
Література з історії рідного краю.....	227

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Войнаровський Анатолій Володимирович
Мельничук Тетяна Анатоліївна
Хоцянівська Ірина Володимирівна
Кучер Володимир Васильович

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ
ВІННИЧЧИНА

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Видавець

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

Підписано до друку
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк офсетний. Фіз. арк. –
Ум. друк. арк. – Обл. – вид. арк. –
Наклад прим. Зам.
Друк
Тел./факс: (0432) 52-08-02